

2017

**Ο ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΜΑΓΝΗΣΙΑ:
Η ΔΥΝΗΤΙΚΗ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ
ΑΝΑΠΤΥΞΗ**
Μόσιον Ιωάννα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
«ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ»

ΘΕΜΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**Ο Αρχαιολογικός Τουρισμός στη Μαγνησία: η δυνητική συμβολή του στην τοπική
ανάπτυξη**

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ: ΜΟΣΙΟΥ ΙΩΑΝΝΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΚΑΛΛΙΩΡΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

ΕΤΟΣ: 2017

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ξέρω πως πολλοί προσπερνούν συνήθως στην ανάγνωση αυτό το κομμάτι μίας εργασίας, καθώς θεωρούν ότι είναι ένα κομμάτι κλισέ που «αναγκάζομαστε» να γράψουμε και να αναφερθούμε σε αυτό. Δεν είναι, όμως, πάντα έτσι.

Η επιτυχής ολοκλήρωση ενός μεταπτυχιακού προγράμματος και η εκπόνηση μίας διπλωματικής εργασίας είναι μία διαδικασία ενδιαφέρουσα και πολύτιμη αλλά, ταυτόχρονα, χρονοβόρα και δύσκολη. Ιδίως για όσους εργάζονται παράλληλα και αντιμετωπίζουν διάφορες υποχρεώσεις.

Την πρωταρχική μου ευχαριστία οφείλω να την απονείμω στον επιβλέποντα καθηγητή μου Δημήτριο Καλλιώρα, ο οποίος μου έδειξε απόλυτη εμπιστοσύνη, μου έδωσε ελευθερία χρόνου και πολύτιμες συμβουλές. Τον ευχαριστώ θερμά.

Τα αδέρφια μου, Τζούλια & Δημήτρης, Δέσποινα & Αχιλλέας, πολύτιμοι συμπαραστάτες σε όλο αυτό το εγχείρημα από την αρχή του. Δε χρειάζεται να αναφερθώ περισσότερο σε αυτό, γνωρίζουν οι ίδιοι τι εννοώ και πόσο πολύ τους ευγνωμονώ.

Είναι πολλοί που συνέβαλλαν είτε ηθικά είτε πρακτικά στο να με βοηθήσουν στην ολοκλήρωση αυτού του κύκλου, με το δικό του μοναδικό τρόπο ο καθένας. Ευχαριστώ το φίλο Αλέξανδρο για τη βοήθεια στα online ερωτηματολόγια και τη διάχυσή τους. Ευχαριστώ τον αγαπητό συνάδελφο Χαράλαμπο Σαμαντζή που μου πρότεινε και με παρότρυνε να αιτηθώ στο συγκεκριμένο μεταπτυχιακό πρόγραμμα το καλοκαίρι του 2014. Ευχαριστώ τη φίλη Τόνια που είχε έρθει μαζί μου στη συνέντευξη και από τότε μέχρι τώρα με άκουγε υπομονετικά να μιλάω συνέχεια γι' αυτό και μοιραζόμουν τις ανησυχίες και το άγχος μου μαζί της. Ευχαριστώ όσους συμμετείχαν στη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων αλλά και όσους ανταποκρίθηκαν στις συνεντεύξεις. Τους ευχαριστώ όλους πολύ.

Ευχαριστώ τον προϊστάμενό μου, τον Αν. Πρύτανη Ακαδημαϊκών Υποθέσεων & Προσωπικού τον κ. Αθανάσιο Σφουγγάρη, διότι την πρώτη ημέρα εργασίας μου στο γραφείο του ήταν κι η ημέρα της συνέντευξης για την εισαγωγή μου στο μεταπτυχιακό κι αναρωτιόμουν πώς μπορώ να ζητήσω άδεια από την πρώτη κιόλας ημέρα. Η απάντησή του ήταν καθοριστική για εμένα, εάν θέλεις παρά πολύ να συμμετάσχεις στο μεταπτυχιακό αυτό Ιωάννα να πας! Αυτή την ερώτηση την κράτησα σε όλη τη διάρκεια της φοίτησής μου, και την έκανα στον εαυτό μου κάθε φορά που αντιμετώπιζα κάποια δυσκολία και πείσμονα. Όπως, επίσης, ευχαριστώ την καθηγήτρια του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής Ανάπτυξης κα Χριστοπούλου Όλγα η οποία με βοήθησε να αποφασίσω το θέμα της διπλωματικής μου εργασίας, όταν αμφιταλαντευόμουν για το ένα πρέπει να διαλέξω ένα θέμα που σχετιζόταν με

το αντικείμενο της δουλειάς μου ή ένα θέμα που θα το συνέδεα με το πτυχίο μου κι αυτό που πραγματικά με ενδιαφέρει, κι απάντησή της καθοριστική. Την ευχαριστώ πολύ.

Ολοκληρώνοντας, αναρωτήθηκα εάν γύριζα το χρόνο πίσω θα ξαναέκανα αίτηση στο πρόγραμμα αυτό; Η απάντηση είναι...ναι! Ναι για πολλούς λόγους, για τις γνώσεις που απέκτησα, για τους ορίζοντες που μου ανοίχθηκαν, για τις παρωπίδες που πέταξα από επάνω μου για πράγματα που αγνοούσα, για τους εξαιρετους καθηγητές που είχα την τύχη και την τιμή να γνωρίσω και να με διδάξουν, τον Δημήτριο Καλλιώρα τον οποίο άλλωστε κι επέλεξα για επιβλέποντα καθηγητή μου, την κα Μαρί Νοέλ Ντυκέν που ποτέ δεν πίστευα ότι θα μπορούσα εγώ ως απόφοιτη ενός αμιγώς θεωρητικού Τμήματος να κατανοήσω το IBM SPSS Statistics και τις μεθόδους χωρικής ανάλυσης, κι όμως με έκανε να τα καταφέρω, και την ευγνωμονώ για την ικανοποίηση αυτή που μου προσέφερε, τον κ. Όθωνα Μεταξά που με καθοδήγησε στη δομή της εργασίας και συνέβαλε ουσιαστικά σε αυτή, και φυσικά το Νικολό Βογιαζίδη τον οποίο έχω την τιμή να τον θεωρώ πλέον και πολύτιμο φίλο. Ένας εξαιρετος άνθρωπος, με υπέροχες γνώσεις και ακλόνητο ήθος που μας έδειξε τι σημαίνει να είσαι ακαδημαϊκός.

Κυρίως, όμως, εάν γύριζα το χρόνο πίσω κι επέλεγα να αιτηθώ στο πρόγραμμα αυτό από την αρχή, ο λόγος θα ήταν –και το γνωρίζει ήδη στα αστεία που κάνω μαζί της- η αγαπημένη μου φίλη και συνοδοιπόρος σε όλο αυτό το δύσκολο αλλά συνάμα υπέροχο και μοναδικό ταξίδι, η Κρις Έλεν. Ένας ξεχωριστός άνθρωπος στη ζωή μου, που οι αναμνήσεις που δημιουργήσαμε μαζί αυτή την περίοδο της ζωής μας θα μας συντροφεύουν για πάντα. Κι εύχομαι –είμαι σίγουρη- πως ήταν μόνο η αρχή.

Ευχαριστώ τους γονείς μου που ποτέ δεν έχουν σταθεί εμπόδιο σε ό,τι έχω αποφασίσει να κάνω και μου αφήνουν το χώρο να δράσω όπως επιθυμώ και κρίνω εγώ ωφέλιμο για εμένα, μιας και οι ίδιοι είναι απαλλαγμένοι από οποιοδήποτε κοινωνικό εθιμοτυπικό κατάλοιπο το οποίο θα μπορούσε να προβεί βαρίδιο στη δική μου τη ζωή.

Την εργασία αυτή την αφιερώνω στα ανίψια μου, τα οποία θεωρώ παιδιά μου...την Κορίνα, τη Σοφία, το Δημήτρη και το Στέργιο.

Ιωάννα Μόσιου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	σελ.5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ.6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο	σελ.8
<i>Τουρισμός.....</i>	<i>σελ.8</i>
<i>1.1 Αρχαιολογικός τουρισμός.....</i>	<i>σελ.11</i>
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο	σελ.15
<i>Λίγα λόγια για τη Μαγνησία.....</i>	<i>σελ.15</i>
<i>2.1 Αποδελτίωση Αρχαιολογικών χώρων Βόλου.....</i>	<i>σελ.21</i>
<i>2.2 Αποδελτίωση μνημείων Μαγνησίας.....</i>	<i>σελ.59</i>
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο	σελ.82
<i>Ανάπτυξη.....</i>	<i>σελ.82</i>
<i>3.1 Οικονομική ανάπτυξη.....</i>	<i>σελ.84</i>
<i>3.2 Αρχαιολογικός Τουρισμός και επιπτώσεις στην τοπική ανάπτυξη.....</i>	<i>σελ.85</i>
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο	σελ.88
<i>Ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις.....</i>	<i>σελ.88</i>
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σελ.99
<i>Αρχαιολογικός τουρισμός και τοπική ανάπτυξη Μαγνησίας.....</i>	<i>σελ.99</i>
ΕΙΚΟΝΕΣ	σελ.102
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ.112
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	σελ.113

ΠΕΡΙΛΗΨΗ**Ο Αρχαιολογικός Τουρισμός στη Μαγνησία: η δυναμική συμβολή του στην τοπική ανάπτυξη**

Στην παρούσα εργασία μπορεί κάποιος να ενημερωθεί για τη συμβολή του τομέα του τουρισμού στην οικονομία σε διεθνές επίπεδο, καθώς και για τη σημαντικότητα «εκμετάλλευσης» του στην περίπτωση της Ελλάδας που ταλανίζεται από την οικονομική κρίση.

Η πρόταση αξιοποίησης ενός συγκεκριμένου προσφερόμενου είδους στη χώρα μας -αυτόν του αρχαιολογικού τουρισμού- για την περιοχή της Μαγνησίας γίνεται μέσα από μία σύντομη ιστορική αναδρομή στην εξέλιξη της δημιουργίας της περιοχής από τους πρώτους χρόνους της ιστορίας της μέχρι σήμερα. Παράλληλα, προβάλλονται μέσω αποδελτίωσης όλοι οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μνημεία της Μαγνησίας, προκειμένου να εξακριβωθεί η δυνατότητα παροχής και αξιοποίησης αυτού του είδους του τουρισμού.

Τέλος, κατόπιν συλλογής ενδεικτικού αριθμού ερωτηματολογίων και προσωπικών συνεντεύξεων με άτομα που δραστηριοποιούνται στο συγκεκριμένο αντικείμενο, αποτυπώνεται η παρούσα φάση προσφοράς του αρχαιολογικού τουρισμού στη Μαγνησία και το ενδιαφέρον προβολής και αξιοποίησής του.

Λέξεις κλειδιά: τουρισμός, αρχαιολογικός τουρισμός, ανάπτυξη, οικονομική ανάπτυξη, Μαγνησία

ABSTRACT**Archeological Tourism in Magnesia: Potential Contribution to Local Development**

The present dissertation informs on the contribution of tourism to the world economy, as well as on the importance of ‘exploiting’ its potential in Greece, still in the throes of the economic crisis.

A proposal to develop in the region of Magnesia a particular form of tourism available in our country – that of archeological tourism – is then elaborated upon, couched in a brief presentation of the region’s historical evolution from its early years to the present. To this effect, a full list of Magnesia’s archeological sites and monuments is set out and each item examined for its tourism potential.

Finally, following collection of a representative sample of questionnaires and personal interviews with people involved in the field, the present offer of archeological tourism in Magnesia is assessed and interest in its promotion and development ascertained.

Key words: *tourism, archaeological tourism, development, economic development, Magnesia*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εάν κάτι έχουμε μάθει από παιδιά και συμφωνούμε όλοι σε αυτό είναι για τον πολιτισμό της Ελλάδας που είχε αναπτυχθεί από τα αρχαία χρόνια, τις επιστήμες που «δημιούργησε» και τον αρχαιολογικό πλούτο που μας κληροδότησε. Ένα γεγονός που όλοι μας συμφωνούμε σε αυτό, ανεξαρτήτως γνώσεων. Πρόκειται για μία κοινή παραδοχή, στην οποία συνηγορούν πολίτες όλου του κόσμου. Κάποιοι από τους οποίους είναι αρχαιολάτρες του ελληνικού πολιτισμού και γνωρίζουν πράγματα για την Ελλάδα που αρκετοί Έλληνες αγνοούν ή δεν ενδιαφέρθηκαν να μάθουν. Κάτι που διαπιστώνεται από πολύ νωρίς, από τον 19ο αιώνα με τον περιηγητικό τουρισμό¹.

Ο βαθμός μάλιστα της εξιδανίκευσης αυτής -του κλασικού παρελθόντος από Έλληνες αλλά και Ευρωπαίους περιηγητές κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης- διαφαίνεται ξεκάθαρα στο στίχο 73 στα Άπαντα του Βύρωνα «*Ωραία Ελλάδα! Αξιοθρήνητο λείψανο αρχαίας δόξας! Αν και δεν υπάρχουν πλέον, είσαι αθάνατη! Αν και πεσμένη, είσαι μεγάλη ακόμη!*²», όπου ο ποιητής υπερθεματίζει εδώ την κυριαρχία της Ελλάδας σε όλων τις συνειδήσεις ανεξαρτήτως της κατάστασης στην οποία ευρίσκετο. Δηλώνει το πόσο μεγαλοδύναμη ήταν ανέκαθεν η Ελλάδα στις συνειδήσεις όλων και ικανή να ορθοποδήσει ενάντια σε όλα τα δεινά. Μία Ελλάδα, που λόγω της προϊστορίας της, προκαλούσε θαυμασμό και υποταγή στους Ευρωπαίους περιηγητές της εποχής.

Για το λόγο αυτό, οι Έλληνες λόγιοι της Διασποράς φρόντισαν να ενεργοποιήσουν το ενδιαφέρον των Ελλήνων και τους παρότρυναν –μέσα από σειρά προτάσεων- να προφυλάξουν την πολιτισμική τους κληρονομιά και να την προστατεύσουν από τους αρχαιοκάπηλους. Μία τέτοια πρόταση ήταν αυτή του Αδαμάντιου Κοραή για την ίδρυση Ελληνικού Μουσείου το 1807³.

Πέραν της προϊστορίας της, όμως, η Ελλάδα διαθέτει κι άλλα στοιχεία που την καθιστούν μοναδική. Ένα χαρακτηριστικό –γεωφυσικό αυτή τη φορά- είναι η φυσική

¹ Η αρχαιολογία στην Ελλάδα του σήμερα, Μνημεία και άνθρωποι στην κρίση, Πρακτικά Διεπιστημονικού Συνεδρίου 19-20 Μαρτίου 2015, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηνών, Δρ Χριστίνα Μητσοπούλου, αρχαιολόγος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Αθήνα 2016, σελ 9

² Τα Άπαντα του Βύρωνα, τόμοι 3, μτφ. Γ. Πολίτης, Κωνσταντινίδης 1895

³ Κόκκου, Α., Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία, Εκδόσεις. Καπόν, Αθήνα, χωρίο Θ' 2009

ομορφιά που διαθέτει η χώρας μας, το οποίο αποτελεί κι αυτό με τη σειρά του μία κοινή παραδοχή. Οι φυσικές ομορφιές του τόπου (θάλασσες, ακρογιαλιές, βουνά, νησιά), σε συνδυασμό με το μεσογειακό κλίμα, συνιστούν τη χώρα ως ένα ιδανικό τόπο αναψυχής και προορισμού διασκέδασης.

Θεωρητικά, επομένως, υπάρχει όλο το δυναμικό υπόβαθρο ώστε μία χώρα όπως η Ελλάδα να στοχεύσει και να επιτύχει επιχειρηματικά στον τομέα του τουρισμού. Δεδομένου και του μεσογειακού κλίματός της, με την πληθώρα προορισμών (από βουνό σε νησί), όπως προαναφέρθηκε, είναι σε θέση να εδραιώσει μία επιτυχημένη τουριστική δραστηριότητα με πακέτα προορισμών για όλο το χρόνο, η οποία μπορεί να καταφέρει να αποτελέσει και τον κύριο κλάδο της οικονομίας της. Η έννοια του τουρισμού, καθώς και τα είδη του παρουσιάζονται στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας αυτής.

Είναι γνωστό λοιπόν σε όλους μας ότι οι περισσότεροι επισκέπτες που έρχονται στην Ελλάδα γνωρίζουν αρκετά καλά την ιστορία της χώρας μας, πως τα είδη του τουρισμού ποικίλουν, πως οι χώρες προέλευσης των τουριστών διαφέρουν, καθώς και ότι τα ηλικιακά target groups είναι διευρυμένα. Έχοντας, επομένως, όλο το πρωτογενές υλικό για να επιτύχει -και να έχει μάλιστα διάρκεια- μία all season τουριστική δραστηριότητα που θα στοχεύσει να αποτελέσει την κύρια πηγή οικονομικών εισροών πρέπει να γίνουν εξειδικευμένες επιστημονικές μελέτες, οι οποίες θα παρουσιάζουν εκτεταμένα θεματικά πακέτα προσφορών.

Η εργασία αυτή επιδιώκει να προτείνει την ανάπτυξη ενός τομέα τουρισμού που δεν έχει τύχει ακόμα σοβαρής επιχειρηματικής αξιοποίησης στη χώρα μας -παρόλο το μνημειακό της πλούτο- τον τομέα του αρχαιολογικού τουρισμού, και την εν δυνάμει τοπική οικονομική ανάπτυξη που μπορεί να επιφέρει στο εκάστοτε μέρος. Αυτή η ανάλυση παρουσιάζεται στο τρίτο κεφάλαιο, ενώ στο τέταρτο συγκεκριμενοποιείται για την περιοχή της Μαγνησίας παραθέτοντας συγκεκριμένα παραδείγματα. Πριν, όμως, από αυτά αποσαφηνίζεται η έννοια του αρχαιολογικού τουρισμού -η οποία πολλές φορές συγχέεται με την έννοια του πολιτιστικού/ιστορικού/εκπαιδευτικού τουρισμού- στο πρώτο κιάλας κεφάλαιο, και παρουσιάζεται συντόμως και μία περιγραφή της περιοχής της Μαγνησίας -για την οποία προσδιορίζεται η εργασία αυτή- στο δεύτερο κεφάλαιο.

Η εργασία ολοκληρώνεται στο τέλος με τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει μετά την αποτύπωση της συνολικής εικόνας που διαμορφώθηκε κατά τη γραφή των προαναφερθέντων κεφαλαίων, τα υπομνήματα και τη βιβλιογραφία πάνω στην οποία βασίστηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Τουρισμός

Από την εισαγωγή διαφάνηκε η σημασία της έννοιας του τουρισμού σε μία χώρα, καθώς αποτελεί διεθνώς έναν σημαντικό τομέα της οικονομίας και δη στην Ελλάδα, δεδομένου ότι προκαλεί / δημιουργεί επενδύσεις. Τουρισμός επομένως θεωρείται μία δραστηριότητα που σχετίζεται με πολλούς κλάδους της οικονομίας και προϋποθέτει επίσης, τη συμβολή οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και περιβαλλοντικών δεδομένων. Συνδράμει στην περιφερειακή ανάπτυξη, ακόμα και σε μία χώρα όπως είναι η Ελλάδα που το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της είναι συγκεντρωμένο στην πρωτεύουσα. Ο λόγος δεν είναι άλλος από τις φυσικές ομορφιές που εντοπίζονται διάσπαρτα σε όλο τον ελλαδικό χώρο, από τη μεγάλη ακτογραμμή αλλά, και από τον αρχαιολογικό και πολιτισμικό θησαυρό που μπορεί να συναντήσει και να επισκεφθεί κανείς σε ολόκληρη σχεδόν τη χώρα. Βέβαια, είναι και ένας τομέας της οικονομίας ο οποίος δυστυχώς είναι ευμετάβλητος, καθώς εξαρτάται από τις διάφορες συνθήκες που μπορεί να βιώνει ή να αντιμετωπίζει μία χώρα (βλ. κρίση, πόλεμο, μετανάστες, πολιτική, σεισμοί).

Ο τουρισμός αποτελεί οριζόντια δραστηριότητα και όχι κάθετη, δηλαδή οριοθετείται από την πλευρά ζήτησης προϊόντων και υπηρεσιών⁴. Συνιστά έναν από τους μεγαλύτερους και δυναμικότερους τομείς της οικονομίας παγκοσμίως. Συγκεκριμένα, για την ελληνική οικονομία συνιστά τον κεντρικό μοχλό ανάπτυξης, ο οποίος μπορεί να συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της χώρας, στις επενδύσεις και φυσικά στην απασχόληση.

Στην περίοδο της κρίσης μάλιστα, η Ελλάδα οφείλει να υιοθετήσει δράσεις που να προσαρμόζονται στο νέο αναπτυξιακό πρότυπο, το οποίο με τη σειρά του θα πρέπει να αξιοποιήσει τα πλεονεκτήματα της χώρας, καθώς και να τονώσει την εξωστρέφεια και

---

⁴ Άρης Ίκκος, ISHC, Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2014 – συνοπτική απεικόνιση βασικών μεγεθών, SETE INTELLIGENCE, Φεβρουάριος 2015, σελ 1.

τις επενδύσεις. Συνεπώς, ο τομέας του τουρισμού οφείλει να αποκτήσει πιο ενεργό και δυναμικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας και να επικρατήσει – επιτύχει ενάντια στον ανταγωνισμό άλλων χωρών της Μεσογείου⁵.

Πέραν των οικονομικών ωφελειών της ανάπτυξης τουριστικής δραστηριότητας σε ένα μέρος, υπάρχει κι ένα άλλο θετικό στοιχείο που απορρέει προς όφελος του τόπου αυτού. Συμβάλλει στη διάθεση του τόπου να προάγει τα λαογραφικά και πολιτιστικά στοιχεία του. Ένα μέρος δηλαδή, δύναται να αποτελέσει τουριστική attraction όταν έχει «ταυτότητα», έχει brand name. Επομένως, με αυτό τον τρόπο διασφαλίζεται και διατηρείται –όπως οφείλει να γίνει- η αυθεντικότητα και η παράδοση του τόπου. Αρκεί, βέβαια, η τοπική κοινωνία να καταφέρει να το διαφυλάξει αυτό και να μην καταστήσει αμιγώς εμπορεύσιμο αυτό που «πουλάει» σαν τόπος, καθώς έτσι θα επιτύχει το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα, και τότε θα αποτελέσει το αρνητικό στοιχείο του τουρισμού του τόπου αυτού.

Αναφέροντας προηγουμένως τη θετική επίδραση του τουρισμού στην εθνογραφία και στη λαογραφία, δημιουργείται η ανάγκη παράθεσης των ειδών και των μορφών του τουρισμού που υφίστανται. Τα είδη του τουρισμού ποικίλλουν και είναι τα ακόλουθα: α) εσωτερικός τουρισμός, ο οποίος αφορά τη μετακίνηση τουριστών σε διάφορες περιοχές εντός της χώρας τους, β) εξωτερικός τουρισμός, οποίος αφορά τη μετακίνηση τουριστών σε περιοχές εκτός της χώρας τους για τουριστικούς λόγους, γ) ο παγκόσμιος τουρισμός, ο οποίος αφορά το σύνολο του εισερχόμενου και εξερχόμενου τουρισμού, δ) ο μαζικός τουρισμός, ο οποίος αφορά την ομαδική συμμετοχή των τουριστών στις διάφορες φάσεις της τουριστικής δραστηριότητας, ε) ο ατομικός τουρισμός, ο οποίος αφορά τη μετακίνηση του τουρίστα που έχει οργανώσει και πραγματοποιήσει το ταξίδι του ατομικά, στ) ο συνεχής τουρισμός, ο οποίος πραγματοποιείται όλη τη διάρκεια του έτους, και ζ) ο εποχικός τουρισμός, που δεν λειτουργεί όλο το χρόνο, ενώ επηρεάζεται από τις εποχές⁶.

---

⁵ Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών, Svetoslav Danchev, Νίκος Παρατσιώκας Η επίδραση του Τουρισμού στην Ελληνική Οικονομία, Σεπτέμβριος 2012, σελ 7.

⁶ Γκουρνέλλου Μαρία, Παπαδόπουλος Βασίλης, Γουργουρίνη Μαρία Ηλέκτρα, Η διαχείριση του τουρισμού στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και η συνεισφορά του τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, (Πτυχιακή Εργασία) ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας, Πάτρα 2015, σελ 18- 20.

Στην Ελλάδα, οι σημαντικότερες μορφές τουρισμού⁷ που εντοπίζονται είναι:

- i. αγροτουρισμός,
- ii. πολιτιστικός τουρισμός
- iii. αρχαιολογικός τουρισμός
- iv. εκπαιδευτικός τουρισμός
- v. ιαματικός τουρισμός
- vi. τουρισμός αναψυχής
- vii. οινοτουρισμός
- viii. συνεδριακός τουρισμός
- ix. θρησκευτικός τουρισμός
- x. γαστρονομικός τουρισμός
- xi. αρχιτεκτονικός τουρισμός
- xii. θαλάσσιος τουρισμός
- xiii. ιατρικός τουρισμός
- xiv. οικοτουρισμός
- xv. τουρισμός υγείας και ευεξίας

Στο συνοπτικό κατάλογο που παρατέθηκε ανωτέρω, διαπιστώνει κανείς την ξεχωριστή κατανομή του πολιτιστικού τουρισμού και του αρχαιολογικού τουρισμού και την προσμέτρησή τους ως δύο διαφορετικά είδη. Στο σημείο αυτό επομένως, φρόνιμο είναι να αποσαφηνιστεί η διαφορά μεταξύ τους, καθώς είναι δύο είδη που πολλοί συγχέουν κι όχι άδικα. Στην ενότητα αυτή, θα γίνει μία εποπτική ανάλυση της έννοιας του πολιτιστικού τουρισμού, ενώ στην ενότητα που ακολουθεί θα αναλυθεί η έννοια του αρχαιολογικού τουρισμού, η οποία άλλωστε είναι και η βάση της εν λόγω εργασίας.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού «πολιτιστικός είναι ο τουρισμός που γίνεται με κίνητρο βασικά πολιτιστικό περιλαμβάνοντας εκπαιδευτικές περιηγήσεις, θεατρικές παραστάσεις, φεστιβάλ και επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία και μουσεία, καθώς και η μελέτη του φυσικού περιβάλλοντος, του λαϊκού πολιτισμού και της τέχνης»⁸. Η Ελλάδα έχει συνυπογράψει τη Συνθήκη της UNESCO για την προστασία των μνημείων και χώρων παγκόσμιας κληρονομιάς το

⁷ Γιαλαμά Ζωή, Η Διεθνής Οικονομική Κρίση του 2008. Η περίπτωση του Τουριστικού Κλάδου, (Πτυχιακή Εργασία) ΤΕΙ Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης, Καβάλα, 2012, σελ 65.

⁸ <http://hellanicus.lib.aegean.gr/bitstream/handle/11610/11469/file0.pdf?sequence=2>

1981⁹. Επομένως, πολιτιστικός είναι ο τουρισμός που επικεντρώνεται γύρω από μνημεία πολιτισμού και πολιτιστικής κληρονομιάς και κύριος σκοπός του είναι η γνωριμία με την ιστορία του τόπου. Οι τουρίστες αυτού του είδους τουρισμού είναι κυρίως ηλικίας 45 έως 65 ετών με υψηλό εισόδημα και μόρφωση, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών είναι γυναίκες. Όπως προαναφέρθηκε, ο πολιτιστικός τουρισμός αναφέρεται και στις πολιτιστικές παραδόσεις, στα ήθη και στα έθιμα του κάθε τόπου που αναβιώνουν σε όλη την χώρα, καλώντας τους πάντες να συμμετάσχουν.

Για τη διασφάλιση της θετικής επίδρασης του τουρισμού στον πολιτισμό εφαρμόζεται πολιτιστική πολιτική από το ICOMOS, τη Διεθνή Οργάνωση για την Προστασία Μνημείων και Τόπων με τη δημιουργία μιας ειδικής επιτροπής, την Διεθνή Επιτροπή Πολιτιστικού Τουρισμού¹⁰. «Αντικείμενο της επιτροπής είναι η προάσπιση της πολιτιστικής κληρονομιάς, παγκόσμιας, εθνικής ή τοπικής, στις περιπτώσεις εμπλοκής της με τον τουρισμό. Στην επιτροπή αυτή ανατέθηκε η αναθεώρηση της Χάρτας του Πολιτιστικού Τουρισμού. Το κείμενο της νέας Χάρτας διατυπώθηκε σε τρεις γλώσσες, αγγλικά, γαλλικά και ισπανικά και επικυρώθηκε στη Γενική Συνέλευσή του ICOMOS στο Μεξικό το 1999. Η Χάρτα του Πολιτιστικού Τουρισμού του ICOMOS (ICOMOS International Cultural Tourism Charter) βασίζεται στις αρχές που διέπουν τις δράσεις της διεθνούς αυτής οργάνωσης και αποτελεί μία εξειδικευμένη εφαρμογή τους που αφορά την τουριστική δραστηριότητα σε τόπους με πολιτιστική σημασία. Βασικός στόχος της Χάρτας είναι να παίξει ένα σημαντικό ρόλο στον περιορισμό των κινδύνων και την ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων του τουρισμού στην κληρονομιά και στα πολιτιστικά αγαθά. Ένας ακόμα στόχος της είναι το να εξισορροπήσει τις αντικρουόμενες προθέσεις ή τις αντιπαραθέσεις των παραγόντων του τουρισμού και των συντελεστών της προστασίας της κληρονομιάς. Εκφράζει, εντέλει, μια πρόθεση διαχείρισεως καλής πρακτικής και επιχειρεί να υπαγορεύσει στους τουριστικούς παράγοντες και τους επισκέπτες έναν «κώδικα συμπεριφοράς» απέναντι στην πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου που προσελκύει το τουριστικό ενδιαφέρον»¹¹.

1.1 Αρχαιολογικός τουρισμός

⁹ Καρίκης Δημήτρης, Τσαμαντάνης Χρήστος, Πολιτιστική Κληρονομιά και Τουριστικό προϊόν: Μελέτη προσέγγισης της επιρροής του Αρχαιολογικού Χώρου των Δελφών και του Μουσείου στην Π.Ε Φωκίδας, Άρθρο, σελ. 4.

¹⁰ <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/3468/1032.pdf>

¹¹ Ενημερωτικό Δελτίο Τ.Ε.Ε. Τεύχος 2193. Δευτέρα, 1 Απριλίου 2002

Αρκετά στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν για την παρουσίαση του πολιτιστικού τουρισμού ομοιάζουν και οδηγούν τον αναγνώστη στο χαρακτηρισμό της έννοιας και του αρχαιολογικού τουρισμού. Κάπου εδώ είναι που επέρχεται η σύγχυση των εννοιών από πολλούς. Οι αποχρώσεις τους μπορούν ακόμα να «μπερδευτούν» και με τις αποχρώσεις του εκπαιδευτικού τουρισμού και του ιστορικού ταυτόχρονα, καθώς είναι κατευθύνσεις αλληλένδετες.

Ο αρχαιολογικός τουρισμός αφορά μία εναλλακτική μορφή τουρισμού, με επίσκεψη σε αρχαιολογικούς επισκέψιμους χώρους, μουσεία, λαογραφικά κέντρα κοκ. Σκοπός του είναι η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου, μέσα από στοχευμένα μέσα και κατάλληλους τρόπους (εκδρομικά πακέτα ξεναγήσεων, θεματικά αρχαιολογικά – ιστορικά – πολιτιστικά πάρκα) προσέλκυσης τουριστών. Επιπροσθέτως, αποτελεί το κυριότερο μέσο απόκτησης ουσιαστικής «ταυτότητας» μίας πόλης και κατ' επέκταση αξιοποίησής της.

Η χώρα μας διαθέτει ορισμένα διεθνώς αναγνωρισμένα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς που ανήκουν στον κατάλογο της UNESCO και είναι¹²:

1. Ναός Επικούρειου Απόλλωνος – Βάσσει (1986)
2. Αρχαιολογικός χώρος Ακρόπολης (1987)
3. Αρχαιολογικός χώρος Δελφών (1987)
4. Άγιο Όρος – Άθως (1988)
5. Μετέωρα (1988)
6. Παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά μνημεία Θεσσαλονίκης (1988)
7. Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου (1988)
8. Αρχαιολογικός χώρος Ολυμπίας (1989)
9. Αρχαιολογικός χώρος Μυστρά (1989)
10. Αρχαιολογικός χώρος Δήλου (1990)
11. Μονή Δαφνίου, Μονή Οσίου Λουκά και Νέα Μονή Χίου (1990)
12. Αρχαιολογικός χώρος Ηραίου Σάμου (1992)
13. Αρχαιολογικός χώρος Αιγών (Βεργίνα) (1996)
14. Αρχαιολογικός χώρος Μυκηνών και Τίρυνθας (1999)

---

¹² Καρίκης Δημήτρης, Τσαμαντάνης Χρήστος, Πολιτιστική Κληρονομιά και Τουριστικό προϊόν: Μελέτη προσέγγισης της επιρροής του Αρχαιολογικού Χώρου των Δελφών και του Μουσείου στην Π.Ε Φωκίδας, Άρθρο, σελ. 4-5.

15. Ιστορικό κέντρο (Χώρα), με τη Μονή Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και το Σπήλαιο της Αποκάλυψης στην Πάτμο (1999)
16. Παλαιά πόλη της Κέρκυρας (2007)

Το αρνητικό στοιχείο, όμως, της υπόθεσης είναι η κακή συντήρηση ορισμένων εξ αυτών (κυρίως όσων δε συγκαταλέγονται στον Κατάλογο Μνημείων Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO), της εγκατάλειψης ή ακόμη και της κακομεταχείρισης.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του αρχαιολογικού – εκπαιδευτικού τουρισμού μπορούν να συνοψιστούν στα ακόλουθα:

1. Βασίζεται στα κατάλοιπα των παλαιότερων πολιτισμών και σε περιοχές με σχετικά ανόθευτα στοιχεία φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς, όπου τα κύρια κίνητρα των τουριστών είναι η παρατήρηση και η εκτίμηση του πολιτισμού, καθώς και τα επιστημονικά, εκπαιδευτικά και διερευνητικά τους ενδιαφέροντα.
2. Είναι ως επί το πλείστον οργανωμένος σε μικρές ομάδες από εξειδικευμένες επιχειρήσεις και στοχεύει στο να ικανοποιήσει επί μέρους ανάγκες και επιθυμίες ειδικών ομάδων ή κατηγοριών επισκεπτών με κοινά ενδιαφέροντα για την πολιτισμική κληρονομιά ενός τόπου.
3. Ο χαρακτήρας του είναι πολιτισμικός με έντονο το στοιχείο της ανάδειξης της αξιοποίησης και της προστασίας της πολιτιστικής -εν γένει- και της αρχαιολογικής -ειδικότερα- κληρονομιάς και παράδοσης. Λαμβάνοντας δε κανείς υπόψη ότι οι περιοχές στις οποίες και απευθύνεται η ανάπτυξη αρχαιολογικού τουρισμού είναι περιοχές με πλούτο αρχαιολογικού ενδιαφέροντος –όπως οι κηρυγμένοι αρχαιολογικοί χώροι και τα μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς-, αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία από μόνο του.
4. Συμβάλλει στην ενίσχυση της γηγενής πολιτιστικής κληρονομιάς, προϋποθέτει την ενεργή συμμετοχή της εκάστοτε τοπικής κοινωνίας στο ευρύ φάσμα της τουριστικής διαδικασίας, ενώ συνδράμει στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική εξύψωση, παρέχοντας εναλλακτική μορφή απασχόλησης και ευκαιρίες παροχής εισοδήματος για τις τοπικές κοινωνίες. Παράλληλα, μπορεί να παράγει οικονομικά οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες, τους οργανισμούς και τους φορείς διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων και μνημείων πολιτισμικής κληρονομιάς, που αποσκοπούν στη διατήρηση αλλά κυρίως στην προστασία

τους, αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο την ευαισθητοποίηση των τοπικών κοινωνιών και των τουριστών για τη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων.

5. Σέβεται και προασπίζεται την προφύλαξη των αρχαιολογικών και μνημειακών χώρων, απαιτώντας την πολιτιστική και περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση με την πρόβλεψη συμπεριφορά όλων των εμπλεκόμενων στο τουριστικό χώρο: φύλακες, διαχειριστές χώρων και βοηθητικό προσωπικό, κρατικές υπηρεσίες, πολιτικοί, τουριστικοί πράκτορες, ξενοδόχοι και ξενοδοχοϋπάλληλοι, ξεναγοί, εστιατορείς και προσωπικό εστιατορίων, τοπική κοινωνία κοκ, γεγονός που συνηγορεί στην περιβαλλοντική και πολιτισμική αγωγή όλων των παραπάνω καθώς αποτελεί προϋπόθεση όλων. Με αυτό τον τρόπο, επιτυγχάνει να ελαχιστοποιήσει τις αρνητικές επιδράσεις πάνω στο φυσικό, κοινωνικό αλλά και οικονομικό περιβάλλον. Ταυτόχρονα, «εκπαιδεύει» το κοινό (δηλ. τους επισκέπτες) στην απόκτηση πολιτιστικής και περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης μέσα από επισκέψεις σε μέρη εξαιρετικής αρχαιολογικής, ιστορικής, μνημειακής, οικολογικής και αισθητικής αξίας.
6. Η παρούσα αρχαιολογική – εκπαιδευτική ενέργεια διαθέτει στοιχεία ρυθμιστικά ή στοιχεία αειφορικότητας και αποτελεί μια μορφή τουρισμού που αναπτύσσεται με τέτοιο τρόπο, ώστε όλη η δραστηριότητα –η οποία επικεντρώνεται κατά κάποιο τρόπο σε έναν πόρο πολιτισμικής κληρονομιάς- να μπορεί να συνεχιστεί το διηνεκές. Είναι φιλική με τη φύση που περιβάλλει τον άνθρωπο και συμβατή με τα τοπικά περιβάλλοντα, τις τοπικές κοινωνίες και τα τοπικά συμφέροντα.

Μελετώντας κανείς τα κύρια χαρακτηριστικά του αρχαιολογικού – εκπαιδευτικού τουρισμού, εύλογα μπορεί να αναρωτηθεί και να μπερδευτεί πάλι με τα είδη του τουρισμού, μιας και στην αρχή της ενότητας αυτής αλλά και στο τέλος της προηγούμενης, διαχωρίστηκαν αυτά τα δύο είδη ως ξεχωριστά. Ο λόγος που χρησιμοποιείται συνοδευτικά – επεξηγηματικά ο εκπαιδευτικός στον αρχαιολογικό τουρισμό, είναι πολύ απλός, ο αρχαιολογικός τουρισμός έχει αμιγώς εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Ενώ, ως εκπαιδευτικός τουρισμός θεωρείται ο τουρισμός σχολικών μονάδων, πανεπιστημίων, κολλεγίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Λίγα Λόγια για τη Μαγνησία

Ο Νομός της Μαγνησίας ήταν ένας από τους 51 νομούς της Ελλάδος, τώρα είναι μία από τις 74 περιφερειακές ενότητες της Ελλάδας. Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Καλλικράτη, το 2010 εισήχθη ο όρος Περιφερειακή Ενότητα που αφορά την τοπική αυτοδιοίκηση και αφορά την υποδιαίρεση μιας περιφέρειας. Η περιφερειακή ενότητα Μαγνησίας αποτελεί, επομένως, υποδιαίρεση της Περιφέρειας Θεσσαλίας κι αποτελείται από τους δήμους Αλμυρού, Βόλου αγοράς-Μουρεσίου, Μοτίου Πηλίου και Ρήγα Φεραίου, ενώ δεν περιλαμβάνει τις Σποράδες νήσους, καθώς συγκροτούν δική τους περιφερειακή ενότητα, την περιφερειακή ενότητα Σποράδων. Το σύνολο του πληθυσμού της Περιφερειακής Ενότητας Μαγνησίας ανέρχεται σε 190.010 κατοίκους, με τους 125.248 από αυτούς να κατοικούν στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Βόλου.

Η ιστορία αυτής της περιοχής εντοπίζεται στα πολύ αρχαία χρόνια. Ξεκινώντας, μυθολογικά, θεωρείται η χώρα των Κενταύρων και των Αργοναυτών. Το όνομά της οφείλεται στο Μάγνητα, γιο του μυθικού Αίολου, ο οποίος είχε πρώτος επιλέξει την περιοχή αυτή για το βασίλειό του¹³. Η αρχαία Μαγνησία δεν ταυτίζεται γεωγραφικά με τη σημερινή μορφή του νομού¹⁴.

Ο Βόλος –ο οποίος όπως προαναφέρθηκε αποτελεί την πρωτεύουσα της περιοχής– ταυτίζεται με την αρχαία πόλη της Ιωλκού, από την οποία ξεκίνησε το ταξίδι του ο Ιάσωνας με τους Αργοναύτες του για την απόκτηση του Χρυσόμαλλου Δέρατος στην αρχαία Κολχίδα. Συγκεκριμένα, με ξύλα από το Πήλιο (το βουνό των Κενταύρων) κατασκευάστηκε η αρχαία «Αργώ», η οποία ονομαζόταν και Πηλιάς.

¹³ Γ. Χουρμουζιάδης, Π. Ασημακόπουλου – Ατζάκα, Κ.Α Μακρής, Μαγνησία: Το χρονικό ενός Πολιτισμού, Μουσής και Ραχήλ Καπόν, Αθήνα 1982, σελ. 12

¹⁴ Ο.π., σελ. 11

Ιστορικά, στο Βόλο ανήκουν δύο από τους πρώτους νεολιθικούς οικισμούς της Ευρώπης, το χωριό του Σεσκούλου και το χωριό του Διμηνίου (διοικητικά ανήκουν στη Δημοτική Ενότητα Αισωνίας Βόλου).

Η Μαγνησία κατά την αρχαιότητα ξεκινούσε από τις εκβολές του Πηνειού καταλαμβάνοντας έτσι την ορεινή λωρίδα, ενώ κατέληγε μέχρι τη χερσόνησο των Τρικέρων. Τα όρια της ανατολικά εκτείνονταν ως το Αιγαίο, ο οποίο και περιβρέχει τις ανατολικές ακτές του Μαυροβουνίου, του Κίσαβου (Όσσας), καθώς και του Πηλίου φυσικά, δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο μοναδικά, γραφικά λιμανάκια και κολπίσκους, μερικά μάλιστα από τα οποία είναι συνδεδεμένα με σημαντικές στιγμές και περιόδους της ελληνικής μας ιστορίας. Δυτικά τα όρια της εκτείνονταν από τη νοητή γραμμή η οποία άρχιζε από τον Ομόλιο των Τεμπών, «έκοβε» στη μέση την Όσσα, κατηφόριζε στον κάμπο της Αγιάς, διέσχιζε την αποξηραμένη σήμερα λίμνη Κάρλα και κατέληγε στη παραθαλάσσια σημερινή θέση Πευκάκια Βόλου, περιλαμβάνοντας φυσικά και την αρχαία πόλη της Δημητριάδος. Ο χαρακτηριστικός αυτός οριζόντιος διαμελισμός της δημιούργησε το σχηματισμό του απάνεμου Παγασητικού κόλπου, ο οποίος πήρε και την ονομασία του από την Πελασγική πόλη Παγασαί.

Η γεωγραφική διαφορά με το σημερινό νομό της Μαγνησίας είναι ευδιάκριτη, καθώς έχει διαφορετικά όρια και άλλη έκταση πλέον, όπως αναφέρθηκε στην αρχή του κεφαλαίου. Ξεκινά από τα νοτιανατολικά όρια του Αγιόκαμπου και δεν περιλαμβάνει τις αρχαίες βόρειες περιοχές της Όσσας και του Μαυροβουνίου, τα δυτικά του όρια φτάνουν έως το Βελεστίνο, τις Φερές της αρχαίας Πελασγιώτιδος, και τα νότια όρια του καταλήγουν στο ακρωτήριο Σταυρός, το αρχαίο Πασείδιον. Γίνεται αντιληπτό επομένως, πως σήμερα ανήκουν στο νομό περιοχές όπως των Παγασών, του Βελεστίνου, της Νέας Αγχιάλου και του Αλμυρού, οι οποίες κατά την αρχαιότητα ήταν χώρες της Πελασγιώτιδος και της Αχαΐας Φθιώτιδος.

Επιχειρώντας πάλι μία σύντομη ιστορική αναδρομή για την περιοχή της Μαγνησίας, είναι γνωστό ότι ήταν χώρα περίοικος της Θεσσαλίας. Αυτό αποδεικνύει ότι και μετά την κάθοδο των Θεσσαλών, κατάφερε και διατήρησε την αυτονομία της -απομονώθηκε με κάποιον τρόπο- και ανέπτυξε ιδιαίτερη οικονομική δραστηριότητα, συντηρώντας παράλληλα και τις πανάρχαιες μαγνητικές λατρείες, λείψανα των οποίων επέζησαν έως

τα ιστορικά χρόνια και μπορούν να εντοπιστούν μέσα στις επιγραφικές μαρτυρίες που έχουν διασωθεί.

Η ύπαρξη ζωής και δόμησης πρώιμης κοινωνίας (τοπική κοινότητα) αποδεικνύεται περίτρανα από τους νεολιθικούς οικισμούς που έχουν εντοπισθεί, ερευνηθεί, χαρακτηριστεί και περιγραφεί για την περιοχή της¹⁵. Όπως αναφέρθηκε στην αρχή του κεφαλαίου πάλι, οι σπουδαιότεροι από αυτούς είναι το Σέσκουλο, το Διμήνι και η Πύρασος¹⁶. Και στους τρεις αυτούς νεολιθικούς οικισμούς ανακαλύφθηκαν κατοικίες που ανάγονται σε πρώιμες περιόδους της εποχής του Λίθου. Στοιχεία που υποδεικνύουν πολιτισμό και ανάγονται στην 7^η χιλιετία π.Χ έχουν ανακαλυφθεί τόσο στην περιοχή του Σεσκούλου όσο και την περιοχή της Πυράσου. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με την πληθώρα επιφανειακών ευρημάτων στην περιοχή, υποδεικνύεται κατοίκηση τη νεολιθική εποχή (6500-3000πΧ για την Ελλάδα) σε όλα τα παράλια της δυτικής πλευράς του Παγασητικού, καθώς και στο εσωτερικό του νομού της Μαγνησίας έως τη σημερινή ορεινή περιοχή της Μελίβοιας. Ακόμη, πέραν της έκτασης και της πυκνότητας της κατοίκησης, μέσω των ευρημάτων διαφαίνεται και ο πολιτισμός που είχε αναπτύξει η περιοχή και ο οποίος διαδραματίζει φυσικά αξιοσημείωτο ρόλο στην ανθρώπινη ιστορία και εξέλιξη όσον αφορά τη διαμόρφωση βασικών τρόπων επιβίωσης και ζωής, σε τομείς όπως η επινόηση και η άσκηση της κτηνοτροφίας, της γεωργίας, της κεραμικής, των εμπορικών συναλλαγών και των διαφόρων μορφών αρχιτεκτονικής.

Η μυθολογία παρουσιάζει το Μάγνη -υιό του Αιόλου και πατέρα του μουσικού Λίνου- ως το γενάρχη των Μαγνήτων. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος που οι Μάγνητες θεωρούνται αιολικός λαός, ο οποίος διακρινόταν για την τόλμη αλλά και τις ναυτιλιακές δεξιότητες. Ακόμη, κατείχαν ιδιαίτερη πολιτική θέση στο θεσσαλικό χώρο και συμμετείχαν στο Αμφικτιονικό συνέδριο¹⁷. Άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο της εποχής ήταν ότι οι Μάγνητες είχαν δικές τους λατρείες –που διέπονταν από δικούς τους νόμους και πολιτική νοοτροπία- και λάτρευαν τους δικούς τους θεούς, όπως ήταν ο Ακραίος Δίας, ο Κορωπαίος Απόλλων και η Ιωλκία Άρτεμις.

---

¹⁵ Ο.π., σελ. 17 - 29

¹⁶ Σημαντική αρχαία πόλη της Φθιώτιδας, του κράτους του Πρωτεσιλάου.

¹⁷ Η Δελφική Αμφικτυονία ήταν μία ομοσπονδία δώδεκα φυλών της Στερεάς Ελλάδας και της Θεσσαλίας, η οποία αρχικά είχε θρησκευτική υπόσταση ενώ στη συνέχεια απέκτησε και πολιτική. Λάμβανε χώρα δύο φορές το χρόνο και κάθε φυλή είχε δύο ψήφους. Η ισχύ της μειώθηκε την περίοδο των Ρωμαϊκών χρόνων και τελικά αντικαταστάθηκε από το Πανελλήνιο, το οποίο ίδρυσε ο αυτοκράτορας Αδριανός.

Στο σημείο αυτό, και δεδομένης της αναφοράς της ύπαρξης και ανάπτυξης πολιτισμού εντός της περιοχής, δόκιμο είναι να σημειωθεί πως από την περιοχή πέρασαν και κατοίκησαν και άλλα φύλα, τα οποία –σύμφωνα με τις έννοιες της αρχαιολογίας- με την παρουσία τους άφησαν τα μοναδικά πολιτιστικά τους κατάλοιπα, διαμορφώνοντας έτσι σε μεγάλο βαθμό τη φυσιογνωμία του τόπου. Οι Αίμονες¹⁸ ήταν ένα από αυτά τα φύλα, οι οποίοι πιστεύεται ότι ήρθαν στην περιοχή στις αρχές της 3^{ης} χιλιετίας π.Χ. Οι Φλεγύες,¹⁹ ένα άλλο, οι οποίοι γεωγραφικά τοποθετούνται στην περιοχή της Βοιωθίδας²⁰ στις αρχές της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. Οι Φθιώτες, οι Πελασγοί και οι Λάπηθες – το πιο γνωστό από τα φύλα της ελληνικής μυθολογίας για τους αγώνες τους με τα τέρατα του Πηλίου, τους Κενταύρους, μαζί με τον ήρωα αρχηγό τους – πέρασαν κι αυτοί με τη σειρά τους και διάνθισαν πολιτιστικά με την κατοίκησή τους την ανάπτυξη του πολιτισμού της Μαγνησίας. Τέλος, οι Μινύες²¹ θεωρούνται ότι ήταν άλλο ένα φύλο που άφησε τα ίχνη του στην περιοχή και συνδέεται κυρίως με την πρώτη πανελλήνια πολεμική επιχείρηση, την αργοναυτική εκστρατεία.

Ο Όμηρος κάνει ιδιαίτερη μνεία για το έθνος των Μαγνήτων και τις σπουδαίες πόλεις τους κατά την περίοδο του Τρωικού πολέμου. Συγκεκριμένα, στο «νηών κατάλογο²²» προσφωνούνται ως εταίροι του μεγάλου αυτού τρωικού έργου, με αρχηγό τους μάλιστα τον τραγικό βασιλιά Φιλοκτήτη και τον Εύμηλο, που πλεύσανε τα επανδρωμένα καράβια από τις επτά σπουδαιότερες πόλεις της Μυκηναϊκής Μαγνησίας (την Ιωλκό, τη Μεθώνη, τη Θαυμακίη, τη Βοίβη, τη Μελίβοια, την Ολιζών και τις Γλαφυρές.

Η πορεία των Μαγνήτων εξήντα χρόνια μετά τον Τρωικό πόλεμο δεν ήταν το ίδιο ακμάζουσα. Συγκεκριμένα, άρχισε να γνωρίζει την παρακμή και αφού κατέβηκαν οι Θεσσαλοί, υποδούλωσαν στους Μάγνητες φόρου υποτελείας. Η αυτονομία και η

¹⁸ Κάτοικοι της Αιμονίας (μέρος της Θεσσαλίας). Γενάρχης του ήτο ο Αίμων, γιος του Πελασγού και πατέρας του Θεσσαλού. Σύμφωνα με τον Πλίνιο, αρχικά Αιμονία ονομάστηκε όλη η Θεσσαλία για να περιοριστεί αργότερα στο βορειοανατολικό πεδινό τμήμα της Θεσσαλίας (πλησίον Τεμπών). Σύμφωνα με μία άλλη εκδοχή, η θεσσαλική χώρα Αιμονία έλαβε την ονομασία από την κόρη του Δευκαλίωνα και της Πύρρας, την Αιμόνη.

¹⁹ Ήταν ένα πανάρχαιο φύλο θρακικής ή θεσσαλικής καταγωγής. Αρχικά, επιχείρησαν να εισβάλλουν στην αρχαία Θήβα, μετά εγκαταστάθηκαν στη Φωκίδα, κοντά στον Κηφισό ποταμό, όπου ο Φλεγύας –πρώτος μυθικός βασιλιάς- πυρπόλησε το ναό των Δελφών. Τότε, ο θεός Απόλλωνας τον τιμώρησε στην αιωνιότητα στον Άδη.

²⁰ Σημερινή περιοχή Λίμνης Κάρλας

²¹ Προϊστορικό ελληνικό έθνος που κατοικούσε στον Ορχομενό, για τον οποίο οι απόψεις διίσταντο εάν πρόκειται για τον Ορχομενό της Βοιωτίας ή της Θεσσαλίας.

²² Δηλ. ο κατάλογος των πλοίων. Πρόκειται για ένα από τα πιο πολυσυζητημένα εδάφια της Ιλιάδας, όπου αναφέρονται τα πλοία των Αχαιών που εκστράτευσαν κατά της Τροίας (β' ραψωδία της Ιλιάδας του Ομήρου, στ. 494-759).

ανεξαρτησία, όπως σημειώθηκε και στην αρχή του κεφαλαίου, ήταν χαρακτηριστικό των Μαγνήτων, οι οποίοι ακολούθησαν τη δική τους ιστορική πορεία. Αποτέλεσμα αυτής της πορείας –σύμφωνα με τα έργα του Στράβωνα, του Πλίνιου, του Πλούταρχου και του Σκύλακα- ήταν η ίδρυση άλλων πόλεων στα παράλια του Παγασητικού αλλά και στην πλευρά του Αιγαίου, όπως η Δημητριάδα, η Κορώπη, τα Σπάλαθρα, η Νήλεια και το Ορμίνιο στις ακτές του Παγασητικού και η Ριζούντα, η Ευρεμενάς και η Κασθαναία στην πλευρά του Αιγαίου αντίστοιχα. Άλλες πόλεις για τις οποίες γίνεται αναφορά είναι το Δώτιον, η Λακέρεια, το Συκούριον και η Άμμυρος. Πέραν αυτών, όμως, στα σημερινά όρια του νομού πρέπει να συγκαταλεχθούν και οι πελασγικές πόλεις Φερές (με τις Παγασές για επίνειό τους), οι πόλεις της Αχαΐας Φθιώτιδος Πύρασος, οι Φθιώτιδες Θήβες και η Άλος²³. Οι περισσότερες πάντως από αυτές ήταν μικρές κι όχι ιδιαίτερης σημασίας, ενώ ιδρύθηκαν σε αγροτικές θέσεις ή σε προσωρινά λιμάνια. Απόρροια ήταν οι πόλεις αυτές να παρακμάσουν σταδιακά έως τις αρχές του 3^{ου} αιώνα π.Χ.

Τότε είναι η χρονική στιγμή που οι περισσότερες από αυτές συνοικίστηκαν από το Δημήτριο τον Πολιορκητή, προκειμένου όλες μαζί να δημιουργήσουν τη μεγάλη πόλη της Δημητριάδας, κοντά στην πελασγική πόλη των Παγασών. Τον 6^ο αιώνα π.Χ οι Φεραίοι από την άλλη –ηγεμόνες πλέον της Θεσσαλίας- οργάνωσαν τον τόπο ως το δικό τους επίνειο προκειμένου να ανταγωνιστούν το «αντίθετο» επίνειο των Θεσσαλών, που είναι η Ιωλκός. Η ίδρυση της Δημητριάδας ολοκληρώθηκε το 293 π.Χ. Έως τότε, παρότι η Μαγνησία θεωρούνταν, όπως αναφέρεται και παραπάνω, ως περίοικος χώρα με ιδιαίτερους πολιτιστικούς και οικονομικούς προσανατολισμούς, εμφανίζοντας μία αυτονομία και ανεξαρτησία, ακολουθούσε την υπόλοιπη Θεσσαλία σε όλες τις σημαντικές ιστορικές στιγμές και δε λειτουργούσε ατομικά. Συγκεκριμένα, ο Ηρόδοτος αναφέρει πως οι Μάγνητες –όπως και οι υπόλοιποι Θεσσαλοί- μαζί με τους Περραιβούς, τους Αχαιούς και τους Δόλοπες παρέδωσαν «γην και ύδωρ» στους Πέρσες. Όταν δε ο Φίλιππος επικράτησε εναντίον των Φεραίων τυράννων και κατάφερε να καταλύσει την πολιτική και τη στρατιωτική δύναμη των Θεσσαλών γύρω στα μέσα του 4^{ου} αιώνα π.Χ, η περιοχή της Μαγνησίας έγινε πλέον μία μικρή και ασήμαντη επαρχία του μακεδονικού κράτους με μοναδικό κέντρο ακμής της, τη μακεδονική Δημητριάδα. Αυτό διήρκεσε περίπου έναν αιώνα, καθώς το 2^ο αιώνα π.Χ ο Τίτος

---

²³ Ελληνιστική πόλη στο ανατολικό τμήμα της πεδιάδας του Αλμυρού, ανάμεσα στο όρος Όθρυς και στη θάλασσα του Παγασητικού.

Φλαμινίνος²⁴ παρέδωσε πίσω στους (Θεσσαλο)Μάγνητες την πολιτική αλλά και στρατιωτική ανεξαρτησία τους.

Σημαντική χρονική στιγμή στην πορεία της περιοχής, είναι αδιαμφισβήτητα και η βυζαντινή περίοδος, καθώς, η Μαγνησία υπέστη πολλές και καταστροφικές επιδρομές, ενώ ταυτόχρονα πλήττονταν κι από τη θάλασσα, μιας και τα παράλια απειλούνταν συστηματικά από επιδρομές πειρατών.. Λίγο πιο πίσω χρονικά, στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, πρέπει να αναφερθεί πως η πιο αξιοσημείωτη πόλη του Παγασητικού δεν ήταν άλλη από τις χριστιανικές Φθιώτιδες Θήβες²⁵. Μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, όμως, η Δημητριάδα και άλλες πόλεις –όπως η Λάι, τα Πλατανίδια, η Ιωλκός, το Τσιγκέλι κ.α- είχαν χάσει τη θέση τους.

Με απόφαση του Ιουστινιανού χτίστηκαν καινούργια τείχη (τα παλαιά είχαν καταστραφεί – γκρεμιστεί κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής εποχής²⁶) στην περιοχή της Δημητριάδας με σκοπό να ενισχύσουν την άμυνα της πόλη εναντίον των αλλεπάλληλων εισβολών που δέχονταν από βάρβαρους επιδρομείς τον 6^ο αιώνα μ.Χ, ενώ παράλληλα επισκεύασε τα τείχη και των Φθιώτιδων Θηβών. Παρά ταύτα, η πορεία της πόλης των Φθιώτιδων Θηβών που αναφέρεται συνέχεια πως ξεχώριζε, έληξε οριστικά έναν αιώνα περίπου αργότερα (γύρω στο β' μισό του 7^{ου} αιώνα μ.Χ) μιας και καταστράφηκε ολοκληρωτικά από τους επιδρομείς. Τότε είναι και η τελευταία της αναφορά στην ιστορία.

Αυτή είναι και η χρονική στιγμή που η Δημητριάδα αρχίζει να κατέχει δυναμική θέση, μαζί με μία άλλη βυζαντινή –και ιδιαίτερης αρχαιολογικής σημασίας- πόλη, αυτή του Αλμυρού²⁷. Η δεύτερη αυτή πόλη, του Αλμυρού, γνώρισε ιδιαίτερα σημαντική πορεία οδηγώντας την στην κατάκτηση του τίτλου της πιο σημαντικής πόλης της περιοχής, μιας και είχε εξελιχθεί σε μεγάλο εμπορικό κέντρο εξαιτίας των Βενετών, των Εβραίων, των Γενοβέζων και των Πιζάτων που είχαν εγκατασταθεί εκεί. Εξ ου και η προσφώνηση του Παγασητικού ως «κόλπος του Αλμυρού».

Η ιστορία της περιοχής της Μαγνησίας συνεχίζεται, όμως, επηρεασμένη από όλα τα ιστορικά γεγονότα. Συγκεκριμένα, μετά το τέλος της Δ' Σταυροφορίας (1204) ο

²⁴ Ρωμαίος ύπατος και νικητής των Μακεδόνων.

²⁵ Σημερινή Νέα Αγχίαλος.

²⁶ Η Ρωμαϊκή εποχή στην Ελλάδα χρονολογείται γύρω στο 146π.Χ – 330π.Χ.

²⁷ Βρισκόταν στα παράλια της σημερινής Κωμοπόλης.

Βονιφάτιος ο Μομφερατικός²⁸ ανέλαβε τη Μαγνησία και την κεντρική Θεσσαλία. Έτσι, η Δημητριάδα και η περιοχή ανήκαν πλέον στη γνωστή βυζαντινή οικογένεια των Μελισσηνών. Αυτό, βέβαια, δεν προφύλαξε την περιοχή ούτε σταμάτησε τους επιδρομείς. Οι επιδρομές συνεχίστηκαν και η Δημητριάδα μαζί με άλλες παραλιακές πόλεις οδηγήθηκαν σταδιακά, ξανά, στην παρακμή. Κάτι βέβαια που επιδεινώθηκε μετά την τουρκική κατάκτηση. Αυτό είχε ως συνέπεια οι κάτοικοι των περιοχών να ερημώσουν τις παράλιες περιοχές και να πάνε να εγκατασταθούν προς τα ορεινά (κυρίως Πήλιο). Το ίδιο συνέβη και στο μεσαιωνικό Αλμυρό, όπου οι κάτοικοι ίδρυσαν στα μεσόγεια τον Αλμυρό όπως είναι σήμερα. Ακόμη, και οι τελευταίοι κάτοικοι της Δημητριάδας εγκατέλειψαν την περιοχή γύρω στο 1600 μ.Χ και οδηγήθηκαν είτε προς τα χωριά του Πηλίου είτε προς τον Άνω Βόλο για λόγους ασφαλείας. Εκεί, μάλιστα, είχε εγκατασταθεί και ο επίσκοπος. Ενώ, η τουρκική διοίκηση είχε την έδρα της κάτω, στο λόφο του Γόλου (δηλ. η παλιά Ιωλκός).

Για το λόγο αυτό, τα χωριά του Πηλίου γνώρισαν ιδιαίτερα σημαντική πνευματική και οικονομική άνθιση έως το 1881. Η Θεσσαλία μετά απελευθερώθηκε και δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε η πόλη του σημερινού Βόλου.

2. 1 Αποδελτίωση αρχαιολογικών χώρων Βόλου

1. Αρχαιολογικός χώρος: Προϊστορικός Οικισμός Σέσκλου²⁹

Τοποθεσία: Σέσκλο

Χρονολογία: 7^η χιλιετία π.Χ

Λίγα λόγια: Στο λόφο Καστράκι και στη γύρω περιοχή, κοντά στο σημερινό χωριό Σέσκλο, αναπτύχθηκε ένας από τους σπουδαιότερους νεολιθικούς οικισμούς της Ελλάδας και της Ευρώπης (Εικ. 1), που έδωσε το όνομά του σε μία ολόκληρη φάση της νεολιθικής εποχής στη Θεσσαλία. Κατοικήθηκε από την αρχή της νεολιθικής εποχής (7η χιλιετία π.Χ.) μέχρι και τη Μέση Εποχή του Χαλκού, αλλά γνώρισε τη μεγαλύτερη ακμή του στην 6η χιλιετία π.Χ., κατά τη Μέση Νεολιθική περίοδο. Η τοποθεσία του συγκεντρώνει όλα τα χαρακτηριστικά σύμφωνα με τα οποία οι πρώτοι κάτοικοι επέλεγαν τις θέσεις της εγκατάστασής τους: βρίσκεται ανάμεσα σε βαθιά εποχικά ρέματα, που

²⁸ Φράγκος ηγεμόνας του βασιλείου της Θεσσαλονίκης

²⁹ <http://efamagvolos.culture.gr/Sesklo.html>

εξασφαλίζουν την αφθονία νερού, κοντά σε επίπεδες καλλιεργήσιμες εκτάσεις και σε ψηλότερους λόφους και όχι μακριά από τη θάλασσα. Η επιτυχία στην επιλογή της θέσης αποδεικνύεται και από τη μεγάλη διάρκεια ζωής του προϊστορικού οικισμού.

Οι πρώτοι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν στο Σέσκλο γύρω στα μέσα της 7ης χιλιετίας π.Χ.. Για τη γνώση της περιόδου αυτής στον ελλαδικό χώρο, το Σέσκλο είναι μια από τις σπουδαιότερες θέσεις, κυρίως επειδή εδώ το «νεολιθικό τρίπτυχο» (μόνιμη κατοικία, γεωργία, κτηνοτροφία) διαπιστώνεται καθαρά. Η έκταση του οικισμού στο λόφο Καστράκι (Σέσκλο Α) την περίοδο αυτή δεν ήταν δυνατό να εξακριβωθεί, λόγω της μεταγενέστερης κατοίκησης του χώρου. Ωστόσο, λείψανα της φάσης αυτής έχουν διαπιστωθεί και 125 μ. πέρα από το βορειοανατολικό άκρο του λόφου (Σέσκλο Γ), γεγονός που δείχνει ότι ο οικισμός ήταν αρκετά μεγάλος. Τα σπίτια ήταν πρόχειρες καλύβες, από τις οποίες σώζονται μόνο αβαθή ορύγματα, τάφροι για λεπτά θεμέλια τετράπλευρου σπιτιού, κυκλικοί λάκκοι και λείψανα συμπαγούς πηλού, που μάλλον είχε χρησιμοποιηθεί στα τοιχώματα των κτισμάτων. Στον οικισμό βρέθηκαν ελάχιστα αντικείμενα, όπως λεπίδες από οψιανό και πυριτόλιθο, εργαλεία από πέτρες και οστά ζώων και ελάχιστα πήλινα ειδώλια, και φαίνεται ότι οι άνθρωποι της περιόδου ζούσαν αποκλειστικά από τη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Στην Αρχαιότερη Νεολιθική περίοδο (6500-5800 π.Χ.), ο οικισμός φαίνεται ότι αναπτυσσόταν σε μεγαλύτερη έκταση. Κατάλοιπά του έχουν διαπιστωθεί τόσο στο Σέσκλο Α, όσο και στην επίπεδη πλαγιά στα δυτικά (Σέσκλο Β) και στη γύρω περιοχή. Βασικό χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής αυτής της φάσης είναι η πολυμορφία των τύπων και η ποικιλία των υλικών, καθώς διαπιστώθηκαν τόσο σπίτια με λιθόκτιστα θεμέλια και τοίχους από πλίνθους, όσο και κατασκευές από πλασμένο πηλό και ξύλα, κάποτε με πλάκες εξωτερικά, τοποθετημένες σαν «ορθοστάτες». Οι κάτοικοι εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν απλά εργαλεία από πέτρα ή οστά, κατασκεύαζαν πήλινα ειδώλια, ενώ για πρώτη φορά συναντώνται πήλινα αγγεία, μονόχρωμα ή διακοσμημένα με γραπτά σχέδια.

Η κύρια φάση της ακμής του Σέσκλου, όμως, ήταν η Μέση Νεολιθική περίοδος (5800-5300 π.Χ.). Ο οικισμός εκτεινόταν πάνω στο λόφο Καστράκι (Σέσκλο Α), στην επίπεδη πλαγιά στα δυτικά (Σέσκλο Β) και στη γύρω περιοχή. Τα σπίτια

ήταν πιο πυκνά διατεταγμένα στο λόφο, χωρίζονταν από δρομάκια και πλατείες και περιβάλλονταν από μεγάλους αναλημματικούς τοίχους, ενώ στην επίπεδη πλαγιά μοιράζονται τουλάχιστον έναν τοίχο με κάποιο διπλανό σπίτι κι έτσι κανένα δεν είναι ανεξάρτητο και ελεύθερο στο χώρο. Όλα είχαν λίθινα θεμέλια, πλίνθινη ανωδομή και δίρριχτη στέγη με δοκούς και καμινάδες. Επάνω στο λόφο (Σέσκλο Α) το κεντρικότερο κτίσμα της Μέσης Νεολιθικής περιόδου είναι το μικρό μεγαροειδές οικοδόμημα με πλακοστρωμένη αυλή μπροστά και εσωτερικό περίβολο πίσω. Δίπλα σε αυτό βρίσκεται η “Οικία του Κεραμέα”, όπου σώζονται σε αρκετά μεγάλο ύψος οι επαλείψεις των τοίχων από πηλό και οι τρεις εσωτερικές αντηρίδες, πάνω στις οποίες πιθανόν στηριζόταν ξύλινο πατάρι. Το πιο ευρύχωρο από τα υπόλοιπα κτίσματα του οικισμού ήταν το οικοδόμημα 50, σχεδόν τετράγωνο σε κάτοψη, στο βορειοανατολικό άκρο του οικοδομικού συγκροτήματος. Γύρω από τα σπίτια υπάρχουν μεγάλοι τοίχοι-περίβολοι, που δεν πρέπει, όμως, να θεωρηθούν οχυρωματικοί, δεν αποκλείεται, ωστόσο, να φανερώνουν και μια έννοια προφύλαξης ή απομόνωσης του κατοικημένου χώρου. Η περίοδος αυτή ταυτίζεται με το λεγόμενο «πολιτισμό του Σέσκλου», που χαρακτηρίζεται κυρίως από την κεραμική που βρέθηκε στον οικισμό και αποτέλεσε τη βάση της χρονολόγησης των υποπεριόδων της Μέσης Νεολιθικής. Τα αγγεία είναι χειροποίητα, κυρίως γραπτά, και η τεχνική του ψησίματός τους έχει βελτιωθεί, έχοντας ως αποτέλεσμα θαυμάσια κόκκινα χρώματα, που σχημάτιζαν μοτίβα επάνω σε υπόλευκο βάθος. Οι κάτοικοι χρησιμοποιούσαν περισσότερα λίθινα εργαλεία, ενώ αφθονότερα ήταν και τα εργαλεία από οψιανό, που προερχόταν από τη Μήλο. Ο οικισμός καταστράφηκε από φωτιά προς το τέλος της 6ης χιλιετίας π.Χ.

Η περιοχή ξανακατοικήθηκε κατά τη Νεότερη Νεολιθική περίοδο μόνο, όμως, στο Καστράκι. Την περίοδο αυτή οικοδομήθηκε στο ψηλότερο σημείο το «μέγαρο», που καταλάμβανε το κεντρικό τμήμα του νέου οικισμού και περιβαλλόταν από σύστημα κυκλικών λίθινων περιβόλων.

Ο οικισμός εξακολούθησε να κατοικείται μέχρι και την Πρώιμη και Μέση Εποχή του Χαλκού. Στην περίοδο αυτή ανήκουν ορισμένα σπίτια πάνω στο λόφο καθώς και οι κιβωτιόσχημοι τάφοι που βρέθηκαν τόσο στο Σέσκλο Α, όσο και στο Σέσκλο Β.

Σημαντικά ευρήματα:

- i. «Οικία του Κεραμέα». Το οικοδόμημα, που συμβατικά ονομάζεται «Οικία του Κεραμέα» (δωμάτια 11-12), είναι από τα πιο ενδιαφέροντα στον προϊστορικό οικισμό του Σέσκλου (Εικ. 2). Οφείλει την ονομασία του στον πρώτο ανασκαφέα του χώρου, Χρ. Τσούντα, που το χαρακτήρισε «κεραμεικόν εργαστήριον», επειδή στο εσωτερικό του διατηρήθηκαν πολλά αγγεία λόγω της ξαφνικής καταστροφής του από φωτιά.

Στην οικία έχουν διαπιστωθεί δύο κύριες αρχιτεκτονικές φάσεις, που χρονολογικά τοποθετούνται στη Μέση Νεολιθική περίοδο.

Στην πρώτη φάση (Μέση Νεολιθική ΙΙΑ, 5700-5400 π.Χ.), ήταν ένα απλό, τετράγωνο κτίσμα με λίθινα θεμέλια, ανωδομή από πλίνθους και δάπεδο από κίτρινο πηλό και πλάκες μεσαίου μεγέθους. Η θύρα του βρισκόταν στο δυτικό τοίχο και οδηγούσε σε μια στεγασμένη αυλή στα δυτικά (11Α), με πήλινο δάπεδο, στο οποίο υπήρχαν δύο μεγάλες οπές με απανθρακωμένα λείψανα ξύλινων κιόνων που στήριζαν τη στέγη. Η στέγη του κτηρίου πρέπει να ήταν ξύλινη, δικλινής ή τετρακλινής.

Στη δεύτερη φάση (Μέση Νεολιθική ΙΙΒ, 5400-5100 π.Χ.), έγινε ανακατασκευή μεγάλης κλίμακας: η αυλή διαμορφώθηκε σε χωριστή οικία, ενώ το ίδιο το οίκημα μεγάλωσε σε μήκος και απέκτησε δύο δωμάτια, που χωρίζονταν με μεσότοιχο και επικοινωνούσαν με μικρή εσωτερική θύρα. Η εξωτερική θύρα ανοίχθηκε στον ανατολικό τοίχο και οδηγούσε στο νότιο δωμάτιο (11), που περιείχε κατασκευές για την προετοιμασία της τροφής και άλλες οικοτεχνικές δραστηριότητες. Το βόρειο, εσωτερικό δωμάτιο (12) περιείχε αποθηκευτικούς χώρους και αγγεία, που βρέθηκαν κατά χώραν. Αξιοσημείωτο αρχιτεκτονικό στοιχείο αποτελούν οι τρεις αντηρίδες στο βόρειο τοίχο του κτηρίου, που χωρίζουν τη βόρεια πλευρά του σε τρία σχεδόν ισομήκη τμήματα και θεωρείται πως στήριζαν ένα ξύλινο πατάρι. Σε αρκετό ύψος διατηρείται η επάλειψη των αντηρίδων και του τοίχου ενδιάμεσά τους με παχύ στρώμα και λεπτό κονίαμα από πηλό.

Καθώς η «Οικία του Κεραμέα» καταστράφηκε από φωτιά, έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία για την αποκατάσταση της ιστορίας του οικισμού και ιδιαίτερα του τέλους της Μέσης Νεολιθικής περιόδου, της οποίας θεωρείται χαρακτηριστικό δείγμα.

- ii. «Μέγαρο» της Νεότερης Νεολιθικής. Το πιο εντυπωσιακό οικοδόμημα του αρχαιολογικού χώρου στο Σέσκλο είναι το λεγόμενο "Μέγαρο", συνολικού εμβαδού 150 τ.μ., το οποίο ανασκάφηκε από τον Χρ. Τσουντα στις αρχές του 20ού αιώνα (Εικ. 3). Κτίσθηκε κατά τη Νεότερη Νεολιθική περίοδο στο ψηλότερο σημείο του λόφου και περιβαλλόταν από ένα σύστημα κυκλικών λίθινων περιβόλων. Γύρω από αυτό τον κεντρικό πυρήνα διατάσσονταν τα υπόλοιπα σπίτια του οικισμού, που ήταν μικρότερα και απλούστερα σε κατασκευή.

Το οικοδόμημα έχει προσανατολισμό Α-Δ, αποτελείται από πρόδομο (1), κυρίως δωμάτιο (2) και θάλαμο (3) και η θύρα εισόδου του βρίσκεται στα δυτικά. Είχε λίθινα θεμέλια, ανωδομή από πλίνθους και ξύλινη στέγη. Το κυρίως δωμάτιο ήταν σχεδόν τετράγωνο, ευρύχωρο και είχε πήλινο δάπεδο, μέσα στο οποίο βρέθηκε τετράπλευρη πηλόκτιστη εστία με ταινιώδες περιχείλωμα. Τρεις κωνικές οπές στο μέσον του δωματίου ήταν υποδοχές για τους ξύλινους πασσάλους που στήριζαν τη στέγη. Στη βορειοδυτική γωνία του θαλάμου σώζονται δύο μικρές λίθινες κατασκευές ελλειπτικού σχήματος, που σχετίζονται με τις διάφορες δραστηριότητες των κατοίκων του σπιτιού. Ανατολικά του μεγάρου υπάρχει ένας ξεχωριστός τραπεζιόσχημος χώρος (δωμάτια 4-5-6), ο οποίος διαμορφώθηκε αργότερα και πιθανόν αποτελούσε τον οπισθόδομο του.

Σήμερα από το κτήριο σώζονται μόνο τα λίθινα θεμέλια, ενώ ένα τμήμα του, καθώς και ολόκληρη η νοτιοανατολική πλευρά της αυλής που εκτεινόταν γύρω του, έχουν καταρρεύσει στο παρακείμενο ρέμα. Παρ' όλα αυτά, το "μέγαρο" του Σέσκλου εξακολουθεί να παραμένει το πιο εντυπωσιακό οικοδόμημα της νεολιθικής εποχής σε ολόκληρη τη Θεσσαλία.

2. Αρχαιολογικός χώρος: Νεολιθικός Οικισμό Διμηνίου³⁰

Τοποθεσία: Διμήνι

Χρονολογία: 5^η χιλιετία π.Χ

---

³⁰ <http://efamagvolos.culture.gr/Dimini.html>

Λίγα λόγια: Το Διμήνι κατοικήθηκε για πρώτη φορά στη Νεότερη Νεολιθική (αρχές της 5ης χιλιετίας) και τα αρχιτεκτονικά λείψανα που εκτείνονται πάνω στο λόφο μας δίνουν την εικόνα ενός οργανωμένου νεολιθικού οικισμού που παρουσιάζει ένα μοναδικό αρχιτεκτονικό στοιχείο: τους έξι λιθόκτιστους περιβόλους, που κατασκευάστηκαν γύρω από τον οικισμό κατά ζεύγη (Εικ. 4). Τα σπίτια βρίσκονται γύρω από την κεντρική αυλή ή στο χώρο που δημιουργείται ανάμεσα στα ζεύγη των περιβόλων, είναι μεγάλα και έχουν βοηθητικά παράπλευρα κτίσματα που αφήνουν ανάμεσα τους αστέγαστο χώρο για κοινόχρηστη αυλή.

Στα ευρήματα των ανασκαφών περιλαμβάνονται λίθινα και οστέινα εργαλεία, ειδώλια και κοσμήματα, καθώς επίσης και άφθονη κεραμική, γραπτή και εγχάρακτη που αποτελεί το αποκορύφωμα της νεολιθικής κεραμικής τέχνης.

Στην αρχή της 3ης χιλιετίας ο οικισμός εγκαταλείπεται και μόνο το «μέγαρο» της κεντρικής αυλής, ήταν σε χρήση από μία μεγάλη γεωργοκτηνοτροφική οικογένεια, ενώ στη 2η χιλιετία ο λόφος χρησιμοποιείται ως νεκροταφείο.

Σημαντικά Ευρήματα:

- i. **Περίβολοι.** Ο νεολιθικός οικισμός του Διμηνίου χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ενός μοναδικού αρχιτεκτονικού σχεδίου. Πρόκειται για έξι ομόκεντρους, σχεδόν κυκλικούς τοίχους κατασκευασμένους από μικρές σχιστολιθικές πέτρες που περιβάλλουν ανά ζεύγη όλο το λόφο. Οι περίβολοι έχουν αρκετό πλάτος (μεγαλύτερο του 1 μέτρου) και σώζονται σε ικανό ύψος (1-2 μέτρα). Πάνω στους περιβόλους "ακουμπούν" οι κατοικίες. Σε τέσσερα σημεία οι περίβολοι τέμνονται από μακρόστενους διαδρόμους που κατέληγαν στην κεντρική αυλή. Ο πρώτος ανασκαφέας Χρ. Τσουντας, με βάση τα δεδομένα εκείνης της εποχής, υποστήριξε ότι οι περίβολοι αποτελούσαν ένα σύστημα αμυντικών τειχών που προστάτευαν τον οικισμό και κυρίως «το μέγαρο» της κεντρικής αυλής, όπου βρίσκονταν η κατοικία του άρχοντα του οικισμού. Ο Γ. Χουρμουζιάδης ξανάρχισε το 1974 τις έρευνες πάνω στο λόφο με σκοπό τον επαναπροσδιορισμό της λειτουργίας τους και πρότεινε να ερμηνευθούν οι περίβολοι ως καθαρά χωροταξικά στοιχεία του οικισμού, ανατρέποντας την προηγούμενη άποψη ότι επρόκειτο για οχυρωμένη νεολιθική Ακρόπολη. Κατά την άποψή του ήταν ένας τέλει οργανωμένος αγροτικός οικισμός όπου είχε αναπτυχθεί ένα

υποδειγματικό κοινωνικό σύστημα, το οποίο βασίζονταν σε μεικτή γεωργοκτηνοτροφική οικονομία. Αποτέλεσμα των αναγκών της αναπτυγμένης αυτής κοινωνίας ήταν η οργάνωση του χώρου σε τέσσερα οικιστικά σύνολα, κάθε ένα από τα οποία περιλάμβανε ένα μεγάλο κτίριο και έναν αριθμό από μικρότερους αποθηκευτικούς ή τροφοπαρασκευαστικούς χώρους, όπως και χώρους εργασίας. Έτσι οι περίβολοι εξυπηρετούσαν την ανάγκη να υποστηρίξουν τα σπίτια του οικισμού και να οργανώνουν τον διαθέσιμο ελεύθερο χώρο πάνω στο βραχώδες έδαφος του λόφου και δεν εξυπηρετούσαν την ανάγκη της άμυνας του άρχοντα που κατοικούσε στο «Μέγαρο» της Κεντρικής αυλής.

- ii. Κεντρική Αυλή. Η Κεντρική αυλή αποτελεί το μεγαλύτερο τμήμα του οικισμού και ορίζεται από δύο ομόκεντρους, σχεδόν κυκλικούς λίθινους περιβόλους που αποτελούν τους δύο πρώτους από τους έξι συνολικά περιβόλους του Διμηνίου. Η πρόσβαση στην κεντρική αυλή εξασφαλιζόταν από τους τέσσερις διαδρόμους που είναι ακτινωτά διατεταγμένοι προς την κεντρική αυλή και παράλληλα χωρίζουν τον οικισμό σε τέσσερις περιοχές ("γειτονιές") που βρίσκονται γύρω από την κεντρική αυλή σε χαμηλότερο επίπεδο. Περιμετρικά της κεντρικής αυλής οργανώνονται 14 μονόχωρα κτίρια που αποτελούσαν τις κατοικίες των νεολιθικών ανθρώπων. Εξαίρεση αποτελεί το "μέγαρο" που κτίστηκε στη βόρεια πλευρά της κεντρικής αυλής. Η Κεντρική αυλή είναι ένα σημείο αναφοράς, με βάση το οποίο αναπτύσσεται η πολεοδομική οργάνωση του οικισμού, αλλά και ένας χώρος που η χρήση και η λειτουργία του καθορίζεται από την ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων των ατόμων του οικισμού. Την περίοδο της Χαλκοκρατίας ενοποιείται ως προς τη χρήση και τη λειτουργία της και παίρνει τη σημερινή της μορφή, καθώς δύο από τους διαδρόμους πρόσβασης κλείνουν, ενώ με την προσθήκη ενός βοηθητικού χώρου το κτίριο 13 μετατράπηκε στο κτίριο που ονομάστηκε από τον Τσούντα «μέγαρο».
- iii. «Μέγαρο» Κεντρικής Αυλής. Στα βόρεια της Κεντρικής αυλής, πάνω στην κορυφή του λόφου αναπτύσσεται ένα μεγάλο "Μέγαρο" (Εικ. 5), ένα κτίριο δηλαδή που δεν είναι μονόχωρο, αλλά αποτελείται από δύο

μεγάλα δωμάτια και ένα χώρο μπροστά από τα δωμάτια, που δημιουργείται από δύο παραστάδες και αποτελούν προέκταση των μακριών πλευρών του κτιρίου. Από μία είσοδο, που βρίσκεται στα νότια, εισέρχεται κανείς στο πρώτο μεγάλο δωμάτιο και από εκεί με μία δεύτερη είσοδο οδηγείται στο δεύτερο δωμάτιο, όπου διακρίνεται μία λίθινη πεταλοειδής κατασκευή που χρησίμευε ως «εστία» του «Μεγάρου». Ο βόρειος τοίχος του «Μεγάρου» είναι ο πρώτος περίβολος πάνω στον οποίο ακούμπησε το «Μέγαρο» της Κεντρικής Αυλής. Σύμφωνα με τον πρώτο ανασκαφέα του οικισμού, τον Χρ. Τσουντα, το «Μέγαρο» της Κεντρικής αυλής αποτελούσε την κατοικία του άρχοντα του νεολιθικού οικισμού και γι' αυτό βρίσκονταν στην κορυφή του λόφου και προστατεύονταν από το σύστημα των έξι περιβόλων. Ο επαναπροσδιορισμός της λειτουργίας του «Μεγάρου» και η χρονολόγησή του, αποτέλεσε έναν από τους στόχους της έρευνας του δεύτερου ανασκαφέα, του Γ. Χουρμουζιάδη, που το χρονολόγησε αργότερα στην Πρώιμη Χαλκοκρατία (3η χιλιετία) και θεώρησε ότι αποτελούσε την κατοικία μίας μεγάλης γεωργοκτηνοτροφικής οικογένειας και όχι την κατοικία του άρχοντα. Εξάλλου παραδείγματα παρόμοιων μεγάρων σε οικισμούς της Νεότερης Νεολιθικής έχουν ανασκαφεί στο Σέσκλο, στη Μαγούλα Βισβίκη στο Βελεστίνο και στην Αγία Σοφία στη Λάρισα. Έτσι η χρήση ενός μεγάλου Μεγάρου σε οικισμούς της Τελικής Νεολιθικής περιόδου φαίνεται ότι αποτελούσε μία συνήθη πρακτική των νεολιθικών κατοίκων.

- iv. Οικία Ν. Η οικία Ν είναι ένα από τα πιο καλοδιατηρημένα σπίτια του νεολιθικού οικισμού Διμηνίου. Αποτελείται από ένα μεγάλο μονόχωρο δωμάτιο με είσοδο στα ανατολικά. Οι μικρές διαφορές των θεμελίων κατά μήκος των μακριών πλευρών του κτιρίου, καθώς και τα τρία διαφορετικά επίπεδα στα οποία σώζονται τρεις διαφορετικές εστίες, δείχνουν ότι η οικία αυτή ανακαινίστηκε τρεις τουλάχιστον φορές.
- v. Οικία Κ. Ένα από τα πιο καλά διατηρημένα κτίσματα είναι η Οικία Κ, στην είσοδο του νεολιθικού οικισμού. Είναι μία οικία μεγάλη, με καλοκτισμένους χώρους, που αποτελείται από δύο δωμάτια και εφάπτεται στο δεύτερο περίβολο. Η εστία της ήταν αρχικά τετράγωνη όμως στη συνέχεια ανακαινίστηκε και αντικαταστάθηκε από μία

πεταλόσχημη, η οποία εδράζεται ακριβώς πάνω στην προηγούμενη. Ένα από τα χαρακτηριστικά αυτής της οικίας είναι οι εξωτερικές αντηρίδες που στηρίζουν τους νότιους τοίχους. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι στον περίβολο, που είναι ένας χώρος δημόσιος, οι κάτοικοι της οικίας έχουν οριοθετήσει με μία σειρά από όρθιες πέτρες την αυλή τους. Διαπιστώνουμε έτσι μία έννοια ιδιοκτησίας χώρου, κάτι που βεβαίως δεν αποδεικνύεται αλλά ωστόσο οι ενδείξεις είναι ισχυρές. Μέσα στην Οικία Κ βρέθηκε μεγάλος αριθμός από πήλινα σφονδύλια, που χρησιμοποιούνταν στην επεξεργασία και κατεργασία του μαλλιού για την δημιουργία ενδυμάτων και τα οποία μαρτυρούν μία δευτερογενή εκμετάλλευση των ζώων. Έχουν βρεθεί επίσης μεγάλες οστέινες βελόνες που χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλεία για το ράψιμο υφασμάτων και δερμάτων.

- vi. Κλίβανος Κεραμικών. Εύρημα σπάνιο για τη νεολιθική περίοδο είναι ο κεραμικός κλίβανος. Το θεμέλιο του κλιβάνου είναι λίθινο και ένα μέρος της ανωδομής του, που ήταν κατασκευασμένο από ωμό πηλό, σώζονταν την περίοδο της ανασκαφής. Πιθανώς επρόκειτο για έναν σχεδόν κλειστό κλίβανο, κάτι που δείχνει ότι ο κάτοικος του νεολιθικού οικισμού είχε τη δυνατότητα να ελέγξει την θερμοκρασία γι' αυτό και μπορούσε να επιτυγχάνει τόσο καλό ψήσιμο των κεραμικών που κατασκεύαζε. Η προετοιμασία του πηλού για την κατασκευή των αγγείων καθώς και η κατασκευή του αγγείου γινόταν με τα χέρια χωρίς μηχανική βοήθεια, εφ' όσον η χρήση του κεραμικού τροχού δεν ήταν ακόμη γνωστή, και ψήνονταν, σύμφωνα με τους ειδικούς, σε θερμοκρασίες που δεν υπερέβαιναν τους 850 - 900°C γιατί δεν υπήρχαν κλίβανοι κλεισμένοι μέχρι επάνω. Πιθανώς υπήρχε μια οικογένεια ή μια ομάδα εξειδικευμένων τεχνιτών που κατασκεύαζαν εγχάρακτα κεραμικά αγγεία, δηλαδή αγγεία στα οποία πριν ψηθούν, όταν ακόμη ο πηλός είναι ωμός, χαράσσεται με ένα αιχμηρό εργαλείο ένα διακοσμητικό θέμα. Γενικότερα σ' αυτή την περιοχή του οικισμού έχουν βρεθεί πολλά όστρακα αγγείων και ίσως θα μπορούσαμε να πούμε για μία γειτονιά εξειδικευμένων αγγειοπλαστών. Πολλά από αυτά τα εγχάρακτα αγγεία αλλά και τα γραπτά, δηλαδή διακοσμημένη κεραμική, αν και είναι χειροποίητα, είναι εκπληκτικής κατασκευής με λεπτά τοιχώματα. Πέρα

δε από τη χρηστική τους αξία έχουν και αξία ανταλλακτική. Το πιο σημαντικό όμως, ίσως είναι το γεγονός ότι σηματοδοτούν μία πρόοδο στην ανθρώπινη σκέψη και στο τρόπο θεώρησης του πεδίου. Τα διακοσμητικά μοτίβα οργανώνουν το χώρο σε επίπεδα και δίνουν ένα βάθος πεδίου κάτι που δεν αποτελεί απλώς και μόνο ένα διακοσμητικό εύρημα.

- vii. Οικισμός ύστερης Εποχής Χαλκού. Οι ανασκαφικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στο Διμήνι από το 1977 και μετά από την Β. Αδρύμη - Σισμάνη έδειξαν ότι το Διμήνι δεν εγκαταλείφθηκε στο τέλος της Νεότερης Νεολιθικής, αλλά κατοικήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα συνεχώς και μέχρι το τέλος της Χαλκοκρατίας. Στα μέσα του 15ου αι. π.Χ. χτίστηκαν οι πρώτες μυκηναϊκές οικίες οι οποίες διαδέχτηκαν παλαιότερα μεσοελλαδικά μέγαρα. Οι οικίες χτίστηκαν δεξιά και αριστερά από ένα φαρδύ δρόμο και όλος ο οικισμός απλώνεται σε μία έκταση μεγαλύτερη από 100 στρέμματα. Στο κέντρο του οικισμού ερευνήθηκε ένα μεγάλο συγκρότημα που αποτελείται από δύο μεγάλα μέγαρα που πλαισιώνονται από άλλα μικρότερα κτήρια και συνδέονται με μία εσωτερική αυλή. Το Μέγαρο Α' αποτελείται από δύο πτέρυγες δωματίων που συνδέονται μεταξύ τους με διάδρομο. Στη βόρεια πτέρυγα βρίσκονται οι κύριοι χώροι διαμονής, ενώ στη νότια πτέρυγα οι βοηθητικοί και εργαστηριακοί χώροι. Σε έναν από αυτούς αποκαλύφθηκε λίθινο σταθμίο με τρία εγχάρακτα σύμβολα Γραμμικής Β γραφής, ενώ στο διάδρομο βρέθηκαν λίθινες μήτρες και άλλα εργαλεία που σχετίζονται με τη μεταλλουργία. Οι τοίχοι του Μεγάρου Α σώζονται αρκετά καλά, σε ικανό ύψος και είναι επιχρισμένοι, όπως και τα δάπεδα, με λευκό ασβεστοκονίαμα. Προς τα βόρεια και προς τα νότια του κτηρίου αναπτύσσονται δύο ανεξάρτητες πτέρυγες αποθηκών. Το Μέγαρο Α καταστράφηκε και εγκαταλείφθηκε από τους ενοίκους του στο τέλος του 13ου αι. - αρχές του 12ου αι. π.Χ. Το "Μέγαρο Β" περιλάμβανε επίσης δύο πτέρυγες δωματίων που χωρίζονταν από διάδρομο. Και αυτό καταστράφηκε ολοσχερώς από ισχυρή πυρκαγιά στο τέλος του 13ου αι. - αρχές 12ου αι. π.Χ. Οι τοίχοι του ήταν καλυμμένοι με επάλειψη πηλού που διατηρήθηκε άριστα σε ορισμένα σημεία λόγω της φωτιάς, ενώ το δάπεδό του ήταν κατασκευασμένο από παχύ στρώμα

πηλού με ενίσχυση από ασβέστη και χαλίκια. Στις αποθήκες του βρέθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικής και απανθρακωμένα βοτανικά κατάλοιπα, ενώ στον πρόδομο αποκαλύφθηκε ένας πήλινος υπερυψωμένος βωμός. Στους άνακτες του οικισμού μπορούν σήμερα να αποδοθούν χωρίς καμιά αμφιβολία οι δύο επιβλητικοί θολωτοί τάφοι (Λαμιόσπιτο και Τούμπα) που βρέθηκαν στο Διμήνι στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Στο 14ο και 13ο αι. π.Χ. η ο μυκηναϊκός οικισμός Διμηνίου οργανώθηκε και έφθασε στη μεγαλύτερη ακμή του, ενώ στο 12ο αι. π.Χ. ο οικισμός καταστράφηκε και εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους και η θέση ξανακατοικήθηκε στα νεότερα χρόνια.

- viii. Θολωτός Τάφος «Λαμιόσπιτο». Ο μικρότερος και αρχαιότερος από τους δύο σημαντικούς μυκηναϊκούς θολωτούς τάφους που έχουν βρεθεί στο Διμήνι είναι ο λεγόμενος "Λαμιόσπιτο" (Εκ. 6). Βρίσκεται 300 μ. δυτικά του λόφου με τα ερείπια του νεολιθικού οικισμού, κτισμένος σε επικλινή βουνοπλαγιά. Με βάση την αρχιτεκτονική του μορφή χρονολογείται στο 14ο αι. π.Χ. (ΥΕΙΙΑ2 περίοδος).
- ix. Θολωτός Τάφος «Τούμπα». Ο θολωτός τάφος «Τούμπα» (Εικ. 7) βρίσκεται στο Διμήνι, στις δυτικές παρυφές του λόφου με τα γνωστά νεολιθικό οικισμό στους περιβόλους, που είχαν κατά ζεύγη κτιστεί γύρω από τον οικισμό.

3. Αρχαιολογικός χώρος: Φθιώτιδες, Θήβες³¹

Τοποθεσία: Νέα Αγχίαλος (Φθιώτιδες, Θήβες)

Χρονολογία: 3 χιλιετία π.Χ

Λίγα λόγια: Περίπου 5 χλμ. Δ-ΝΔ της Νέας Αγχιάλου και 1,5 χλμ. βόρεια των Μικροθηβών, στον ηφαιστειογενή λόφο «Κάστρο», σώζονται τα ερείπια της αρχαίας πόλης των Φθιωτίδων Θηβών. Με το όνομα "Φθιώτιδες Θήβες" είναι γνωστές δύο αρχαίες πόλεις στη Μαγνησία. Η μία είναι πάνω στο ύψωμα "Κάστρο" και η άλλη, η πόλη των παλαιοχριστιανικών χρόνων, στη σύγχρονη Νέα Αγχίαλο. Η θέση πάνω στο λόφο γνωρίζουμε ότι κατοικήθηκε για πρώτη φορά στις αρχές της Μέσης Νεολιθικής περιόδου, χωρίς να αποκλείεται προηγούμενη ανθρώπινη παρουσία. Η συνέχεια είναι μάλλον ομαλή μέχρι τη

³¹ http://efamagvolos.culture.gr/Fthiotides_Thives.html

Χαλκολιθική περίοδο και τις πρώιμες φάσεις της Χαλκοκρατίας, ενώ από τον Απ. Αρβανιτόπουλο αναφέρεται και η ύπαρξη μυκηναϊκής κεραμικής, χωρίς αντίστοιχα οικιστικά λείψανα, τα οποία μπορεί απλώς να μην διασώθηκαν ή να μην έχουν εντοπιστεί. Το όνομα της πρώτης πόλης που αναπτύχθηκε στα αρχαϊκά χρόνια δεν μας είναι ακόμα γνωστό, αλλά το όνομα Θήβα αναφέρεται για πρώτη φορά, τον 4ο αι. π.Χ., όταν έγινε συνοικισμός με την προσάρτηση στην αρχική πόλη των γειτονικών πόλεων και κωμών (πιθανώς των γειτονικών πόλεων Πυράσου και Φυλάκης). Η στρατηγική της θέσης, καθώς βρίσκεται στο άνοιγμα της Θεσσαλικής πεδιάδας προς την θάλασσα, και η ακμαία οικονομία της, της επέτρεψαν να πάρει την πρώτη θέση μεταξύ των πόλεων της Αχαΐας Φθιώτιδας και να κόψει το 302 π.Χ. δικό της νόμισμα. Ο πλούτος της προερχόταν από την καλλιέργεια της εύφορης πεδιάδας του Αλμυρού, αλλά τα έσοδά της προέρχονταν κυρίως από το λιμάνι της, την αρχαία Πύρασο. Τότε οι Φεραίοι και οι Θεσσαλοί το χρησιμοποίησαν ως το μοναδικό λιμάνι της Θεσσαλίας, αφού οι Παγασές ελέγχονταν πλέον από τους Μακεδόνες. Το γεγονός αυτό προκάλεσε τη δυσανεξία των Αντιγονιδών και οδήγησε στην πολιορκία και την καταστροφή των Φθιωτίδων Θηβών. Το 217 π.Χ. ο Φίλιππος Ε΄ κατέλαβε την πόλη, πούλησε τους κατοίκους της ως δούλους και την μετονόμασε σε Φιλιππούπολη. Οι έμποροι της Θεσσαλίας υποχρεώθηκαν τότε να χρησιμοποιούν ως αποκλειστικό λιμάνι την Δημητριάδα, η οποία έκτοτε γνώρισε μοναδική εμπορική και οικονομική άνθιση, ενώ οι Θήβες εισήλθαν σε περίοδο παρακμής. Κατά το Στράβωνα, τον 1ο αι. μ.Χ., οι Θήβαι είναι μία άσημη πόλη, ενώ το λιμάνι της, η Πύρασος, δεν λειτουργεί. Στον 2ο αι. μ.Χ., οι Θήβες αποκτούν την μορφή εκτεταμένης ρωμαϊκής πόλης, η οποία ανακαινίζεται και κατοικείται σε μεγάλη έκταση, πολλές φορές και έξω από το τείχος, όπως φαίνεται από την ανακατασκευή του αρχαίου Θεάτρου, που έγινε αυτή την εποχή, αλλά και από έρευνες σε ρωμαϊκές οικίες. Στα παλαιοχριστιανικά χρόνια ένας χριστιανικός ναός χτίζεται λίγο κάτω από την Ακρόπολη και πολλά σπίτια εντός των τειχών ανακαινίζονται. Αργότερα, τον 5ο αι. μ.Χ., η πόλη συρρικνώνεται, χωρίς να εγκαταλείπεται, και αναπτύσσεται ραγδαία η νέα πόλη, οι χριστιανικές Φθιώτιδες Θήβες, στο χώρο που βρίσκονταν το αρχαίο λιμάνι της Πυράσου.

Σημαντικά Ευρήματα:

- i. Τείχος. Ερευνήθηκε το τείχος της αρχαίας πόλης (Εικ. 8) και ήρθε στο φως το δυτικό σκέλος του σε μήκος 2 περίπου χλμ. Διαπιστώθηκε τότε ότι στο δυτικό σκέλος προς την αρχαία Φάρσαλο υπήρχαν δύο πύλες, στις οποίες κατέληγαν οι αντίστοιχοι δρόμοι που ένωναν τις δύο πόλεις, ενώ στη νότια πλευρά του αποκαλύφθηκαν αγωγοί απομάκρυνσης των νερών της βροχής. Το τείχος αυτό φαίνεται ότι κτίστηκε στον 4ο αι. π.Χ ή και λίγο παλιότερα και ίσως τοίχιζε την αρχική πόλη των Θηβών.
- ii. Ναός του Ασκληπιού. Το 1991 σε απόσταση 50 μ από τα νότια πλευρά του τείχους, αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια ενός μικρού ναού αφιερωμένου στον Ασκληπιό, σύμφωνα με την βάση αναθήματος που έφερε την επιγραφή ΚΛΗΠΙΩ. Ο ναός είναι κτισμένος στην άκρη ενός βράχου, με θέα προς το Κρόκιο πεδίο, την Άλο και την Πύρασο. Η θεμελίωση του έγινε, αφού ισοπεδώθηκε ο φυσικός βράχος, με μεγάλους δόμους από ντόπιο ηφαιστειακό υλικό. Ο ναός αποτελείται από έναν μικρό πρόδρομο και τον τετράγωνο σηκό, αλλά η μορφή του δεν είναι πλήρης γιατί δεν σώζεται κανένα άλλο στοιχείο της ανωδομής του. Στο εσωτερικό του σηκού, κατά μήκος της βόρειας πλευράς, υπάρχει ένα χαμηλό θρανίο.
- iii. Αρχαίο Θέατρο. Το σημαντικότερο μνημείο που ήρθε στο φως στα πλαίσια του έργου το Γ.Ε.Α. ήταν η αποκάλυψη του αρχαίου θεάτρου της (Εικ. 9), το οποίο ερευνήθηκε το 1992-1993. Η ύπαρξη του Θεάτρου ήταν γνωστή ήδη από το 1835, όταν ο W. Leake επισκέφτηκε την περιοχή και είδε τα ερείπια και το 1906 ο F. Stählin, με βάση τις πληροφορίες του W. Leake, αναγνωρίζει τα ίχνη του Θεάτρου και σημειώνει την θέση τους. Εκτός από τις τοπογραφικές περιγραφές των περιηγητών του 19ου αι., η εύρεση το 1970 μίας επιτύμβιας στήλης που έφερε το όνομα "ΒΑΚΧΙΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ", και ένα πήλινο τραγικό προσωπείο, ερμηνεύθηκαν από τους ανασκαφείς Δ. Θεοχάρη και Γ. Χουρμουζιάδη ως υπαινιγμός για την ύπαρξη καλλιτεχνικής ζωής στην πόλη των Θηβών. Η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως το κεντρικό τμήμα του κοίλου του Θεάτρου, από το πρώτο διάζωμα μέχρι την ορχήστρα, αποκάλυψε τους αναλημματικούς τοίχους από την βόρεια και την νότια πάροδο, καθώς και ένα τμήμα της ορχήστρας και το κτίριο της σκηνής. Τα πολυπληθή ευρήματα (αρχιτεκτονικά μέλη, γλυπτά,

επιγραφές και νομίσματα, χρονολογούν την πρώτη κατασκευή του θεάτρου στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Ασφαλώς το Θέατρο ανακατασκευάστηκε στα Ρωμαϊκά χρόνια και λειτούργησε μέχρι το τέλος του 3ου αι. μ.Χ. Από το 2010 το Α.Ι.Θ.Σ.³² διενεργεί ξανά ανασκαφικές έρευνες στο χώρο του αρχαίου θεάτρου. Το θέατρο των Φθιωτίδων Θηβών, η ανασκαφή του οποίου δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη, βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της αρχαίας πόλης των Φθιωτίδων Θηβών, στο βόρειο φυσικό πρανές του λόφου «Κάστρο», ανατολικά του σημερινού χωριού Μικροθήβες και σε απόσταση 4 χλμ. νότια από το σημερινό δήμο Νέας Αγχιάλου και τον Παγασητικό κόλπο. Το Θέατρο των Φθιωτίδων Θηβών είναι Ελληνιστικό. Υπάρχει όμως και Ρωμαϊκή φάση, καθώς έγιναν μεγάλης κλίμακας επεμβάσεις για να μετατραπεί το Θέατρο σε Αρένα. Ίσως υπήρχε και παλαιότερη φάση του τέλους του 4ου αι. π.Χ., όπως υπαινίσσεται η παρουσία νομισμάτων, η στρωματογραφημένη κεραμική, καθώς και ένα τμήμα πώρινου κίονα. Στην Ελληνιστική φάση ανήκουν: οι βαθμίδες των εδωλίων από ηφαιστειακό λίθο (15), οι 8 κλίμακες ανόδου που χώριζαν το κυρίως θέατρο σε 9 κερκίδες, το πλακοστρωμένο διάζωμα και οι αναλημματικοί τοίχοι των παρόδων. Τα εδώλια έχουν ύψος 0,33μ., μήκος 1,40μ. και πλάτος 0,60μ. Στη Ρωμαϊκή εποχή ανήκουν: το κτίριο της σκηνής που αποτελείται από 4 δωμάτια με υπόγειο, ένα διάδρομο ανάμεσά τους και το προσκήνιο με μια μνημειακή διώροφη κιονοστοιχία από κίονες με ιωνικά κιονόκρανα και βάσεις, τα παρασκήνια, η περιμετρική κάλυψη του αποχετευτικού αγωγού της ορχήστρας, το προστατευτικό στηθαίο γύρω από την ορχήστρα με εδώλια σε β' χρήση, πάνω στα οποία ήταν στερεωμένα προστατευτικά κιγκλιδώματα και σκιάδια. Για να μετατραπεί το θέατρο σε αρένα, χρειάστηκε εκτός από τα προστατευτικά μέτρα, να διευρυνθεί η ορχήστρα, πράγμα που επιτεύχθηκε με την αφαίρεση μιας σειράς καθισμάτων, μάλλον των προεδρικών. Η Ελληνιστική ορχήστρα δεν ερευνήθηκε ανασκαφικά. Στο τέλος των Ρωμαϊκών χρόνων, στην Παλαιοχριστιανική περίοδο, πάνω στο θέατρο, έγινε μια μεταγενέστερη κατασκευή ενός μονόχωρου κτιρίου. Με

---

³² Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών

μέγιστη χωρητικότητα 3.000 θεατών, το Θέατρο των Φθιωτίδων Θηβών, φιλοξενούσε παραστάσεις αρχαίου δράματος, μουσικούς αγώνες, και κατά τη Ρωμαϊκή Εποχή θηριομαχίες και αγώνες μονομάχων. Η θέση του αρχαίου θεάτρου στο πρανές του λόφου «Κάστρο» που εξασφάλιζε πολύ καλή ακουστική λειτουργία, σε συνδυασμό με την άπλετη θέα που αντίκριζαν οι θεατές στη «χώρα» της πόλης και το λιμάνι της –την Πύρασο- στον Παγασητικό κόλπο, καθώς και στο περίφημο Κρόκιο πεδίο, καθιστούν το οικοδόμημα βασικό μάρτυρα της αισθητικής, της ευμάρειας και της δύναμης της «λαμπροτάτης πόλης» των Φθιωτίδων Θηβών.

- iv. Τα Νεκροταφεία. Έξω από τα τείχη των Φθιωτίδων Θηβών εκτείνονται τα νεκροταφεία, η έρευνα των οποίων δεν είχε ποτέ συστηματικό χαρακτήρα, αλλά προέκυπτε πάντα από τις ανάγκες έργων ιδιωτικού ή δημόσιου χαρακτήρα. α) Ανατολικό νεκροταφείο. Οι πρώτες έρευνες στην περιοχή του Ανατολικού νεκροταφείου έγιναν από τους Δ. Ρ. Θεοχάρη και κ. Γ. Χουρμουζιάδη κατά τις εργασίες επέκτασης της Εθνικής οδού όταν εντοπίστηκαν δεκαέξι (16) τάφοι που χρονολογήθηκαν από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι τη ρωμαϊκή εποχή, ενώ το 1992 ερευνήθηκαν άλλοι δέκα (10) τάφοι σε σωστική ανασκαφή στους αγρούς ιδιωτών. β) Δυτικό νεκροταφείο. Κατά την διάρκεια εργασιών του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας (Γ.Ε.Α.) στην περιοχή, αποκαλύφθηκε ένα τμήμα του Δυτικού νεκροταφείου των Φθιωτίδων Θηβών και ερευνήθηκαν 68 τάφοι που χρονολογήθηκαν από τον 4ο αι. π.Χ. έως τον 1ο αι. μ.Χ. γ) Νότιο νεκροταφείο. Το Νότιο νεκροταφείο (Εικ.10) των Φθιωτίδων Θηβών απλώνεται σε μήκος 2,5 χλμ. στην ανοικτή, ομαλή πεδιάδα, έξω από τα τείχη της πόλης. Με αφορμή τη σωστική ανασκαφική έρευνα για την τοποθέτηση καλωδίων οπτικών ινών (έργο ΟΤΕ), το 1997 εντοπίστηκαν 32 τάφοι του Νότιου νεκροταφείου της πόλης. Την περίοδο 2004-2007 με αφορμή ένα έργο του Γ.Ε.Α. στην περιοχή (για την αντικατάσταση αγωγού καυσίμων), αλλά και σωστικές έρευνες σε αγρούς ιδιωτών ήρθαν στο φως άλλοι 257 τάφοι του Νότιου νεκροταφείου. Πρόκειται συνολικά για 289 τάφους διαφόρων τύπων που καλύπτουν μια διάρκεια χρήσης από τους αρχαϊκούς μέχρι και τους ρωμαϊκούς χρόνους.

4. Αρχαιολογικός χώρος: Αρχαία Δημητριάδα³³

Τοποθεσία: σχεδόν όλη η Μαγνησία

Χρονολογία: 3^{ος} αιώνας π.Χ

Λίγα λόγια: Η αρχαία πόλη της Δημητριάδας, κτισμένη σε στρατηγική θέση του Παγασητικού κόλπου (Εικ. 11), πήρε το όνομά της από τον ιδρυτή της, Δημήτριο Πολιορκητή. Ο Μακεδόνας βασιλιάς στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. συνοίκησε τις μικρές κόμεις της περιοχής, για να δημιουργήσει ένα ισχυρό οικονομικό και πολιτικό κέντρο, χρησιμοποιώντας ως πυρήνα την κλασική πόλη των Παγασών (Εικ. 12). Η περιοχή της αρχαίας Δημητριάδας κάλυπτε σχεδόν όλη τη Μαγνησία και έχει να παρουσιάσει μακραίωνη ιστορία, η οποία ξεκινά από τη νεολιθική εποχή και φθάνει μέχρι και τα παλαιοχριστιανικά χρόνια.

Τα παλαιότερα ευρήματα στην περιοχή έχουν αποκαλυφθεί στη Μαγούλα Πευκάκια, στη μικρή χερσόνησο απέναντι από τη Δημητριάδα, προς τα βορειοανατολικά. Πρόκειται για λείψανα ενός οικισμού, που κατοικήθηκε για πρώτη φορά στη φάση «κλασικό Διμήνι» της νεολιθικής εποχής και στη φάση «Ραχμάνι», που χρονολογείται στη μετάβαση από την Εποχή του Λίθου στην Εποχή του Χαλκού. Η μεγάλη ακμή του, όμως, σημειώθηκε στην Εποχή του Χαλκού, όταν ανέπτυξε εμπορικές επαφές με το βορειοανατολικό Αιγαίο, τις Κυκλάδες και τη νότια ηπειρωτική Ελλάδα. Ο μυκηναϊκός οικισμός στα Πευκάκια πιστεύεται ότι λειτουργούσε ως λιμάνι της Ιωλκού. Ο χώρος αυτός, που συνδέεται με τη ναυτική παράδοση της περιοχής και διατηρεί ακόμη και σήμερα τον αλιευτικό, ναυπηγοεπισκευαστικό και εμπορικό χαρακτήρα του, είναι δικαιολογημένο να υποθέσουμε ότι θα μπορούσε να σχετίζεται με το μύθο της αργοναυτικής εκστρατείας και την κατασκευή της Αργούς, αν δεχθούμε ότι οι μύθοι απηχούν κάποιο ιστορικό υπόβαθρο.

Η επόμενη πολιτιστική φάση στην περιοχή τοποθετείται στην κλασική εποχή. Στο βόρειο τομέα της Δημητριάδας έχουν αποκαλυφθεί πενιχρά, μέχρι στιγμής, αρχιτεκτονικά λείψανα οικιών, ένας μικρός κεραμευτικός κλίβανος και τάφοι. Η ελληνιστική πόλη ιδρύθηκε το 293 π.Χ. για να αποτελέσει τη μια από τις τρεις «κλείδες» ή «πέδες» της Ελλάδας μαζί με τη Χαλκίδα και την Κόρινθο. Ο Δημήτριος και οι άλλοι βασιλείς της δυναστείας των Αντιγονιδών τη

---

³³ <http://efamagvolos.culture.gr/Demetriada.html>

χρησιμοποίησαν ως ορμητήριο για πολιτικές και στρατιωτικές επεμβάσεις στη Θεσσαλία και στη νότια Ελλάδα. Με την υποστήριξη των Μακεδόνων βασιλέων η Δημητριάδα εξελίχθηκε σε μεγάλο διεθνές εμπορικό λιμάνι, όπου συνέρρεαν και είχαν εγκατασταθεί μόνιμα πολλοί Έλληνες και ξένοι, από την Ιλλυρία, την Ήπειρο και από διάφορες χώρες της Μεσογείου ως τη Μέση Ανατολή, όπως μαρτυρούν τα ονόματα που αναγράφονται σε επιτύμβιες στήλες που έχουν βρεθεί στο χώρο. Η μεγάλη ακμή της πόλης ως οικονομικό, εμπορικό και πολιτικό κέντρο σημειώθηκε από το 217 π.Χ. έως το 168 π.Χ., όταν μετά τη μάχη της Πύδνας το μακεδονικό βασίλειο καταλήφθηκε από τους Ρωμαίους.

Από τον 1ο αι. π.Χ. η Δημητριάδα έχασε την πολιτική της δύναμη και άρχισε να συρρικνώνεται εδαφικά. Εγκαταλείφθηκε το μεγαλύτερο μέρος της και ο οικισμός περιορίστηκε στο βόρειο τμήμα της, προς τη θάλασσα, και ακόμη λιγότερο στο νότιο τμήμα της αρχαίας πόλης. Κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους έχασε μεγάλο μέρος της σημασίας της, εξακολούθησε όμως να παραμένει η πρωτεύουσα του Κοινού των Μαγνήτων, που ήταν περιορισμένο στα όρια της Μαγνησίας. Το Κοινό των Μαγνήτων επιβίωσε, όπως μαρτυρούν επιγραφές και νομίσματα, έως τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. Στα τέλη του 3ου - αρχές 4ου αι. μ.Χ., ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός κατέλυσε τα Κοινά των Θεσσαλών και Μαγνήτων και ανέδειξε τη Θεσσαλία σε ξεχωριστή επαρχία με πρωτεύουσα τη Λάρισα. Η ρωμαϊκή περίοδος της θεσσαλικής ιστορίας έκλεισε οριστικά με την ίδρυση της Επισκοπής της Δημητριάδος επί Μεγάλου Κωνσταντίνου. Η πόλη ξαναγνώρισε σχετική ακμή κατά τον 4ο και 5ο αι. μ.Χ., αλλά εγκαταλείφθηκε οριστικά τον 6ο αι. μ.Χ. Στους τελευταίους αιώνες της βυζαντινής αυτοκρατορίας τη Δημητριάδα διαδέχθηκε ο Βόλος, που βρίσκεται περίπου 1,5 χιλιόμετρο βορειότερα και εξελίχθηκε σε σημερινή πρωτεύουσα του Νομού Μαγνησίας.

Οι ανασκαφές, που άρχισαν στην περιοχή της Δημητριάδας στο τέλος του 19ου αιώνα και συνεχίζονται μέχρι σήμερα, έχουν φέρει στο φως σημαντικά μνημεία και πολλά στοιχεία για τη ζωή και την οργάνωση της αρχαίας πόλης. Ο Απ. Αρβανιτόπουλος ανέσκαψε σε μεγάλη έκταση το τείχος και τους πύργους του, όπου είχαν εντοιχισθεί οι περίφημες γραπτές επιτύμβιες στήλες, καθώς και νεκροταφεία, ιερά και μέρος του ανακτόρου και του θεάτρου. Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν την περίοδο 1956-1961 από τον Δ.Ρ. Θεοχάρη στο θέατρο και στο ανάκτορο, και από Γερμανούς αρχαιολόγους με επικεφαλής τον VI.

Milojčić την περίοδο 1967-1981. Από το 1981 μέχρι σήμερα διενεργούνται συστηματικές και σωστικές ανασκαφές από τη Γ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (σήμερα ονομάζεται Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας) και παράλληλα πραγματοποιούνται στερεώσεις, συντηρήσεις και αναστηλώσεις μνημείων της αρχαίας πόλης.

Ο αρχαιολογικός χώρος της Δημητριάδας καταλαμβάνει συνολική έκταση πολλών εκατοντάδων στρεμμάτων και περιλαμβάνει τον προϊστορικό οικισμό στα Πευκάκια, την πόλη των ελληνιστικών, ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, με τα δημόσια κτίσματα, το ανάκτορο και τις ιδιωτικές κατοικίες, τα ιερά και τις νεκροπόλεις. Στην περιφέρεια της πόλης διατηρείται το εντυπωσιακό ισχυρό τείχος που την περιέβαλλε, σε μήκος 11 χιλιομέτρων, ενισχυμένο με πύργους. Στο βορειοδυτικό, ψηλότερο σημείο του περιβόλου κυριαρχεί η ακρόπολη με τη δική της οχύρωση. Νοτιότερα, στην περιοχή της εθνικής οδού Αθηνών-Βόλου, στο δυτικό άκρο της πόλης, σώζονται τα πρώτα κτήρια των ελληνιστικών χρόνων: το Ηρώο, που ίσως ήταν ναός ή μανσωλείο, το θέατρο, που εξακολούθησε να χρησιμοποιείται μέχρι τον 4ο αι. μ.Χ. και μία οικία που διέθετε εσωτερική αυλή, οικιακό ιερό και χώρο που πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε ως εργαστήριο για την επισκευή αγγείων με μολύβδινους συνδέσμους και για την κατασκευή μολύβδινων αγνύθων. Στον ίδιο χώρο, εγκάρσια προς την εθνική οδό, μπορεί κανείς να δει τη σειρά των πεσσών του τεράστιου υδραγωγείου, που οικοδομήθηκε τον 4ο αι. μ.Χ. για την ύδρευση της πόλης. Μέσα στην πόλη, επάνω στο ύψωμα σώζεται το ελληνιστικό ανακτορικό συγκρότημα, που αναπτυσσόταν σε δύο ορόφους και σε πολλά επίπεδα. Λειτούργησε μέχρι το 2ο αι. π.Χ. και στη ρωμαϊκή εποχή ένα τμήμα του χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο. Λίγο πιο νότια βρίσκεται η αγορά, το οικονομικό και διοικητικό κέντρο της πόλης, με το ναό της Ιωλκίας Αρτέμιδος. Ανάμεσα στο λόφο του ανακτόρου και το νοτιοανατολικό τείχος της πόλης εκτείνεται μια σχετικά επίπεδη περιοχή, που σήμερα καλύπτεται από αμυγδαλεώνες και ελαιώνες. Στο βορειοανατολικό τομέα της πόλης, δίπλα σε ένα πευκώνα, έχει ανασκαφεί ένα ελληνιστικό κτήριο με περιστύλιο, που ταυτίζεται μάλλον με το Μητρώο, το χώρο όπου λατρευόταν η Μητέρα των θεών Κυβέλη και άλλες τοπικές θεότητες στην περίοδο της μεγάλης ακμής της Δημητριάδας. Στο μικρό όρμο που σχηματίζεται στο βόρειο άκρο της πόλης ήταν το βασιλικό λιμάνι. Στην περιοχή αυτή αναπτύχθηκε το κέντρο της

ρωμαϊκής και παλαιοχριστιανικής πόλης, και έχουν αποκαλυφθεί αρκετά κτίσματα αυτής της περιόδου. Ορισμένα από τα ρωμαϊκά οικοδομήματα σώζουν ψηφιδωτά δάπεδα, λουτρικές εγκαταστάσεις, αποθηκευτικούς χώρους και κλιμακοστάσια. Ένα από αυτά, ακριβώς δίπλα στην ακτή, είχε μεγάλους χώρους, πιθανότατα δημόσιας χρήσης, μέσα στους οποίους αποκαλύφθηκαν αμφορείς και νομίσματα. Στην ίδια περιοχή σώζονται τα ερείπια της βασιλικής της Δαμοκρατίας, του σημαντικότερου παλαιοχριστιανικού μνημείου που έχει αποκαλυφθεί στη Δημητριάδα. Στη μικρή χερσόνησο, στη θέση Πευκάκια, αναπτύχθηκε ο προϊστορικός οικισμός. Στον ίδιο χώρο σήμερα βρίσκεται ένας παραδοσιακός ταρσανάς και το μουσείο του λαϊκού ζωγράφου Νικ. Χριστόπουλου, ναυπηγού που έζησε στα Πευκάκια ζωγραφίζοντας θέματα εμπνευσμένα από τη ζωή της θάλασσας.

Στο χώρο της πόλης έχουν αποκαλυφθεί αποσπασματικά οικίες της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής. Τα ελληνιστικά σπίτια ήταν οργανωμένα γύρω από υπαίθριες αυλές, περίστυλες ή όχι, και διέθεταν χώρους εργασίας και ιερά, ενώ ανάμεσά τους σχηματιζόταν το οδικό δίκτυο, με δρόμους πλάτους 3,5-4 μ. και αποχετευτικό σύστημα. Η ρωμαϊκή πόλη διατήρησε το ίδιο οδικό δίκτυο και περιλάμβανε πολυτελή ιδιωτικά κτήρια ή απλές οικίες. Βόρεια, νότια και νοτιοανατολικά της κατοικημένης περιοχής, έξω από τα τείχη, έχουν αποκαλυφθεί οι αντίστοιχες νεκροπόλεις, ενώ η δυτική νεκρόπολη βρίσκεται μέσα στην περιοχή των τειχών, βόρεια του θεάτρου.

Το θέατρο της Δημητριάδος κατασκευάστηκε ταυτόχρονα με την ίδρυση της πόλης (το 294-2 π.Χ.) από τον Μακεδόνα βασιλέα Δημήτριο Πολιορκητή. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα το θέατρο περιέπεσε σε αχρηστία λόγω καταστροφών του (από την τελευταία εικοσαετία του 2ου αι. π.Χ. έως πιθανόν το 79 μ.Χ.) και μετά από μια μεγάλη ανακαίνιση λειτούργησε μέχρι την τελική του εγκατάλειψη τον 4ο αι. μ.Χ., όταν με την επικράτηση των νέων κοινωνικοπολιτικών δομών στην πόλη, το θέατρο σταμάτησε να φιλοξενεί εκδηλώσεις της δημόσιας ζωής.

Το θέατρο της Δημητριάδος έχει όλα τα βασικά χαρακτηριστικά των ελληνιστικών θεάτρων, δηλαδή, το κοίλο, την ορχήστρα και το σκηνικό οικοδόμημα.

Σύμφωνα με τα λιγοστά αρχιτεκτονικά μέλη που σώθηκαν από το θριγκό του ελληνιστικού προσκηνίου του θεάτρου, στάθηκε δυνατό να γίνει γνωστή η

μορφή του προσκηνίου της σκηνής, που ανήκει σε μια από τις αρχιτεκτονικές φάσεις της ελληνιστικής περιόδου.

Ένας ελληνιστικός κυλινδρικός βωμός με βουκράνια και γιρλάντες βρισκόταν στη μέση της ορχήστρας, ενώ στην περιφέρειά της ήταν στημένα ψηφίσματα της Δημητριάδος και του Κοινού των Μαγνήτων, όπως το μεγάλο τιμητικό ψήφισμα του Κοινού των Μαγνήτων που εκδόθηκε για να τιμήσει τον Γραμματέα των Συνέδρων του Κοινού Δημήτριο Ορέστου.

Η περιοχή του θεάτρου έγινε ο χώρος απόκρυψης ενός θησαυρού αργυρών νομισμάτων του Κοινού των Θεσσαλών και των Μαγνήτων, μετά τα μέσα του 1ου αι. π.Χ. κατά την περίοδο που το θέατρο δεν λειτουργούσε.

Τέλος στη ρωμαϊκή φάση λειτουργίας του θεάτρου ανήκει ένα ενεπίγραφο βάθρο προς τιμήν του αυτοκράτορα Τίτου, που βασίλευσε από το 79 ως το 81 μ.Χ. και χαρακτηρίζεται ως Νέος Απόλλων.

5. Αρχαιολογικός χώρος: Παλαιοχριστιανικές Φθιώτιδες Θήβες³⁴

Τοποθεσία: Νέα Αγχίαλος

Χρονολογία: 4^{ος} – 7^{ος} αιώνας

Λίγα λόγια: Με το όνομα Φθιώτιδες Θήβες είναι γνωστές δύο αρχαίες πόλεις στο νομό Μαγνησίας. Η μία παραθαλάσσια στο χώρο της όμορφης κωμοπόλεως της Νέας Αγχιάλου, η οποία ιδρύθηκε το 1906 από Έλληνες πρόσφυγες, προερχόμενους από την Αγχίαλο της Ανατολικής Ρωμυλίας.

Τα ερείπια της άλλης βρίσκονται στην πλαγιά ενός λόφου βόρεια του χωριού Μικροθήβες. Η δεύτερη αυτή πόλη δεν αναφέρεται στην Ιλιάδα μεταξύ των πόλεων που έλαβαν μέρος στον Τρωικό πόλεμο. Μας είναι γνωστή από αρχαίους συγγραφείς (Στράβων, Λίβιος κ.α.) και περιηγητές, και η θέση της επιβεβαιώθηκε από ανασκαφικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν από το 1907 και ύστερα.

Η άλλη πόλη στην παραλία αρχικά δεν λεγόταν Φθιώτιδες Θήβες αλλά Πύρασος και Δημήτριον. Ο Όμηρος στην Ιλιάδα Β 695 αναφέρει ότι ο Πρωτεσίλαος, γιός του Ιφίκλου πήρε άνδρες από τη Φυλάκη, τον ανθόσπαρτο Πύρασο, την Ίτωνα, την Ανδρώνα και τον Πτελεό και με 40 μαύρα καράβια έλαβε μέρος στον Τρωικό πόλεμο. Από τις πόλεις που αναφέρει ο Όμηρος μόνο

³⁴ http://efamagvolos.culture.gr/Palaioxristianikes_Fthiotides_Thives.html

η Πύρασος έχει ταυτιστεί ακριβέστερα με τις ανασκαφικές έρευνες του Δημητρίου Θεοχάρη.

Ο κατάφυτος σήμερα χαμηλός λόφος «Μαγούλα» ύψους 29 μ. ήταν η Ακρόπολη της Πυράσου. Τα ευρήματα, λείψανα τοιχοποιίας, επαλλήλων οικισμών και κυρίως σκεύη κεραμικά ανήκουν στην Κλασική, στη Γεωμετρική, στη Χαλκή, στη Μεσοελλαδική και στη Νεολιθική εποχή. Η πόλη εξακολούθησε να υπάρχει και τους κατοπινούς αιώνες αλλά παράλληλα είχε και άλλο όνομα "Δημήτριον" από το σημαντικότερο ιερό της Δήμητρας που το αναφέρει ο Όμηρος. Το λιμάνι της χρησίμευε για το εξαγωγικό και το εισαγωγικό εμπόριο της Θεσσαλίας. Καταστράφηκε όμως και αυτή όπως και η αρχαία πόλη, από τον Φίλιππο τον Ε΄ το 217 π.Χ. και ο Στράβων την βρήκε ερειπωμένη. Όσοι από τους κατοίκους των δύο πόλεων σώθηκαν από την καταστροφή του Φιλίππου εγκαταστάθηκαν γύρω από το αρχαίο λιμάνι και έτσι δημιουργήθηκε μια καινούρια πόλη. Τα παλιά της ονόματα ξεχάστηκαν και από τον 2ο αι. μ.Χ. σύμφωνα με επιγραφές παίρνει το όνομα "Θήβαι" και για διάκριση από την ομώνυμη Βοιωτική πόλη "Φθιώτιδες Θήβαι".

Η πόλη ευημερεί και γνωρίζει εξαιρετική άνθηση ιδίως από τον 4ο αι. μ.Χ. και ύστερα, ώστε δικαιολογείται ο χαρακτηρισμός της σε επιγραφές "Λαμπροτάτη Θηβαίων πόλις". Κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο ως το τέλος του 6ου αι. μ.Χ. η πόλη φτάνει σε μεγάλη πολιτιστική ακμή. Αυτό μαρτυρούν τα πολυάριθμα ευρήματα των ανασκαφών. Σημαντικά κτήρια εκκλησιαστικά, ιδιωτικά και δημόσια με πλούσιο διάκοσμο από μαρμάρινα γλυπτά, ψηφιδωτά εντοίχια και δαπέδων, πλακόστρωτοι δρόμοι, υδραγωγεία και πλήθος έργων τέχνης που χρονολογούνται από τον 3ο μέχρι τον 6ο αι. μ.Χ. Οι χριστιανικές επιγραφές- ευρήματα ανασκαφών και συγκεκριμένα πλίνθοι με την ανάγλυφη επιγραφή ΕΚΚΛ(ησία) ΘΗΒ(ών) μαρτυρούν την ύπαρξη Επισκοπής.

Οι ανασκαφές στις Φθιώτιδες Θήβες-Νέα Αγχίαλο άρχισαν το 1924 δαπάναις της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών και διαιρούνται σε δύο περιόδους Στην πρώτη περίοδο από το 1924-1956 με διακοπή το 1941-1953 υπό την διεύθυνση του καθηγητού Βυζαντινής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Γ. Σωτηρίου. Στη δεύτερη από το 1959-1992 υπό την διεύθυνση του Διευθυντού του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών Παύλου Λαζαρίδη. Παράλληλα με τις ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας στο χώρο της Νέας Αγχιάλου διενεργεί ανασκαφές συστηματικές και σωστικές και η 7η Εφορεία Βυζαντινών

Αρχαιοτήτων (σήμερα ονομάζεται Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας) από το 1973.

Κατά τις πιο πάνω ανασκαφές αποκαλύφθηκαν πολλά και σημαντικά μνημεία που ανήκουν κυρίως στους ύστερους αιώνες της ρωμαιοκρατίας και στην παλαιοχριστιανική εποχή ως τον 7ο αι. μ.Χ., όποτε τοποθετείται και το τέλος της πόλης. Τα σημαντικότερα μνημεία που έχουν αποκαλυφθεί είναι: α) Βασιλική Αγίου Δημητρίου του β' μισού του 5ου αι. μ.Χ., η ονομασία της οποίας προήλθε από ψηφιδωτή επιγραφή στο δάπεδο του Βαπτιστηρίου. β) Βασιλική Επισκόπου Ελπίδιου του τέλους του 5ου αι. μ.Χ. με αρχές του 6ου αι. μ.Χ. γ) Βασιλική Μαρτυρίου του 431 μ.Χ. δ) Κοιμητηριακή Βασιλική του 5ου-6ου αι. μ.Χ. ε) Βασιλική Ε' του 5ου αι. μ.Χ. στ) Τρίκλιτος ιδιότυπος ναῖσκος του 3ου- 4ου αι. μ.Χ. ζ) Βασιλική στη ΒΑ καμπή του τείχους του 5ου- 6ου αι. μ.Χ.

Το Συγκρότημα των βασιλικών του Αρχιερέως Πέτρου: Πρόκειται για τρεις επάλληλες βασιλικές. Η πρώτη χρονολογείται στα μέσα ή στο δεύτερο μισό του 4ου αι. μ.Χ., η δεύτερη στα μέσα ή στο δεύτερο μισό του 5ου αι. μ.Χ. και η Τρίτη στην εποχή του Ιουστινιανού του Α' (532 μ.Χ.). Είναι το μεγαλύτερο και το πλουσιότερο μνημείο. Επίσης αποκαλύφθηκαν αρκετά δημόσια και ιδιωτικά κτήρια, υπόκαυστα λουτρά και νεκροταφεία. Ο αριθμός των μέχρι τώρα αποκαλυφθεισών Βασιλικών ανέρχεται σε δέκα πράγμα το οποίο σημαίνει ότι οι Φθιώτιδες ή Χριστιανικές Θήβες ήταν ένα πολύ σημαντικό Παλαιοχριστιανικό κέντρο. Οι Βασιλικές περιβάλλονται από προσκτίσματα, σημαντική θέση στα οποία κατέχουν τα βαπτιστήρια. Μεγάλος είναι και ο αριθμός των αντικειμένων που περισυλλέγησαν κατά τις ανασκαφές και αντιπροσωπεύουν όλους τους κλάδους της τέχνης γλυπτική, πλαστική, κεραμική, χρυσοχοΐα, ζωγραφική, μεταλλοτεχνία κ.λ.π. Ιδιαίτερη εντύπωση προξενούν τα εκτεταμένα ψηφιδωτά δάπεδα με τον πολύχρωμο και πλούσιο σε χρώματα και θέματα διάκοσμό τους, η έκταση των οποίων ξεπερνά τα 1500 τ.μ.

6. Αρχαιολογικός χώρος: «Κάστρο - Παλαιά»³⁵

Τοποθεσία: Παλιά Βόλου

Χρονολογία: 3000 – 1100 πΧ

---

³⁵ http://efamagvolos.culture.gr/Kastro_Volou.html

Λίγα λόγια: ένα διαχρονικό εμπορικό θαλάσσιο κέντρο της Μεσογείου 5000 χρόνων. Το "Κάστρο - Παλαιά" είναι λόφος ανθρωπογενής, σώζεται σε έκταση 250 στρεμμάτων και έχει ύψος 12,00 μ., λόγω της αδιάκοπης διαχρονικής κατοίκησής του από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα. Αποτελεί τον ιστορικό πυρήνα της πόλης του Βόλου, ταυτίστηκε από τους ερευνητές με την μυθική Ιωλκό, που σχετίζεται με την μυθολογική παράδοση των Κενταύρων, του Ιάσονα, της Μήδειας και της ναυπήγησης της Αργούς, του πρώτου πλοίου στην ανθρώπινη ιστορία με όνομα. Η θέση βρίσκεται στην πιο σημαντική θαλάσσια έξοδο του μεγαλύτερου σιτοβολώνα της Ελλάδας, της θεσσαλικής πεδιάδας. Λόγω της γεωπολιτικής της θέσης συνδέεται με τις πανελλήνιες εκστρατείες, την Αργοναυτική και Τρωική, για τον έλεγχο των εμπορικών θαλάσσιων δρόμων και των μετάλλων, στον Ελλήσποντο, στη Μαύρη θάλασσα και σε όλη τη Μεσόγειο. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως οργανωμένο οικισμό της εποχής του Χαλκού (3.000 - 1100 π. Χ.), που θεωρείται ως το βορειότερο διοικητικό και εμπορικό κέντρο του μυκηναϊκού κόσμου (1600 - 1100 π. Χ.). Στην εποχή του Σιδήρου (10ος - 8ος αιώνας π. Χ.) παραμένει ακμαίος οικισμός και κατά τους αρχαϊκούς (7ος και 6ος αι. π. Χ.) και κλασσικούς χρόνους (5ος και 4ος αι. π. Χ.) τοποθετείται εδώ η πόλη της αρχαίας Ιωλκού με οργανωμένο νεκροταφείο 1900 στρεμμάτων προς τα βόρεια και δυτικά του λόφου. Στα νομίσματα που έκοψε η πόλις κατά τον 4ο αι. π.Χ. εικονίζεται πλοίο, σημαντικό σύμβολο της χιλιετούς ναυτικής της δύναμης και η πολιούχος θεά Ιωλκία Άρτεμις, της οποίας ο ναός δωρικού ρυθμού αποκαλύφθηκε στη θέση της σύγχρονης εκκλησίας των Αγίων Θεοδώρων. Στις αρχές του 3ου αι. π. Χ. αποτελεί Δήμο της αρχαίας πόλης Δημητριάδας και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους συμμετέχει στο Κοινό των Μαγνήτων, αποτελεί εκτεταμένο οικισμό με κτίρια, λουτρά, υδραγωγείο, χώρους λατρείας και εξειδικευμένα εργαστήρια. Μνημειακά διαχρονικά σύνολα αναπτύσσονται διάσπαρτα σε όλο το χώρο του Κάστρου και γύρω από αυτόν, όπως και τα διατηρητέα Νεότερα Μνημεία, ο Σιδηροδρομικός Σταθμός με το Μουσείο του, το Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα με το Μουσείο του, χάνια με τις αποθήκες τους και εμπορικά μαγαζιά παραδοσιακών επαγγελμάτων.

Ο οικισμός «Κάστρο- Παλαιά» εντάσσεται στην «Ιωλκίτιδα» ακτή, που χαρακτηρίζεται από έντονες γεωμορφολογικές αλλαγές, λόγω της τεκτονικής δραστηριότητας, και της απόθεσης φερτού υλικού από τους χειμάρους Ξεριά,

Κραυσίδωνα και Άναυρο. Είναι η μόνη αδιάκοπα κατοικημένη - από τα μέσα της 3ης χιλιετίας π. Χ. μέχρι και σήμερα - θέση στον κόλπο του Παγασητικού, με τα εκτεταμένα νεκροταφεία της. Ταυτίζεται από τους περισσότερους μελετητές με την Ιωλκό, σημαντικό κέντρο της Ύστερης εποχής του Χαλκού (1600 - 1100 π. Χ.). Τα δύο θραύσματα πήλινων φυλλόσχημων πινακίδων Γραμμικής Β γραφής που εντοπίστηκαν στον οικισμό, πιστοποιούν την ύπαρξη ενός αρχείου, δηλαδή μίας ενεργής και εγγράμματης διοικητικής αρχής, και βεβαιώνουν την ταύτιση του οικισμού του «Κάστρου-Παλαιών» με ένα μυκηναϊκό διοικητικό κέντρο, πιθανώς ανακτορικό. Οι πινακίδες αυτές ομοιάζουν με τα αντίστοιχα αρχεία της Κνωσού και της Πύλου και πιστοποιούν την ύπαρξη μιας και μοναδικής «σχολής γραφών» της Γραμμικής Β γραφής, στην οποία όλοι «οι γραφείς» - διοικητικοί υπάλληλοι μάθαιναν να γράφουν και να διαβάζουν. Η διοικητική και πολιτική αυτή ομοιομορφία αντανακλά την ομοσπονδιακή ενότητα απ' άκρη σ' άκρη του μυκηναϊκού κόσμου, από την Θεσσαλία έως και την Κρήτη, όπως την παρουσιάζει ο Όμηρος στην Ιλιάδα. Έτσι λοιπόν, η θέση αυτή θεωρείται ως το βορειότερο διοικητικό και εμπορικό κέντρο του μυκηναϊκού κόσμου με αρχείο πινακίδων γραμμικής Β γραφής και με υποδομή ανακτορικών προδιαγραφών, με επαφές με την Αίγινα, την Αργολίδα, την Κρήτη, την Κύπρο, τις ακτές της Συρο-Παλαιστίνης και την Μαύρη θάλασσα. Οι έρευνες των Δημήτρη και Μαρίας Θεοχάρη, την δεκαετία του 1950, έφεραν στο φως κτίρια του οικιστικού ιστού και εργαστήρια κατασκευής μετάλλινων αντικειμένων. Οι μεταλλουργοί της εποχής δεν χρησιμοποιούσαν έτοιμο κράμα μπρούντζου, αλλά το παρασκεύαζαν επιτόπου με χαλκό από το Λαύριο, την Κύπρο και Βουλγαρία και κασσίτερο που προέρχονταν κατευθείαν από την πηγή. Επίσης αποκάλυψαν τμήμα διώροφου κτιριακού συγκροτήματος μήκους 40,00 μ., με ασβεστοκονιαμένους τοίχους, τοιχογραφίες με μπλε και κόκκινο χρώμα, ασβεστοκονιαμένα δάπεδα, αυλή και αποθέτες με «εκατοντάδες» κύλικες, οικοσκευή συμποσίων με μεγάλο αριθμό συμμετεχόντων. Κάποιοι λιθόκτιστοι τοίχοι του διώροφου κτιρίου είναι κατασκευασμένοι με ξύλινο σκελετό από οριζόντια και κατακόρυφα πλαίσια για την αντισεισμική του θωράκιση, τεχνική που χρησιμοποιείται σε ανάκτορα και πολυτελή κτίρια του κρητομυκηναϊκού κόσμου, όπως στην Κνωσό, Φαιστό, Μάλια, Πύλο, Μυκήνες, Τίρυνθα, Θήβα και αλλού. Οι ανασκαφείς με βάση τα μορφολογικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά του κτιρίου το ερμήνευσαν ως το

«Ανάκτορο» της Ιωλκού. Κατασκευάστηκε κατά το 1.400 π. Χ. περίπου και καταστράφηκε στα 1.200 π. Χ. περίπου, την ίδια εποχή κατά την οποία χρονολογούνται οι καταστροφές των Μυκηνών, της Τίρυνθας, της Θήβας και της Πύλου.

Σημαντικά ευρήματα: Το κάστρο των Παλαιών. Το κάστρο των Παλαιών (Εικ. 13) βρίσκεται στη δυτική είσοδο της σύγχρονης πόλης του Βόλου και καταλαμβάνει έκταση 60 περίπου στρεμμάτων. Ο οχυρωματικός περίβολος έχει σχήμα τετράπλευρο και ενισχύεται στα ευθεία τμήματα ανά τακτά διαστήματα με τετράπλευρους και στις δύο νότιες γωνίες με κυκλικούς πύργους. Τα τείχη σώζονταν έως το 1889, οπότε κατεδαφίστηκε μεγάλο τμήμα τους. Σήμερα διατηρούνται η ανατολική και δυτική πλευρά σε ύψος έως 7 μ., ενώ μεγάλα τμήματα έχουν αποκαλυφθεί σε σωστικές ανασκαφικές έρευνες. Κατά τις ανασκαφές επίσης έχουν έλθει στο φως ερείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής με ψηφιδωτά δάπεδα, ερείπια δύο λουτρών, νεκροταφεία και ποικίλα οικιστικά κατάλοιπα. Σύμφωνα με τις έως τώρα μελέτες, στον οικισμό, ο οποίος τειχίστηκε από τον Ιουστινιανό, μετοίκησαν οι κάτοικοι της γειτονικής Δημητριάδας λόγω του φόβου των επιδρομών κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

7. Αρχαιολογικός χώρος: Φερές³⁶

Τοποθεσία: Βελεστίνο

Χρονολογία: Ύστερη Νεολιθική Εποχή έως Πρώιμη Εποχή Χαλκού

Λίγα Λόγια: Στη θέση του σημερινού Βελεστίνου κατά την αρχαιότητα αναπτύχθηκε ένας ακμαίος οικισμός που στο πέρασμα των αιώνων εξελίχθηκε στην πόλη των Φερών, μια από τις πιο σημαντικές της Θεσσαλίας. Η εγκατάσταση των πρώτων κατοίκων τοποθετείται χρονικά στο τέλος της Νεολιθικής Εποχής ή στην αρχή της Εποχής του Χαλκού, γύρω στο 3000 π.Χ. Το όνομά της η πόλη το οφείλει στον μυθικό ιδρυτή της, τον Φέρη. Οι εποχές της μεγαλύτερης ακμής της ήταν η Μυκηναϊκή (16ος- 11ος αι. π.Χ.), με τους μυθικούς ηγεμόνες Άδμητο και Άλκηστη, καθώς και το γιο τους Εύμηλο, η Πρωτογεωμετρική - Γεωμετρική (10ος - 8ος αι. π.Χ.), η Αρχαϊκή (7ος- 6ος αι. π.Χ.) και η Κλασική (5ος - 4ος αι. π.Χ.). Με τους τυράννους Λυκόφρονα,

³⁶ <http://efamagvolos.culture.gr/Pherai.html>

Ιάσονα και Αλέξανδρο που την κυβέρνησαν κατά το πρώτο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. η πόλη των Φερών έφθασε στο απόγειο της ακμής της. Ακολούθησε ο μαρasmus της κατά το τέλος της Ελληνιστικής Εποχής (3ος - 1ος αι. π.Χ.) που οδήγησε στην εγκατάλειψή της στη διάρκεια των Ρωμαϊκών Αυτοκρατορικών Χρόνων (1ος - 3ος αι. μ.Χ.).

Σημαντικά ευρήματα:

- i. Ακρόπολη και οχύρωση. Η Ακρόπολη βρισκόταν στη ΝΔ πλευρά της πόλης των Φερών και καταλάμβανε δυο λόφους: τη «Μαγούλα Μπακάλη», τον πυρήνα της πρώτης εγκατάστασης των κατοίκων της, που εξελίχθηκε αργότερα σε λατρευτικό τόπο και πιθανόν διοικητικό κέντρο, και τον οχυρωμένο λόφο του «Αγ. Αθανασίου» ή «της Παναγίας». Ισχυρότατο τείχος περιέβαλλε ολόκληρη την πόλη, που κατασκευάστηκε σε πρώτη φάση πιθανόν κατά την ύστερη αρχαϊκή ή πρώιμη κλασική εποχή και σε δεύτερη φάση μάλλον κατά τον 4ο αι. π.Χ. Στην Ακρόπολη αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος του τείχους της δεύτερης φάσης, πλάτους 3,50 μ., με τετράγωνους πύργους, ενώ σε ορισμένα σημεία, στη νότια πλευρά της πόλης, η οχύρωση σώζεται σε ύψος 3,50 μ. Πάνω στο λόφο «Καστράκι» είναι ορατό τμήμα του βόρειου τείχους, όπου διακρίνονται σαφώς οι δυο οικοδομικές φάσεις. Σε μια τρίτη οικοδομική φάση ανήκουν τμήματα τείχους των ελληνιστικών χρόνων που κατασκευάστηκε για να προστατέψει την επέκταση της πόλης προς τα βόρεια. Η «Μαγούλα Μπακάλη» έχει απαλλοτριωθεί και προσφέρεται για συστηματικές ανασκαφές, ενώ ο άλλος λόφος της Ακρόπολης αποτελεί επισκέψιμο μνημείο, όπου διαμορφώθηκε διάδρομος για να διευκολύνει την πρόσβαση και την περιήγηση των επισκεπτών στο αρχαίο τείχος.
- ii. Ελευθέρα Αγορά. Θέατρο. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, στις θεσσαλικές πόλεις υπήρχαν δύο Αγορές: η Ελευθέρα και η Εμπορική. Η Ελευθέρα Αγορά των Φερών πιθανότατα εντοπίζεται στη βόρεια πεδινή περιοχή, όπου αποκαλύφθηκε τμήμα ελληνιστικής στοάς δωρικού ρυθμού με ημίεργη κιονοστοιχία, τα κάτω τμήματα των κιόνων της οποίας σώζονται στη θέση τους, πάνω στο στυλοβάτη. Στην πόλη προφανώς υπήρχε Θέατρο, σύμφωνα με μαρτυρία του Πλουτάρχου, ίσως στην περιοχή της Αγοράς, στη χαρακτηριστική κοίλη διαμόρφωση

του εδάφους που παρατηρείται στην βορειοανατολική πλαγιά του λόφου «Καστράκι». Σε κοντινό σημείο βρέθηκε ένα μολύβδινο σύμβολο με παραστάσεις της θεάς Εννοδίας, ίσως εισιτήριο του Θεάτρου. Η περιοχή της Αγοράς και του πιθανού Θεάτρου έχει απαλλοτριωθεί προκειμένου να συνεχιστούν οι ανασκαφές και να αναδειχθεί σε επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο.

- iii. Υπέρεια Κρήνη ή Κεφαλόβρυσο. Η πανάρχαια πηγή, διαχρονικό μνημείο-σύμβολο των Φερών και του Βελεστίνου, που ύμνησε ο Σοφοκλής αποκαλώντας την «νάμα θεοφιλέστατον», βρισκόταν στο μέσον της αρχαίας πόλης την εποχή του Στράβωνα και αποτελούσε πιθανότατα ιερό τόπο. Σήμερα βρίσκεται στη ΒΔ πλευρά του Βελεστίνου και μέχρι πριν από δεκαπέντε χρόνια ήταν ζωντανή με πλούσια ύδατα που ανέβλυζαν και σχημάτιζαν μια μικρή λίμνη. Στο χώρο της Κρήνης που έχει στερέψει σώζονται ερείπια αρχαίων κτισμάτων που ανήκουν πιθανόν σε κρηναίο οικοδόμημα. Το έργο της ανάδειξης της Υπέρειας Κρήνης έχει ενταχθεί στο ΕΣΠΑ με στόχο να αναζωογονήσει το μνημείο που θα αποτελέσει έναν επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο και ιστορικό τόπο αντάξιο της σημασίας του στη ζωή τόσο της αρχαίας, όσο και της νεώτερης πόλης.
- iv. Συστάδα μυκηναϊκών θαλαμοειδών τάφων. Ανάμεσα στην Υπέρεια Κρήνη και στην εκκλησία του Αγ. Χαραλάμπους έχει αποκαλυφθεί τμήμα νεκροταφείου μυκηναϊκής εποχής με λαξευτούς θαλαμοειδείς τάφους, που είναι σκαμμένοι μέσα στο φυσικό βράχο και περιείχαν ενταφιασμένους νεκρούς και πλούσια κτερίσματα. Στη θέση του νεκροταφείου αργότερα επεκτάθηκε η πόλη των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων και σώζονται ερείπια κτισμάτων των εποχών αυτών. Το οικόπεδο, όπου βρίσκεται το μνημειακό σύνολο, απαλλοτριώθηκε και αναδείχθηκε σε επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ/ΠΕΠ Θεσσαλίας.
- v. Ναός του «Θαυλίου Διός» και ιερό της Εννοδίας. Σπάνιο μνημείο σε ολόκληρο το θεσσαλικό χώρο αποτελεί ο ναός, ο λεγόμενος του «Θαυλίου Διός». Η λατρεία στο χώρο του ναού άρχισε πιθανότατα κατά τους γεωμετρικούς χρόνους και στην αρχαϊκή εποχή ανήκει μια σημαντική οικοδομική φάση του. Στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.

χρονολογείται η τελευταία σωζόμενη σήμερα φάση του ναού, ο οποίος αναπαριστάται ως περίπτερος, δωρικού ρυθμού, με έξι κίονες στις στενές πλευρές και δώδεκα κίονες στις μακριές. Σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες, ο ναός ανήκε στο ιερό της Εννοδίας, της κατ' εξοχήν Φεραίας θεάς, η λατρεία της οποίας συνδεόταν με τους νεκρούς, λόγω και της γειτνίασης του χώρου με το ΒΔ νεκροταφείο των Φερών. Στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ/ΠΕΠ Θεσσαλίας ο απαλλοτριωμένος χώρος του ναού αναδείχθηκε και αποτελεί ένα ιδιαίτερα δημοφιλές επισκέψιμο μνημείο.

- vi. Ιδιωτικές κατοικίες. Στην πόλη των Φερών ίσχυε προφανώς ένα οργανωμένο πολεοδομικό σύστημα, καθώς έχουν εντοπιστεί τμήματα αρχαίων δρόμων που τέμνονται κάθετα μεταξύ τους. Στο 2ο και στον 1ο αι. π.Χ. χρονολογούνται μεγάλες πολυτελείς ιδιωτικές κατοικίες διακοσμημένες εσωτερικά με πολύχρωμα κονιάματα. Μια οικία που αποκαλύφθηκε στα ΒΑ της εκκλησίας του Αγ. Χαραλάμπους διέθετε πολλά δωμάτια γύρω από μια περιστυλή αυλή, καθώς και μια υπόγεια αίθουσα λαξευμένη μέσα στο φυσικό βράχο, σε βάθος 9μ., που επικοινωνούσε με ένα πηγάδι και στην οποία οδηγούσε μια υπόγεια επίσης σήραγγα με 22 σκαλοπάτια. Το είδος αυτό της κατασκευής είναι μοναδικό, από όσο γνωρίζουμε, στο θεσσαλικό χώρο, αλλά γνωστό στη Μακεδονία και τη Θράκη. Τα οικόπεδα, όπου βρίσκεται η οικία, απαλλοτριώθηκαν με σκοπό το μνημείο να αναδειχθεί ως επισκέψιμο.
- vii. Συνοικία των Κεραμέων και Εμπορική Αγορά. Στη νότια πλευρά των Φερών, κοντά στο αρχαίο τείχος, κατά την ύστερη κλασική και την ελληνιστική εποχή (4ος έως 1ος αι. π.Χ.) αναπτύχθηκε η «Συνοικία των Κεραμέων», όπου βρισκόταν πιθανόν και η Εμπορική Αγορά της πόλης. Εδώ λειτουργούσαν αρκετά εργαστήρια κεραμικής που βρίσκονταν δίπλα στις κατοικίες των κεραμέων. Υπήρχαν πρόχειρες εγκαταστάσεις για την επεξεργασία του πηλού, πηγάδια από όπου έπαιρναν το νερό, αποθέτες, δηλαδή λάκκοι όπου έριχναν τα άχρηστα υλικά και κυρίως κλίβανοι, όπου έψηναν τα πήλινα προϊόντα τους. Οι κλίβανοι αποτελούνται από τον θάλαμο θέρμανσης στο κάτω μέρος, όπου έκαιγε ισχυρή φωτιά, και από τον θάλαμο όπτησης στο πάνω μέρος, όπου τοποθετούσαν τα πήλινα αντικείμενα για ψήσιμο πάνω στην εσχάρα, ένα δάπεδο με οπές που διευκόλυνε την κυκλοφορία της θερμότητας.

Τμήμα ενός εργαστηρίου κεραμικής με τρεις κλιβάνους διατηρείται σε ιδιωτικό οικόπεδο με σκοπό να αναδειχθεί σε επισκέψιμο μνημείο.

- viii. Θολωτοί τάφοι στην περιοχή της Χλόης. Στα ΒΑ του σημερινού οικισμού της Χλόης Βελεστίνου, σε απόσταση περίπου 2,5 χλμ. από την πόλη των Φερών και πιθανότατα δίπλα στην αρχαία οδό που οδηγούσε προς τη Λάρισα, αναπτύχθηκε κατά την Πρωτογεωμετρική - Γεωμετρική Εποχή ένα νεκροταφείο που περιλάμβανε κυρίως θολωτούς τάφους. Οι τάφοι αποτελούνται από κυκλικό θάλαμο κτισμένο με ακατέργαστους λίθους, στον οποίο οδηγεί στεγασμένος διάδρομος κατασκευασμένος από λίθινες πλάκες. Η διάμετρος των θαλάμων κυμαίνεται μεταξύ 2μ. και 4μ. και το ύψος τους θα ήταν ανάλογο, αν και δεν σώζεται το επάνω μέρος των τάφων. Σε κάθε τάφο υπήρχαν πολλοί νεκροί ενταφιασμένοι σε ύπτια θέση, αλλά τα οστά συνήθως ήταν διαταραγμένα. Πολλά κτερίσματα (νεκρικά δώρα) συνόδευαν τους νεκρούς, όπως πήλινα αγγεία διακοσμημένα με χαρακτηριστικά γεωμετρικά σχέδια, χάλκινα αγγεία, χρυσά, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα, καθώς και σιδερένια όπλα. Η χρήση του σιδήρου καθιερώθηκε την εποχή αυτή, η οποία ονομάζεται και Εποχή του Σιδήρου. Οι πρώτοι θολωτοί τάφοι ήλθαν στο φως το 1989/1990 και αρκετοί ακόμη ανασκάφηκαν το 1996/1997 στη διάρκεια του Έργου του Οδικού Άξονα Πατρών - Αθηνών - Θεσσαλονίκης - Ευζώνων (Π.Α.Θ.Ε.). Διατηρήθηκαν επτά τάφοι που αποτελούν ένα εξαιρετικά σημαντικό μνημειακό σύνολο, το οποίο αναδείχθηκε συνολικά ως επισκέψιμος Αρχαιολογικός Χώρος στο πλαίσιο του Έργου «Κατασκευή Μονίμων Στεγαστρών και Ανάδειξη Μνημείων στον Αρχαιολογικό Χώρο Φερών-Βελεστίνου - Θολωτοί Τάφοι Χλόης», ενταγμένου στο ΕΣΠΑ, Ε.Π. «ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ - ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ - ΗΠΕΙΡΟΥ», 2007-2013, και εντάσσεται στο Αρχαιολογικό-Ιστορικό Πάρκο Φερών-Βελεστίνου. Αρκετά ακόμη αρχαία μνημεία και αρχαιολογικοί χώροι υπάρχουν μέσα στο Βελεστίνο και στην ευρύτερη περιοχή του, αλλά και πολλά μνημεία βυζαντινών και νεώτερων χρόνων, ακόμη και τόποι γεωλογικού και περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος που αναμένουν την ανάδειξη και την ένταξή τους στο ευρύτερο Αρχαιολογικό Ιστορικό Πάρκο Φερών-Βελεστίνου. Η αρχαία

πόλη των Φερών με τα ευρήματά της αναδεικνύεται και στην έκθεση της νέας πτέρυγας του «Αθανασάκειου» Αρχαιολογικού Μουσείου του Βόλου.

8. Αρχαιολογικός χώρος: Νεολιθικός οικισμός στη θέση «Θερμοκήπια»³⁷

Τοποθεσία: Λίμνη Κάρλα

Χρονολογία: Νεολιθική έως Ύστερη Εποχή Χαλκού

Λίγα Λόγια: Η λίμνη Κάρλα ή «Βοιβής», όπως αναφέρεται συχνά στις αρχαίες πηγές, βρίσκονταν στο νοτιοανατολικό άκρο της Θεσσαλικής πεδιάδας και αποτελούσε έναν από τους σημαντικότερους υδροβιότοπους της Ελλάδας. Η αποξήρανση της το 1962 είχε καταστροφικές περιβαλλοντικές συνέπειες για την ευρύτερη περιοχή. Το 1999 ξεκίνησε η ανασύσταση ενός νέου Ταμιευτήρα, έκτασης 4.200 στρεμμάτων, στο νοτιοανατολικό τμήμα της παλιάς λίμνης. Στο πλαίσιο του έργου αυτού, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες ανασκαφικές έρευνες, οι οποίες έφεραν στο φως αρκετούς παράκτιους οικισμούς, φορείς μιας ιδιαίτερης τοπικής κουλτούρας με ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά.

Μία σημαντική αρχαιολογική θέση ερευνήθηκε από την ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων σε μία πεδινή περιοχή 3χλμ. νοτιοανατολικά του χωριού Κανάλια, γνωστή ως «Θερμοκήπια - Τσιγγενίνα». Η θέση εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια των εργασιών για την κατασκευή του Συλλεκτήρα 6, που θα διοχέτευε τη νέα λίμνη με νερό και ερευνήθηκε κατά διαστήματα από το 2001 έως το 2015. Τα αρχαιολογικά ευρήματα επιβεβαίωσαν τη συνεχή κατοίκησή της από τη Νεολιθική περίοδο έως την Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

Όσον αφορά τη Νεολιθική περίοδο, η αποκάλυψη ενός ορθογώνιου, μονόχωρου κτιρίου με περίβολο και διάφορων αποσπασματικών τοίχων και άλλων κατασκευών υποδεικνύουν την ύπαρξη ενός μικρού οικισμού (Εικ. 14).

Το ορθογώνιο κτίριο ήταν κατασκευασμένο με λίθινα θεμέλια, τα οποία διατηρήθηκαν έως 1,00 μ., και πλίνθινη ανωδομή. Ένα ξεχωριστό αρχιτεκτονικό στοιχείο ήταν τα αποτυπώματα οριζόντιων ξύλινων δοκαριών που εντοπίστηκαν στον ανατολικό τοίχο του κτιρίου, τα οποία διασφάλιζαν τη σταθερότητα της κατασκευής. Στο δάπεδο του δωματίου βρέθηκαν μία πήλινη εστία με

³⁷ <http://efamagvolos.culture.gr/Karla.html>

υπολείμματα στάχτης και μία πεταλόσχημη, λίθινη κατασκευή, που πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε ως αποθηκευτική θήκη. Στα βόρεια του κτιρίου, εξωτερικά της εισόδου του κτιρίου, κατασκευάστηκε σε μία μεταγενέστερη φάση ένας ιδιαίτερα φαρδύς περίβολος, μέγιστου ύψους 1,50μ., οριοθετώντας μία μεγάλη υπαίθρια, κυκλική αυλή που αποτέλεσε τμήμα της οικιστικής μονάδας.

Τα ευρήματα από το κτιριακό σύνολο ήταν αγγεία διακοσμημένα και καθημερινής χρήσης (επιτραπέζια, μαγειρικά και αποθηκευτικά σκεύη), εργαλεία από οψιανό, πυριτόλιθο και λειασμένο λίθο (μαχαίρια, δρεπάνια, πέλεκεις, αξίνες), αντικείμενα υφαντουργίας (σφονδύλια και πηνία), καθώς και βιοαρχαιολογικά κατάλοιπα (οστά ζώων).

Ανασκάφτηκε, επίσης, νεκροταφείο της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, με τάφους κιβωτιόσχημους, οι οποίοι περιείχαν νεκρούς τοποθετημένους σε συνεσταλμένη στάση, χωρίς κτερίσματα. Ακόμη, ερευνήθηκε ένας εκτεταμένος οικισμός της Μέσης Εποχής Χαλκού και εντοπίστηκαν και ορισμένα τεκμήρια κατοίκησης της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, όπως ένας μικρός θολωτός τάφος με πολλαπλές ταφές και κτερίσματα (Εικ. 15), ένα κτίριο και ένας κλίβανος.

Η Μέση Εποχή του Χαλκού αποδείχθηκε η πιο σημαντική περίοδος του οικισμού, καθώς αποκαλύφθηκαν επτά επιμήκη κτίρια, που χρονολογήθηκαν στο πρώτο μισό της 2ης χιλιετίας π.Χ. Ήταν ομοιόμορφα προσανατολισμένα, κατασκευασμένα με λίθινα θεμέλια, πλίνθινη ανωδομή και ξύλινη οροφή και αποτελούνταν από διαδοχικά δωμάτια, διαταγμένα αξονικά (Εικ. 16). Ανάμεσα στα κτίρια, τα οποία άνηκαν σε ξεχωριστά νοικοκυριά, εντοπίστηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι με ταφές ενηλίκων ενώ τρεις παιδικοί τάφοι βρέθηκαν κάτω από τα πήλινα δάπεδα των σπιτιών.

Το κτιριακό σύνολο Ζ-Θ εξυπηρετούσε ένα ιδιαίτερο νοικοκυριό, το οποίο χρονολογήθηκε στην μετάβαση από τη Μέση στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού (1700-1600 π.Χ.). Είναι το μεγαλύτερο που έχει αποκαλυφτεί στον οικισμό, με συνολική επιφάνεια κάλυψης περίπου 280τ.μ. και προήλθε από τη συνένωση δύο αρχικά ανεξάρτητων κτιρίων, ενός ορθογώνιου και ενός προγενέστερου αψιδωτού που είχε εγκαταλειφθεί. Η μεταγενέστερη προσθήκη ενός περιβόλου, που οριοθέτησε μία ορθογώνια αυλή στα βόρεια, ολοκλήρωσε τη σύνθετη μορφή του κτιριακού συνόλου (Εικ. 17).

Το τρίχωρο ορθογώνιο κτίριο αποτελούσε το βασικό χώρο διαμονής. Η πρόσβαση στο κτίριο επιτυγχάνονταν από μία είσοδο με προθάλαμο που

βρίσκονταν στη στενή δυτική πλευρά. Στο κεντρικό μεγαλύτερο δωμάτιο βρέθηκαν διάφορες κατασκευές-μία κυκλική εστία, λίθινα θρανία και ράφια κατά μήκος των εσωτερικών τοίχων και λίθινες και πήλινες θήκες-οι οποίες εξυπηρετούσαν ποικίλες δραστηριότητες. Το ανατολικό μικρό δωμάτιο πιθανότατα λειτουργούσε ως αποθήκη, όπως υποδηλώνουν τα μεγάλα πιθάρια και τα άλλα αποθηκευτικά αγγεία.

Με βάση τα ευρήματα, παρόμοιες δραστηριότητες αποθήκευσης εξυπηρετούσαν και οι άλλες δύο μονάδες του κτιριακού συνόλου. Μάλιστα, στο κεντρικό δωμάτιο του αψιδωτού κτιρίου κτίστηκε μία ιδιόμορφη, ορθογώνια κατασκευή, οριοθετημένη από μικρούς τοίχους παράλληλους για την τακτοποίηση αποθηκευτικών αγγείων. Αντίθετα, ο αψιδωτός θάλαμος θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως “μαγειρείο”, με δεδομένη την εύρεση υπολειμμάτων στάχτης σε συνδυασμό με μαγειρικά σκεύη.

Όσον αφορά το φορητό εξοπλισμό που βρέθηκε στα δάπεδα των σπιτιών, 30 ακέραια αγγεία, αντιπροσωπευτικά τμήματα άλλων 100 αγγείων καθώς και 5000 περίπου όστρακα, είτε από μονόχρωμα, λεπτότεχνα επιτραπέζια σκεύη είτε από άβαφα, χονδροειδή, αποθηκευτικά και μαγειρικά σκεύη, σε συνδυασμό με τα λίθινα εργαλεία και τα πήλινα υφαντουργικά σύνεργα, αποτελούν ένα εντυπωσιακό σύνολο. Τα αντικείμενα αυτά αναδεικνύουν τις καθημερινές δραστηριότητες των ανθρώπων κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού και επιβεβαιώνουν την ένταξη του οικισμού στην κουλτούρα της θεσσαλικής πεδιάδας.

Οι παραπάνω αρχαιότητες, μετά την ανασκαφική έρευνα και τεκμηρίωση, καταχώθηκαν, δεδομένης της ανάγκης κατασκευής του Συλλεκτήρα 6. Μοναδική εξαίρεση αποτέλεσε το κτιριακό σύνολο Ζ-Θ, το οποίο αποσπάστηκε από την κοίτη του Συλλεκτήρα και μεταφέρθηκε σε νέα θέση, ώστε να παραμένει ορατό και εύκολα προσβάσιμο.

9. Αρχαιολογικός χώρος: Λόφος Γορίτσας³⁸

Τοποθεσία: Λόφος Γορίτσας

Χρονολογία: Ύστερη Κλασική Εποχή με Πρώιμη Ελληνιστική Εποχή

---

³⁸ <http://efamagvolos.culture.gr/Goritsa.html>

Λίγα Λόγια: Ο λόφος της Γορίτσας βρίσκεται στο βάθος του μυχού του Παγασητικού κόλπου, ανατολικά του Βόλου, και έχει πλήρη έλεγχο της θάλασσας που απλώνεται μπροστά του. Αφορμή αυτού του σημαντικού γεωγραφικού χαρακτηριστικού, ήταν να κτιστεί πάνω στο λόφο αυτόν μια ισχυρή πόλη (Εικ. 18 - 21), πιθανόν από τον Φίλιππο τον Β', όταν οχύρωνε στρατηγικές θέσεις στη Μαγνησία. Το όνομα της πόλης μένει ακόμη και σήμερα άγνωστο, αν και κατά καιρούς διάφοροι μελετητές προσπάθησαν να την ταυτίσουν με την Ιωλκό, τη Νήλεια, το Ορμίνιο, τη Δημητριάδα.

Τα τείχη της πόλης κτίστηκαν πιθανότατα από τον Κάσσανδρο στα χρόνια ανάμεσα στο 316 και 298 π.Χ. Ο παλμός της ζωής στην πόλη αυτή σταμάτησε σύντομα και οι κάτοικοί της συνοικίστηκαν περί το 294 π.Χ. στην πόλη της αρχαίας Δημητριάδας, σε ένα λόφο στην απέναντι ακτή του Παγασητικού κόλπου. Έτσι η πόλη της Γορίτσας εγκαταλείφτηκε σιγά - σιγά ως το 250 π.Χ. και έκτοτε δεν ξανακατοικήθηκε. Ο λόφος της Γορίτσας είναι σήμερα προσφιλής στους κατοίκους του Βόλου ως χώρος περιπάτου, αναψυχής και ως προσκύνημα της εκκλησίας της Ζωοδόχου Πηγής.

10. Αρχαιολογικός χώρος: Αερινό³⁹

Τοποθεσία: Οδικός Άξονας Π.Α.Θ.Ε

Χρονολογία: Μέση Νεολιθική Εποχή

Λίγα λόγια: Σωστικές ανασκαφές τμήματος Αερινό - Μεγάλο Μοναστήρι. Η κατασκευή του οδικού άξονα Πατρών-Αθήνας-Θεσσαλονίκης-Ευζώνων (ΠΑΘΕ), στο τμήμα Αερινό-Μ. Μοναστήρι, στάθηκε αφορμή για τη διεξαγωγή εκτεταμένων σωστικών ανασκαφών. Οι αρχαιολογικές έρευνες (1995-1999) χρηματοδοτήθηκαν από το Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ. και πραγματοποιήθηκαν από την ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών Κλασικών Αρχαιοτήτων (Ε.Π.Κ.Α.) σε τρεις θέσεις στις οποίες εντοπίστηκαν αρχαιότητες: στον Κόμβο Αερινού (περιφέρεια Αερινού), στον Κόμβο Βελεστίνου (περιφέρεια Αγ. Γεωργίου Φερών) και στην περιοχή του οικισμού Χλόης Βελεστίνου.

Οι ανασκαφές στη θέση «Δερβίση» του Αερινού έφεραν στο φως σημαντικά μνημεία και χιλιάδες ευρήματα που φανερώνουν τη μακράιωνη κατοίκηση του

---

³⁹ <http://efamagvolos.culture.gr/Aerino.html>

χώρου από τη μέση νεολιθική εποχή μέχρι τους μεταβυζαντινούς χρόνους (5.800 π.Χ. - 18ος αι. μ.Χ.).

Παράλληλα, πλούσια ήταν τα ευρήματα των ανασκαφών στον Κόμβο Βελεστίνου και στη Χλόη, περιοχές που στην αρχαιότητα ανήκαν στις Φερές (σημερινό Βελεστίνο), μια από τις σπουδαιότερες πόλεις της αρχαίας Θεσσαλίας. Οι ανασκαφικές έρευνες σ' αυτές τις περιοχές έδωσαν σημαντικές νέες πληροφορίες κυρίως σχετικά με τις δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν έξω από την αρχαία πόλη (αγροικίες, νεκροταφεία, οδικό δίκτυο), από την προϊστορική εποχή μέχρι τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο (5300 π.Χ. - 3ος αι. μ.Χ.).

Σήμερα, μερικά από τα μνημεία που αποκαλύφθηκαν (θολωτοί τάφοι και οικισμός Μέσης Εποχής Χαλκού στο Αερινό, αγροικία ρωμαϊκών χρόνων στον Κόμβο Βελεστίνου, θολωτοί τάφοι στη Χλόη Βελεστίνου) διατηρούνται ορατά. Επισκέψιμος είναι ένας κτιστός θολωτός τάφος πρωτογεωμετρικής περιόδου στη Χλόη Βελεστίνου.

Σωστικές ανασκαφές στην περιοχή του Αερινού. Οι εργασίες κατασκευής του Οδικού Άξονα Π.Α.Θ.Ε στον Κόμβο Αερινού (Εικ. 22) αποτέλεσαν την αφορμή να πραγματοποιηθούν για πρώτη φορά ανασκαφικές έρευνες στον γνωστό, εδώ και έναν αιώνα, αρχαιολογικό χώρο του Αερινού, που εκτείνεται στο ύψωμα με τις ονομασίες «Περσουφλί Μαγούλα», «Δερβίσι» ή «Κάστρο Αερινού» αλλά και στην γύρω από αυτό πεδινή περιοχή.

Η εξέλιξη και διατήρησή του στο πέρασμα των αιώνων οφείλεται κυρίως στη θέση του πάνω στα περάσματα των αρχαίων δρόμων, στη διαθέσιμη καλλιεργήσιμη γη και στη δυνατότητα να έχει άφθονο νερό από τις πηγές και τα ρέματα που υπάρχουν στην περιοχή.

Οι έρευνες έφεραν στο φως κατάλοιπα κτιρίων της πρωτοελλαδικής, μεσοελλαδικής και μυκηναϊκής περιόδου (3000-1100 π.Χ.), δεκαέξι κτιστούς θολωτούς τάφους μυκηναϊκής (Εικ. 23) και πρωτογεωμετρικής περιόδου, πλήθος άλλων τάφων, διαφόρων τύπων και εποχών καθώς και χιλιάδες μικρά ευρήματα. Τα στοιχεία της κλασικής, ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου, που περιορίζονται σε μεμονωμένες ταφές και αποσπασματικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, δείχνουν μια συρρίκνωση του μέχρι τότε εκτεταμένου οικισμού.

Πληροφορίες για τη δραστηριότητα στο χώρο κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο έδωσε η έρευνα ενός νεκροταφείου με κιβωτιόσχημους,

λακκοειδείς και κεραμοσκεπείς τάφους καθώς και ένα σύνολο λάκκων για απορρίμματα. Το όνομα του αρχαίου οικισμού παραμένει άγνωστο.

Σημαντικά ευρήματα: Οικισμός της Πρώιμης και Μέσης Εποχής Χαλκού (Εικ. 24). Τα αποτελέσματα των ανασκαφικών ερευνών που πραγματοποιήθηκαν με αφορμή την κατασκευή του Οδικού Άξονα Π.Α.Θ.Ε στον Κόμβο Αερινού αποκάλυψαν τμήματα ενός εκτεταμένου οικισμού που άρχισε να κατοικείται κατά τη Μέση Νεολιθική περίοδο (6η χιλιετία π. Χ.)

Στη Μέση Εποχή του Χαλκού ο οικισμός αυτός υπήρξε ιδιαίτερα ανεπτυγμένος. Στη θέση που σήμερα αναπτύσσεται ο Κόμβος Αερινού, σε λόφο στα ΝΔ του υψώματος του Κάστρου Αερινού, ανασκάφτηκαν τμήματά του που χρονολογούνται σε τέσσερις οικιστικές φάσεις της Μέσης Εποχής Χαλκού, θεμελιωμένα σε αρχαιότερες επιχώσεις, της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού. Συνολικά, και στις δύο πλαγιές του ΝΔ λόφου, ερευνήθηκαν δεκαεννέα κτίρια που τα περισσότερα έχουν αψιδωτή κάτοψη (τρεις ευθύγραμμες πλευρές και μια καμπύλη). Τα κτίρια, κτισμένα με πλιθιά πάνω σε λίθινο θεμέλιο, δεν ακολουθούν ένα συγκεκριμένο πολεοδομικό σχέδιο. Ανάμεσά τους διαμορφώνονται στενά δρομάκια και ελεύθεροι χώροι για την εξυπηρέτηση των καθημερινών δραστηριοτήτων. Τα έντεκα κτίρια της βορειοανατολικής πλαγιάς του λόφου, που βρέθηκαν και πιο ολοκληρωμένα, αποτελούν ένα πολύ αξιόλογο δείγμα οικιστικής οργάνωσης της εποχής και διατηρούνται ορατά μετά από τροποποίηση της χάραξης στο συγκεκριμένο κλάδο του Κόμβου Αερινού. Στην περιοχή του Κόμβου Αερινού, ορατοί διατηρούνται επίσης πέντε θολωτοί τάφοι στα δεξιά και αριστερά των δρόμων του παράπλευρου δικτύου.

11. Αρχαιολογικός χώρος: Αρχαία Άλος⁴⁰

Τοποθεσία: δεν έχει ταυτιστεί επίσημα (κοντά στον Αλμυρό)

Χρονολογία: Κλασική Εποχή

Λίγα λόγια: Το τοπωνύμιο «Άλος» παραδίδεται από τον ομηρικό Κατάλογο των Νεών και τους μεταγενέστερους συγγραφείς. Το εθνικό «Αλεύς» μαρτυρείται από το Δημοσθένη και από τις επιγραφές σε νομίσματα του 4ου και 3ου αι. π.Χ., ενώ και οι παραλλαγές «Αλούσιος» και «Άλιος» παραδίδονται από ύστερα κείμενα. Η Άλος των κλασικών χρόνων ονομάζεται «πόλις» από το Δημοσθένη

---

⁴⁰ <http://efamagvolos.culture.gr/Halos.html>

και η θέση της προσδιορίζεται στην Αχαΐα, σε παραθαλάσσια τοποθεσία. Ο Ηρόδοτος αναφέρει την ύπαρξη ιερού του Δία Λαφύστιου. Ο Στράβων ονομάζει την πόλη «ο Άλος», αλλά και «Άλος Αχαϊκή».

Σύμφωνα με τη μυθική διήγηση, ιδρυτής της Άλου ήταν ο θρυλικός Αθάμας, του οποίου τα παιδιά, Φρίξος και Έλλη, απεικονίζονται στα χάλκινα νομίσματα της πόλης να ταξιδεύουν πάνω στο χρυσόμαλλο κριάρι για το υπερπόντιο ταξίδι τους στη Μαύρη Θάλασσα, ώστε να γλυτώσουν από τον αφανισμό τους.

Η ακριβής θέση της κλασικής πόλης της Άλου δεν έχει εντοπιστεί μέχρι σήμερα, ενώ έχει προταθεί η ταύτισή της με τα αποσπασματικά ερείπια που εντοπίστηκαν στη Μαγούλα Πλατανιώτικη, στη δημοτική ενότητα Πλατάνου του Δήμου Αλμυρού.

Κατά τη διάρκεια των κλασικών χρόνων η Άλος πολιορκήθηκε από τον Παρμενίωνα το 347 π.Χ. και παραδόθηκε στους Φαρσάλιους. Στη συνέχεια, η Άλος ξαναχτίστηκε στα ελληνιστικά χρόνια, περίπου το 302 π.Χ. Η θέση της εντοπίστηκε, στη θέση «Κεφάλωση», στο νότιο τμήμα της πεδιάδας του Αλμυρού, ανάμεσα στις χαμηλές υπώρειες του όρους Όθρυς και τη θάλασσα του Παγασητικού κόλπου, σε μία στενή λωρίδα γης, από τους περιηγητές του 19ου αι. που βασίστηκαν στις περιγραφές του Στράβωνα.

Η θέση της Άλου στην αρχαιότητα ήταν πολύ σημαντική, καθώς είχε τον έλεγχο του δρόμου επικοινωνίας μεταξύ του βόρειου και του νότιου ελλαδικού χώρου, ενώ δίπλα της ανέβλυζαν οι πλούσιες πηγές του Άμφρυσου ποταμού. Η ίδρυσή της σχετιζόταν με τις στρατιωτικές δραστηριότητες των Μακεδόνων βασιλέων Δημητρίου Πολιορκητή και Κασσάνδρου στην περιοχή της Μαγνησίας.

Πρόσφατα, με αφορμή την πραγματοποίηση μεγάλων δημόσιων έργων στην περιοχή, οι αρχαιολογικές έρευνες έφεραν στο φως νέα και ενδιαφέροντα στοιχεία, που πιστοποιούν τη συνεχή κατοίκηση του χώρου από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού ως τη Γεωμετρική Εποχή (Εικ. 25), αλλά και κατά την αρχαϊκή περίοδο και αργότερα στα ελληνιστικά χρόνια (Εικ. 26).

Η εικόνα της κοινωνίας αυτής, με την τόσο μακράιωνη ιστορία, προς το παρόν διαφαίνεται κυρίως από τα νεκροταφεία και δευτερευόντως από τα οικιστικά κατάλοιπα. Λείψανα οικισμού, που χρονολογείται από τον 9ο έως τον 8ο αι. π.Χ., έχουν βεβαιωθεί στο χώρο της ελληνιστικής Άλου, όπου αποκαλύφθηκαν τμήματα αψιδωτών κτηρίων με αποθηκευτικό χώρο, αλλά και ταφές παιδιών εντός των τειχών (intra muros).

Η έκταση των νεκροταφείων, το πλήθος των τάφων και οι διαφορετικές πρακτικές λατρείας των νεκρών με ταφές-ενταφιασμούς, αλλά και ταφές-καύσεις, είναι το πιο νέο στοιχείο που εμφανίζεται και κυριαρχεί εδώ στον 9ο αι. π.Χ. Από τα μέχρι τώρα δεδομένα των ερευνών φαίνεται ότι ο οικισμός έχει να επιδείξει μια σημαντική πολιτιστική συνέχεια και εξέλιξη, δεν γνωρίζουμε, όμως, ποιο ήταν το όνομά του.

Από την έρευνα στα σπίτια της πόλης και από τα περισυλλεγμένα νομίσματα φαίνεται, μέχρι στιγμής, ότι η Άλος εγκαταλείφθηκε γύρω στα μέσα του 3ου αι. π.Χ. πιθανόν μετά από καταστροφικό σεισμό, που πρέπει να συνέβη το 265 π.Χ. Συνέχισε, όμως, να κατοικείται έως το 2ο αι. π.Χ. από λίγους κατοίκους, που περιορίστηκαν σε πρόχειρα κατασκευασμένες οικίες ή σε μικρούς χώρους γύρω από τις κεντρικές πύλες των τειχών (Εικ. 27 - 28).

Από τα κινητά ευρήματα που έχουν περισυλλεγεί φαίνεται ότι οι κάτοικοί της Άλου πρέπει να ασχολούνταν κυρίως με την καλλιέργεια της γης, την κτηνοτροφία και την αλιεία και λιγότερο με το κυνήγι. Τα χάλκινα και αργυρά νομίσματα, που χρονολογούνται από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. έως και το 2ο αι. π.Χ., δείχνουν ότι η πόλη είχε επαφές με περιοχές της Θεσσαλίας, τη γειτονική Εύβοια και τη Φθιώτιδα, αλλά και τη Μακεδονία, όμως η διάρκεια ζωής της ήταν εξαιρετικά σύντομη.

Τα λείψανα της οχύρωσης αλλά και των οικιών της πόλης παρέμειναν ορατά στην πεδιάδα και στο γειτονικό λόφο και είχαν περιγραφεί από πολλούς περιηγητές, ωστόσο, τα περισσότερα σπίτια καταστράφηκαν από την καλλιέργεια των εδαφών και τη χρησιμοποίηση του οικοδομικού τους υλικού από τους κατοίκους της περιοχής.

Στο δυτικότερο σημείο της οχύρωσης της πόλης, διακρίνονται ερείπια οχυρωμένης ακρόπολης βυζαντινών χρόνων, μήκους 380μ. και πλάτους 125μ., με τείχη που σώζονται σε μήκος 900μ.

Η συστηματική έρευνα στο χώρο ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας και το Ολλανδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Η πρώτη φάση των ερευνών στην Άλο, το 1976-1990, έγινε από το Ολλανδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και είχε ως στόχο την τοπογράφιση των ερειπίων της πόλης (οχυρώσεις και πολεοδομικός ιστός) και την ανασκαφική έρευνα πέντε ελληνιστικών οικιών.

Στη δεύτερη φάση, το διάστημα 1990-2003, η έρευνα επικεντρώθηκε στην αποκάλυψη της νοτιοανατολικής κεντρικής πύλης της οχύρωσης, όπου διαπιστώθηκε η χρήση της και μετά την εγκατάλειψη της πόλης στα μέσα του 3ου αι. π.Χ. Το ίδιο διάστημα, ανασκαφές σε περιοχές έξω από τα τείχη έφεραν στο φως τμήματα από τα νεκροταφεία της πόλης.

Σημαντικά ευρήματα: Βουλοκαλύβα. Επίσης, στη γειτονική περιοχή της Βουλοκαλύβας, 5χλμ. ανατολικά του χωριού Πλάτανος και βόρεια της Άλου, ήρθαν στο φως ταφικοί τύμβοι με ταφές-καύσεις νεκρών που χρονολογούνται στην Εποχή του Σιδήρου, η ύπαρξη των οποίων ήταν ήδη γνωστή από το 1912, όταν οι Wace και Thompson εντόπισαν τύμβους και έσκαψαν 16 λάκκους με πυρές νεκρών 54.

Αργότερα, οι νεότερες έρευνες της ΙΓ' ΕΠΚΑ (σήμερα ονομάζεται Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας) εντόπισαν 40 ταφικούς τύμβους της Εποχής του Σιδήρου, που απλώνονται σε μια έκταση 1,5χλμ. προς βορρά, σε συνέχεια του νεκροταφείου με τους ενταφιασμούς των νεκρών, και οι οποίοι προφανώς σχετίζονται με τα αψιδωτά κτίρια της ίδιας εποχής που αποκαλύφθηκαν στη θέση «Κεφάλωση».

Συγκεκριμένα ερευνήθηκαν ανασκαφικά δύο τύμβοι με εντυπωσιακά κτερίσματα (σιδερένια, όπλα, εργαλεία και κοσμήματα).

Ένα χιλιόμετρο νότια της Άλου αποκαλύφθηκε, στη θέση Αγριελιά Πλατάνου, ένα άλλο νεκροταφείο Πρωτογεωμετρικών και Γεωμετρικών χρόνων (10ος-9ος αι. π.Χ.) με λακκοειδείς τάφους, με λίθινο περίβολο και αποθέτης προσφορών της μυκηναϊκής περιόδου, που πιστοποιεί τη μακροχρόνια κατοίκηση της ευρύτερης περιοχής της Άλου από την Ύστερη Εποχή Χαλκού μέχρι την ελληνιστική περίοδο.

12. Αρχαιολογικός χώρος: Αμφαναί⁴¹

Τοποθεσία: λόφος «Σωρός»

Χρονολογία: 6^{ος} αι. π.Χ

Λίγα λόγια: Στα νότια του Βόλου υψώνεται ο κωνικός λόφος του «Σωρού», πάνω στον οποίο ιδρύθηκε γύρω στον 6ο αι. π.Χ. μια πόλη που η μέχρι σήμερα έρευνα της αποδίδει το όνομα των Αμφανών. Τα τείχη της είναι κυκλικά και ο

---

⁴¹ <http://efamagvolos.culture.gr/Amfanai.html>

τρόπος κατασκευής τους με μεγάλες, σχεδόν ακατέργαστες πλάκες, προδίδει την πρώιμη χρονολόγησή τους (Εικ. 29). Από τις παλαιότερες, αλλά και τις πρόσφατες ανασκαφές έχουν αποκαλυφθεί πύλες των τειχών, αρχαίος δρόμος στο εσωτερικό της ακρόπολης και τμήματα μεγάλων και μικρότερων κτιρίων.

Δυτικά της πόλης, εκτός τειχών, αποκαλύφθηκε ένας ναός, που σύμφωνα με επιγραφές ήταν αφιερωμένος στον Απόλλωνα. Πρόκειται για ένα στενόμακρο κτίριο με κεντρική κιονοστοιχία, που μάλλον θα ήταν ξύλινη. Η κύρια είσοδος είναι από τα ΝΑ, ενώ μια μικρή πόρτα υπήρχε και στη ΒΑ πλευρά του κτιρίου. Στην κεράμωση του ναού ανήκει το ημικυκλικό ακροκέραμο με ανάγλυφη παράσταση ιππεία.

Ιδιαίτερα σημαντικά ήταν τα αναθήματα που βρέθηκαν στο ιερό: μια μεγάλη ανάγλυφη μαρμάρινη αναθηματική στήλη, ενεπίγραφα βάθρα και κιονίσκοι, μαρμάρινα αγάλματα ιερών παιδών (Εικ. 30).

Στο ιερό ανατέθηκε από έναν άγνωστο δρομέα, νικητή των Παναθηναϊκών Αγώνων της Αθήνας, το βραβείο των Αγώνων: ένας Παναθηναϊκός Αμφορέας (Εικ. 31).

Από τη μελέτη των κτερισμάτων των τάφων στην περιοχή των νεκροταφείων της πόλης έχει αποδειχθεί ότι αυτή εγκαταλείφθηκε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Είναι πολύ πιθανόν η εγκατάλειψη να οφείλεται στην ταυτόχρονη ίδρυση της Δημητριάδος με συνοικισμό, στον οποίο συμμετείχαν και οι κάτοικοι των Αφανών.

Ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα που προέρχονται από το νεκροταφείο ήταν και ένα μαρμάρινο λιοντάρι που θα αποτελούσε το διακεκριμένο σήμα του τάφου ενός σημαντικού νεκρού.

2.2 Αποδελτίωση Μνημείων Μαγνησίας

Αρχαία Μνημεία

13. Μνημείο: Ανάκτορο Αρχαίας Δημητριάδας⁴²

Τοποθεσία: Πευκάκια Βόλου

Χρονολογία: 3^{ος} αιώνας π.Χ

---

⁴² <http://efamagvolos.culture.gr/Anaktoro.html>

Λίγα λόγια: Το ανακτορικό συγκρότημα της Δημητριάδας ήταν το κέντρο της πολιτικής και διοικητικής δράσης των Μακεδόνων βασιλέων. Δεσπόζει επάνω σε ύψωμα στο ανατολικό τμήμα της πόλης, βόρεια της αγοράς (Εικ. 32). Χρονολογείται στο α' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., στην εποχή του Μακεδόνα βασιλιά Φίλιππου Ε', αλλά οικοδομήθηκε επάνω σε προγενέστερο συγκρότημα, του 3ου αι. π.Χ., ερείπια του οποίου εντοπίστηκαν κυρίως στη βορειοανατολική περιοχή (Εικ. 33). Το ανάκτορο φαίνεται ότι εγκαταλείφθηκε μετά τη μάχη της Πύδνας, το 168 π.Χ., και το τέλος της μακεδονικής δυναστείας. Εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται, αλλά δεν φιλοξενούσε δημόσιες δραστηριότητες. Τουλάχιστον στο τμήμα γύρω από τη βόρεια περίστυλη αυλή εγκαταστάθηκαν εργαστήρια κατασκευής αγγείων και χάλκινων αγαλμάτων. Μετά το 120 π.Χ. όλος ο χώρος του ανακτόρου εγκαταλείφθηκε οριστικά, ενώ κατά τα ρωμαϊκά χρόνια ο χώρος γύρω από την περίστυλη αυλή χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο.

Το οικοδομικό συγκρότημα είναι κτισμένο επάνω στην ανώμαλη επιφάνεια του βράχου και αναπτύσσεται σε άνδηρα. Το ψηλότερο, ανατολικό τμήμα του καταλαμβάνει ένα κτήριο με πύργους στις τέσσερις γωνίες, το λεγόμενο τετραπύργιο. Ο στυλοβάτης του είναι θεμελιωμένος κατά το μεγαλύτερο μέρος επάνω στο φυσικό βράχο του λόφου, ο οποίος ισοπεδώθηκε για την ανέγερσή του. Το κτήριο πρέπει να ήταν διώροφο τουλάχιστον στην ανατολική και νότια πλευρά. Οι τετράγωνοι γωνιακοί πύργοι είναι ισχυρές κατασκευές με διαστάσεις περίπου 12,60-12,80 μ., ενώ οι εξωτερικοί τοίχοι του τετραπυργίου είναι κτισμένοι σύμφωνα με το ψευδοϊσόδομο σύστημα, από γκρίζο μάρμαρο, όπως όλα τα τείχη και τα πιο σημαντικά κτίσματα στο εσωτερικό της πόλης. Το κτήριο περιλαμβάνει μία κεντρική περίστυλη αυλή, γύρω από την οποία ανοίγονται σειρές αιθουσών σχεδιασμένων για τη διάταξη κλινών, με διαμερίσματα για ξένους και κλίμακες που οδηγούν στον όροφο. Οι κιονοστοιχίες της αυλής αποτελούνται η καθεμία από οκτώ δωρικούς κίονες. Οι κίονες και οι στυλοβάτες είναι κατασκευασμένοι από ερυθρωπό μαργαϊκό ασβεστόλιθο, πέτρωμα κακής ποιότητας που απολεπίζεται πολύ εύκολα, γι' αυτό μετά την τοποθέτησή τους στο κτήριο προστατεύθηκαν με λευκό μαρμαροκονίαμα. Το δάπεδο της αυλής βρισκόταν περίπου στο ίδιο επίπεδο με το περιστύλιο. Στη βορειοδυτική γωνία της σώζεται συλλεκτήρια λεκάνη, που ήταν σκαμμένη στο φυσικό βράχο και από το βόρειο άκρο της ξεκινούσε ένας

μεγάλος αποχετευτικός αγωγός. Σε συνέχεια του νοτιοδυτικού πύργου προς τα νότια, με κατεύθυνση προς την αγορά υπάρχει ισχυρός τοίχος με αντηρίδες, κατασκευασμένος με ψευδοϊσόδομο σύστημα και στις δύο όψεις. Ο τοίχος αυτός αποτελεί το ανατολικό όριο της οδού που συνδέει το ανάκτορο με την αγορά. Στο κτίσμα βρέθηκαν πολλές ενσφράγιστες κεραμίδες στέγης με τα γράμματα ΒΑ (αρχικά του Βασιλέως Αντιγόνου) σε έγκοιλο τετράγωνο, μία με τα γράμματα ΔΗ (Δημόσιο) και πήλινα αρχιτεκτονικά διακοσμητικά μέλη όπως σίμες, ηγεμόνες καλυπτήρες και λεοντοκεφαλές-υδρορρόες. Στα δυτικά του συγκροτήματος της περιστυλης αυλής, σε χαμηλότερα άνηδρα εκτείνονται οι υπόλοιποι χώροι του ανακτορικού συγκροτήματος, που φαίνεται ότι είχαν διαμορφωθεί παλαιότερα, αλλά εξακολούθησαν να χρησιμοποιούνται. Οι τοίχοι εδώ ήταν κτισμένοι με ισόδομο σύστημα και σώζονται σε ύψος ενός ορόφου. Στην ανώτερη σωζόμενη σειρά υπάρχουν λιθόπλινθοι με τις υποδοχές για την τοποθέτηση των ξύλινων δοκών που στήριζαν το δάπεδο του ορόφου.

Οι πρώτες ανασκαφές στο χώρο του ανακτόρου έγιναν το 1906, από τον Απ. Αρβανιτόπουλο, αλλά η ταύτιση του κτηρίου έγινε από το Ν. Παπαχατζή το 1958. Ακολούθησαν νέες έρευνες από τον Δ.Ρ. Θεοχάρη, το 1961, και από Γερμανούς αρχαιολόγους, ενώ από το 1985 την ανασκαφή ανέλαβε η ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Για την καλύτερη διαμόρφωση του χώρου έχουν γίνει μελέτες με προτάσεις για ήπιες αισθητικές και λειτουργικές παρεμβάσεις, όπως θύρες εισόδου, περιφράξεις, φυτεύσεις, πεζόδρομους, καθιστικά και πινακίδες ενημέρωσης των επισκεπτών.

14. Μνημείο: Αρχαίο Θέατρο Δημητριάδος⁴³

Τοποθεσία: Αϊβαλιώτικα Αλυκές

Χρονολογία: 294-2 π.Χ

Λίγα λόγια: Το θέατρο βρίσκεται μέσα στα όρια των τειχών της αρχαίας Δημητριάδος, στη θέση «στα Δόντια» (η ονομασία της θέσης προέρχεται από τους σωζόμενους πεσσούς της γέφυρας του αγωγού του αρχαίου υδραγωγείου που διέρχεται δίπλα από το θέατρο), κοντά στη συνοικία των Ν. Παγασών του Δήμου Βόλου.

---

⁴³ http://efamagvolos.culture.gr/Theatro_Demetrias.html

Το θέατρο κατασκευάστηκε ταυτόχρονα με την ίδρυση της αρχαίας πόλης από τον Δημήτριο Πολιορκητή με συννοικισμό των πόλεων της Μαγνησίας το 294-292 π.Χ. Η μορφή που έχει σήμερα δίνει την εικόνα ενός μνημείου απογυμνωμένου από τη λίθινη επένδυση των εδωλίων στην περιοχή του κοίλου, ενώ το κτίριο της σκηνής ανήκει στη ρωμαϊκή περίοδο (Εικ. 35). Το θέατρο εγκαταλείπεται οριστικά μετά τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ.

Παρά την εκτεταμένη λιθοθηρία που ξεκίνησε από την εγκατάλειψη του θεάτρου, το μνημείο διασώζει την τριμερή διαίρεση των ελληνιστικών θεάτρων: το σκηνικό οικοδόμημα, την ορχήστρα και το κοίλο με το επιθέατρο.

Οι οικοδομικές φάσεις, που έχουν εντοπιστεί από τις μέχρι σήμερα έρευνες, είναι τέσσερις στο σκηνικό οικοδόμημα και άλλες τέσσερις ή τρεις στην περιοχή του κοίλου, χωρίς να μπορεί προς το παρόν να γίνει ακριβής χρονολόγηση όλων των φάσεων και απόλυτη συσχέτιση αυτών της σκηνής με εκείνες του κοίλου.

Η επιλογή της θέσης του θεάτρου μέσα στην πόλη δεν είναι τυχαία. Κατασκευάστηκε απέναντι από το ανάκτορο των Μακεδόνων βασιλέων και κάτω από το λόφο όπου ήταν ιδρυμένο το ηρώο των Αρχηγετών και Κτιστών της πόλης της Δημητριάδος. Έχει υποστηριχτεί ότι το θέατρο εξυπηρετούσε και τις ανάγκες ηρώου.

15. Μνημείο: Υδραγωγείο Αρχαίας Δημητριάδας

Τοποθεσία: Πευκάκια (Αλυκές)

Χρονολογία: 4^{ος} αιώνας π.Χ

Λίγα λόγια: Το τεράστιο τεχνικό έργο που κατασκευάστηκε για την υδροδότηση της πόλης είναι πιθανότατα δημιούργημα των αρχών του 4ου αιώνα μ.Χ. Σήμερα σώζονται μόνο οι πεσσοί, πάνω στους οποίους στηριζόταν η κτιστή αύλακα που μετέφερε το νερό από το Πήλιο στη Δημητριάδα. Τα γνωστά «δόντια» στην Εθνική Οδό Αθηνών.

16. Μνημείο: Θολωτός τάφος «Λαμιόσπιτο» Δημινίου⁴⁴

Τοποθεσία: Δημήνι

Χρονολογία: 14^{ος} αιώνας π.Χ

---

⁴⁴ http://efamagvolos.culture.gr/Lamiospito_Diminiou.html

Λίγα λόγια: Ο μικρότερος και αρχαιότερος από τους δύο σημαντικούς μυκηναϊκούς θολωτούς τάφους που έχουν βρεθεί στο Διμήνι είναι ο λεγόμενος "Λαμιόσπιτο". Βρίσκεται 300 μ. δυτικά του λόφου με τα ερείπια του νεολιθικού οικισμού, κτισμένος σε επικλινή βουνοπλαγιά. Με βάση την αρχιτεκτονική του μορφή χρονολογείται στο 14ο αι. π.Χ. (ΥΕΙΙΑ2 περίοδος).

Το μνημείο ερευνήθηκε αρχικά το 1886 με πρωτοβουλία του τότε νομάρχη Μαγνησίας Ι. Κονδάκη και του γυμνασιάρχη Ε. Κούση, και με τη συνεργασία των αρχαιολόγων Π. Καββαδία, Ρ. Wolter και Η. Lolling.

Η πρόσβαση στον τάφο γινόταν μέσω ενός ελαφρώς κατηφορικού δρόμου, με μήκος 14,50 μ. και πλάτος 3,30 μ. Οι παρειές του δρόμου συγκρατούνται από λιθόκτιστους αναλημματικούς τοίχους πλάτους 1μ., που συγκλίνουν ελαφρώς προς το στόμιο του τάφου και στη συμβολή τους με τη θόλο φθάνουν τα 5,70 μ. σε ύψος. Το τέλος του δρόμου, μετά την ταφή φρασσόταν με λιθόκτιστο τοίχο, πλάτους 2,00 μ. Η είσοδος στη θόλο γινόταν μέσω του στομίου (ύψους 3 μ., μήκους 2,20 μ. και πλάτους 1,90 μ.), που στενεύει εσωτερικά και καλύπτεται με τέσσερις μεγάλες πλάκες, που αποτελούν το υπέρθυρό του, επάνω από το οποίο υπήρχε το ανακουφιστικό τρίγωνο. Η θόλος, με διάμετρο 8,20 μ. και ύψος 8,10 μ., έχει κατασκευασθεί με το εκφορικό σύστημα, πιθανώς με τη χρήση ξυλοτύπων, τα ίχνη των οποίων δεν είναι ορατά. Είναι κτισμένη με μικρές ακανόνιστες ασβεστολιθικές πέτρες χωρίς συνδετικό υλικό, οι οποίες στη βάση της είναι ιδιαίτερα ενισχυμένες. Το δάπεδο έχει διαμορφωθεί με ισοπέδωση του ασβεστολιθικού βράχου. Το άνω τμήμα της θόλου έφρασσε μεγάλη στρογγυλή πλάκα, «το κλειδί», που είχε καταρρεύσει παλαιότερα στο δάπεδο και το οποίο πρόσφατα τοποθετήθηκε ξανά στη θέση του. Αν και ο τάφος βρέθηκε συλημένος, απέδωσε λίγα αλλά σπουδαία ευρήματα, κυρίως γυάλινα κοσμήματα, ελεφάντινα αντικείμενα και χάλκινα όπλα, τα οποία μεταφέρθηκαν και εκτίθενται σήμερα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Σύμφωνα με τους πρώτους ανασκαφείς του μνημείου, Ρ. Wolter και Η. Lolling, αμέσως δεξιά της εισόδου, στο εσωτερικό της θόλου, υπήρχε χαμηλό θρανίο, ύψους 0,55 μ. και πλάτους 0,50 μ. που περιέτρεχε τον τοίχο της θόλου και ήταν κτισμένο από πέντε σειρές ωμών πλίνθων. Το θρανίο αυτό δε σώζεται σήμερα ούτε υπάρχει σχέδιό του. Ο Χρ. Τσουντας θεωρούσε ότι η κατασκευή αυτή αποτελούσε χώρο εναπόθεσης του νεκρού και των κτερισμάτων. Κάτω από το θρανίο, κατά τον

πρόσφατο καθαρισμό του δαπέδου, βρέθηκε ένα διπλό λάξευμα βάθους 0,60 μ. με διαμορφωμένο αναβαθμό, όπου είχαν ταφεί τέσσερα σκυλιά.

Στη ρωμαϊκή εποχή, στην κορυφή του τύμβου και σε επαφή με τη λιθοδομή της θόλου κατασκευάστηκε μία ασβεστοκάμιнос για τις ανάγκες του ρωμαϊκού αγωγού ύδρευσης, που μετέφερε νερό στην αρχαία Δημητριάδα. Η ασβεστοκάμιнос αποκαλύφθηκε κατά τις εργασίες στερέωσης της θόλου και επικαλύφθηκε με χώμα, αφού πρώτα έγιναν εργασίες στεγάνωσης. Είναι πιθανόν να ευθύνεται αυτή για τις φθορές του τάφου με τη διέλευση ομβρίων υδάτων στο χώρο της θόλου.

Το 1914 το μνημείο στερεώθηκε από τον Α. Αρβανιτόπουλο. Μια δεύτερη προσπάθεια στερέωσης του μνημείου έγινε το 1968 από τον Δ.Ρ. Θεοχάρη. Το 1996, στο πλαίσιο του Β' Κ.Π.Σ., έγιναν στερεωτικές επεμβάσεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων ευστάθειας που παρουσίαζε το μνημείο, και κυρίως έγινε η επαναφορά της λιθοδομής στον ανατολικό τοίχο του δρόμου.

Έγινε η συμπλήρωση του διάκενου της οροφής και επανατοποθετήθηκε στη θέση της η πέτρα επιστέγασης της θόλου (κλειδί). Αποξηλώθηκαν οι εξωτερικές μεταγενέστερες λιθοδομές γύρω από την κορυφή της θόλου και στερεώθηκαν οι λίθοι εσωτερικά. Στο "στόμιο" του τάφου έγινε στερέωση του ρωγματομένου υπέρθυρου με μεταλλικό φορέα από ανοξείδωτο χάλυβα και αποκαταστάθηκε πλήρως το "ανακουφιστικό τρίγωνο". Εν συνεχεία απομακρύνθηκε ο λίθινος πεσσός από την είσοδο που είχε τοποθετηθεί το 1914 από τον Α. Αρβανιτόπουλο.

Στον ανατολικό τοίχο του δρόμου έγινε επαναφορά της λιθοδομής που παρουσίαζε παραμόρφωση απόκλισης 0,60μ. περίπου. Η επιτυχής επαναφορά έγινε με υδραυλικό σύστημα ελεγχόμενης πίεσης και μετά την επαναφορά η λιθοδομή αρμολογήθηκε και κατασκευάστηκε σε απόσταση 0,50μ. τοίχος αντιστήριξης για να παραλαμβάνει στο εξής τις πιέσεις των γαιών. Μετά τις εργασίες στερέωσης και αφού το μνημείο κατέστη ασφαλές για τους επισκέπτες έγινε επισκέψιμο, αφού πραγματοποιήθηκε η διαμόρφωση στον περιβάλλοντα χώρο.

17. Μνημείο: Θολωτός τάφος «Τούμπα» Διμηνίου⁴⁵

⁴⁵ http://efamagvolos.culture.gr/Toumpa_Diminiou.html

Τοποθεσία: Διμήνι

Χρονολογία: 13^{ος} αιώνας π.Χ

Λίγα λόγια: Ο θολωτός τάφος «Τούμπα» βρίσκεται στο Διμήνι, στις δυτικές παρυφές του λόφου με τα γνωστό νεολιθικό οικισμό.

Ανασκάφηκε το 1901 από το Β. Στάη και βρέθηκε συλημένος. Δεν διατηρείται σε καλή κατάσταση, αφού η θόλος του έχει καταρρεύσει μέχρι το ύψος του υπερθύρου. Είναι καλύτερα κατασκευασμένος από το θολωτό τάφο «Λαμιόσπιτο», και χρονολογείται -σύμφωνα με την αρχιτεκτονική του μορφή- λίγο αργότερα από αυτόν. Από τα ελάχιστα θραύσματα των αγγείων που βρέθηκαν στην ανασκαφή του δρόμου που οδηγεί στη θόλο, η τελευταία χρήση του τάφου μπορεί να χρονολογηθεί στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού, στον 13ο αι. π.Χ. (YE III B2).

Ο τάφος αποτελείται από τη θόλο (σωζόμενο ύψος 3,80μ. και διάμετρος 8,30μ.), από το στόμιο (μήκος 3,25μ., ύψος 3,15μ. και πλάτος 1,60 μ.) και από ένα μακρύ δρόμο με ΒΔ προσανατολισμό (μήκος 16,30μ. και πλάτος 2,30μ.). Οι παρειές του δρόμου συγκρατούνται από λιθόκτιστους αναλημματικούς τοίχους που συγκλίνουν ελαφρώς προς το στόμιο του τάφου. Οι τοίχοι στη συμβολή τους με τη θόλο έχουν ύψος 4,00μ. και σώζονται σε άριστη κατάσταση. Στο δυτικό άκρο του δρόμου σώζεται ο τοίχος της τελευταίας φραγής του τάφου.

Η είσοδος στη θόλο του τάφου γινόταν μέσω ενός στομίου που καλύπτεται από τρεις μεγάλες λαξευμένες πέτρες υπερθύρου πάχους 0,45μ. Η εσωτερική πλάκα του υπερθύρου είναι λαξευμένη ώστε να ακολουθεί τη μορφή της θόλου. Πάνω από το υπέρθυρο διαμορφώνεται το ανακουφιστικό τρίγωνο. Η θύρα του στομίου είναι κτισμένη από μεγάλους λαξευμένους λίθους που δημιουργούν υποδοχές για μία ξύλινη(;) θύρα.

Η θόλος έχει κατασκευασθεί με το εκφορικό σύστημα. Είναι χτισμένη με μικρές ασβεστολιθικές πέτρες χωρίς συνδετικό υλικό. Οι πέτρες στη βάση της θόλου είναι μεγάλοι λαξευμένοι κυβόλιθοι και είναι θεμελιωμένοι πάνω στον ασβεστολιθικό βράχο που έχει ισοπεδωθεί για ν' αποτελέσει το δάπεδο του θολωτού τάφου.

Στη βόρεια πλευρά της θόλου υπάρχει ορθογώνιο κτίσμα (μήκος 3,62μ., πλάτος 1,40μ. και σωζόμενο ύψος 1,08μ.). Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του ανασκαφέα Β. Στάη το κτίσμα σκεπαζόταν με λίθινες πλάκες που στηρίζονταν στους πλαϊνούς τοίχους και σε μία ξύλινη δοκό που πατούσε στο μέσο των

στενών πλευρών του κτίσματος. Η κτιστή αυτή λάρνακα χρησιμοποιήθηκε για την τοποθέτηση της νεκρικής κλίνης.

Αν και ο τάφος βρέθηκε συλημένος, ωστόσο μερικά ευρήματα, κυρίως μικρά χρυσά και γυάλινα κοσμήματα, διέφυγαν της προσοχής των αρχαιοκαπήλων. Τα κτερίσματα αυτά εκτίθενται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα.

18. Μνημείο: Οικία Ν (Νηπίου)⁴⁶

Τοποθεσία: Διμήνι

Χρονολογία: νεολιθική εποχή

Λίγα λόγια: Η οικία Ν είναι ένα από τα πιο καλοδιατηρημένα σπίτια του νεολιθικού οικισμού Διμηνίου (Εικ. 36). Αποτελείται από ένα μεγάλο μονόχωρο δωμάτιο με είσοδο στα ανατολικά. Οι μικρές διαφορές των θεμελίων κατά μήκος των μακριών πλευρών του κτιρίου, καθώς και τα τρία διαφορετικά επίπεδα στα οποία σώζονται τρεις διαφορετικές εστίες, δείχνουν ότι η οικία αυτή ανακαινίστηκε τρεις τουλάχιστον φορές. Η πρώτη εστία βρίσκεται αμέσως μετά την είσοδο και είναι ορθογώνια με πήλινο περιχέילωμα. Η δεύτερη εστία βρίσκεται σε λίγο υψηλότερο επίπεδο, στο μέσο περίπου της νότιας πλευράς και είναι χτισμένη με λίθινο υπόβαθρο πάνω στο οποίο σώζεται ένα στρώμα πηλού που φέρει έντονα ίχνη καύσης. Η τρίτη εστία είναι αυτή που βρίσκεται στη νοτιοδυτική γωνία της οικίας σε υψηλό επίπεδο επίχωσης. Είναι κατασκευασμένη από παχύ στρώμα πηλού και δίπλα της βρέθηκε τοποθετημένο, κάτω από το δάπεδο, ένα μονόχρωμο πήλινο αγγείο που περιείχε τα καμένα οστά ενός νηπίου και για τον λόγο αυτό ονομάστηκε Οικία Ν. Κατά μήκος της ανατολικής της πλευράς υπάρχουν δύο εσωτερικές λίθινες αντηρίδες. Ο χώρος ανάμεσα από τις αντηρίδες ορίζονταν με όρθιες πέτρες και αποτελούσε ένα αποθηκευτικό χώρο. Στη δυτική πλευρά υπάρχει μια μικρή αποθήκη που ορίζεται μ' ένα λεπτό λίθινο τοιχίο και φέρει εσωτερική επάλειψη πηλού. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν ακέραια πιθάρια με απανθρακωμένους καρπούς όπως σιτάρι και άλλα δημητριακά, καθώς και μία γραπτή φιάλη με απανθρακωμένα σύκα τα οποία έφεραν μία οπή για να κρεμαστούν και να αποξηρανθούν. Επίσης στο εσωτερικό της Οικίας Ν βρέθηκαν αρκετά ανθρωπόμορφα ειδώλια, πήλινα και μαρμάρινα, αρκετή ποσότητα κεραμικής που ανήκει σε αγγεία καθημερινής

⁴⁶ http://efamagvolos.culture.gr/Oikia_N.html

χρήσης, μονόχρωμα και γραπτά αγγεία, καθώς και πήλινα σφονδύλια, μερικά από τα οποία ήταν διακοσμημένα με εγχάρακτη τεχνική.

Βυζαντινά Μνημεία

19. Μνημείο: Βασιλική Α' ή Βασιλική της Δαμοκρατίας⁴⁷

Τοποθεσία: Πευκάκια Βόλου

Χρονολογία: 5^{ος} – 6^{ος} αι

Λίγα λόγια: Στον βόρειο συνοικισμό, που αναπτύχθηκε γύρω από το βόρειο λιμάνι, αποκαλύφθηκε η παλαιοχριστιανική βασιλική Α' της Δαμοκρατίας. Γνωστή από παλιά άρχισε να ανασκάπτεται συστηματικά από γερμανούς αρχαιολόγους με επικεφαλής τον καθηγητή VI. Miložič στα 1969. Η ανασκαφή ολοκληρώθηκε το 1972. Δημοσιεύτηκε από τον Peter Marzollf (Εικ. 37). Πέντε οικοδομικές περιόδοι αναγνωρίστηκαν στη βασιλική. Στην πρώτη περίοδο ήταν τρίκλιτη μικρών διαστάσεων. Από τη δεύτερη ως την τελευταία περίοδο η βασιλική επιμηκύνθηκε, προστέθηκαν νάρθηκας και αιθρίο και στη συνέχεια βαπτιστήριο στη βόρεια πλευρά και προκτίσματα δυτικά του αιθρίου. Η πρώτη φάση χρονολογείται γύρω στα 400, ενώ οι άλλες τέσσερις στους δύο επόμενους αιώνες, ως τα τέλη του 6ου αι., οπότε σύμφωνα με τα στοιχεία της ανασκαφής τοποθετείται η οριστική παρακμή του μνημείου. Για το χτίσιμο της βασιλικής χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό από τα μνημεία της ελληνιστικής πόλης. Αξιοσημείωτο είναι ότι το βαπτιστήριο ήταν σχεδόν αποκλειστικά κτισμένο με τέτοιο υλικό.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο εσωτερικός διάκοσμος της βασιλικής. Σώζονται σε αρκετά καλή κατάσταση τα ψηφιδωτά που κοσμούσαν τα δάπεδα όλων σχεδόν των χώρων της. Σώθηκαν, επίσης, τοιχογραφίες που κάλυπταν τους τοίχους του κυρίως ναού, του βαπτιστηρίου και των στοών του αιθρίου. Τα θέματα των ψηφιδωτών δαπέδων, όπως και οι χώροι της βασιλικής ανήκουν σε διάφορες φάσεις και είναι τα πιο πολλά γεωμετρικά. Η βασιλική πήρε το όνομά της από τη δωρήτρια των ψηφιδωτών του κυρίως ναού και του νάρθηκα, που όπως αναφέρει η επιγραφή ήταν η «ΔΑΜΟΚΡΑΤΙΑ Η ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΗ» (Εικ. 38).

⁴⁷ http://efamagvolos.culture.gr/Palaioxristianika_Demetriadas.html

Αποκαλύφθηκαν τοιχογραφίες με απεικονίσεις τοπίων. Σε μια ομάδα τοιχογραφιών παριστάνεται κιονοστοιχία και ανάμεσα στους κίονες μίμηση πλούσιας πολύχρωμης ορθομαρμάρωσης και τεχνικής *opus sectile*, διάκοσμος συνήθης στην παλαιοχριστιανική εποχή. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παραστάσεις μιας άλλης ομάδας τοιχογραφιών από το αίθριο της βασιλικής, όπου εικονίζονται μια μεγάλη πόλη (η Ιερουσαλήμ ή η Βηθλεέμ) και τοπία με δένδρα, που συνοδεύονται από επιγραφές - αναφορές σε βιβλικά κείμενα. Αποκαλύφθηκαν και τοιχογραφίες με απεικονίσεις τοπίων.

Στα δυτικά της βασιλικής Α΄ αποκαλύφθηκε κοσμικό ψηφιδωτό κτήριο με ψηφιδωτό δάπεδο. Η μεγάλη ομοιότητα του ψηφιδωτού αυτού με εκείνο του κεντρικού κλίτους της βασιλικής Α΄ μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα δύο κτήρια είναι σύγχρονα. Πρόκειται, ίσως, για οικία της ίδιας της Δαμοκρατίας, που ήταν ο χορηγός του ψηφιδωτού της βασιλικής. Και άλλα κτήρια με ψηφιδωτά δάπεδα έχουν εντοπισθεί στη γύρω περιοχή, χωρίς να έχουν ακόμη αποκαλυφθεί. Στα νότια της βασιλικής της Δαμοκρατίας εντοπίστηκε μικρό λουτρικό κτίσμα. Φαίνεται ότι η συνοικία του βόρειου λιμανιού ήταν το κέντρο της ρωμαϊκής και παλαιοχριστιανικής πόλης.

Ένας δεύτερος οικισμός υπήρχε ίσως στην περιοχή του νότιου λιμανιού, όπου βρίσκεται η Κοιμητηριακή βασιλική Β΄. Αποκαλύφθηκε εν μέρει από τον Δ. Θεοχάρη το 1961. Η ανασκαφή συνεχίστηκε το 1972 από τον Milošič, χωρίς να ολοκληρωθεί. Είναι τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα και προσκτίσματα. Στο κέντρο του νότιου τοίχου ανοίγεται μικρή κόγχη. Αρχιτεκτονικά μέλη αποκαλύφθηκαν στον χώρο του πρεσβυτερίου, το δάπεδο του οποίου ήταν στρωμένο με ψηφιδωτό. Στην επιγραφή του ψηφιδωτού αναφέρονται έξι πρόσωπα που δαπάνησαν για το ψηφιδωτό, μεταξύ των οποίων και ο ΟΝΗΣΙΜΟΣ. Τα κλίτη ήταν στρωμένα με πήλινες πλάκες. Η βασιλική χρονολογείται με βάση τα ευρήματα και κυρίως νομίσματα στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ.

Στην Κοιμητηριακή βασιλική βρέθηκαν επιγραφές ταφικές, χαραγμένες σε προγενέστερες αετωματικές στήλες, που στο κείμενό τους αναγράφεται η γνωστή απειλή κατά των πιθανών συλητών των τάφων.

Τα νεκροταφεία της ελληνιστικής πόλης εκτείνονται σε δύο κυρίως περιοχές. Η πιο εκτεταμένη αρχίζει από τα νότια, συνεχίζεται στην Ν.Α. πλαγιά του λόφου του Προφήτη Ηλία και φθάνει προς τα ανατολικά, ως τη θέση Παλιά

Καλύβια Αλυκών, κάτω από τον πρώτο μεγάλο πύργο του τείχους. Η δεύτερη αποτελεί το βόρειο νεκροταφείο και βρίσκεται στην περιοχή της Μπουρμπουλήθρας. Οι δύο αυτοί χώροι εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται στα ρωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά χρόνια, επειδή, όμως, η πόλη είχε συρρικνωθεί, αποκαλύπτονται τάφοι μέσα στην πόλη σε διάφορα σημεία, όπως πάνω στον λόφο του ανακτόρου στα Πευκάκια, βόρεια του θεάτρου και αλλού.

20. Μνημείο: Ιερά Μονή Αγίου Λαυρεντίου⁴⁸

Τοποθεσία: Άγιος Λαυρέντιος (Πήλιο)

Χρονολογία: 12^{ος} – 13^{ος} αιώνας

Λίγα λόγια: Αποτελεί το σημαντικότερο σωζόμενο βυζαντινό μνημείο του Πηλίου. Είναι κτισμένη στις παρυφές του ομώνυμου οικισμού. Από το μοναστηριακό συγκρότημα σώζεται σήμερα μόνο το καθολικό και η βόρεια πτέρυγα των κελιών. Για την ίδρυση της μονής έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις, οι περισσότερες από τις οποίες την τοποθετούν από τα τέλη του 12ου αι. έως και την τρίτη δεκαετία του 13 ου αι., ενώ σχετικά πρόσφατα προτάθηκε ελαφρώς οψιμότερη χρονολόγηση στα μέσα του 13ου αι..

Το αρχικό καθολικό ήταν ένας σύνθετος τετρακίονιος σταυροειδής εγγεγραμμένος με ενιαίο νάρθηκα ναός με χαρακτηριστικούς πυλώνες στη βόρεια και νότια πλευρά. Η σημερινή μορφή του ναού - ιδιόμορφη τρίκλιτη βασιλική με τρούλους και ευρύχωρο διώροφο νάρθηκα - προήλθε από εκτεταμένες επισκευές που έλαβαν χώρα κυρίως το 1746, περίοδο εκτεταμένης ανοικοδόμησης και εν γένει ακμής της μονής (Εικ. 39 - 40).

Αξιοσημείωτα είναι τα βυζαντινά γλυπτά που επαναχρησιμοποιήθηκαν στην επισκευή του 1764 και προέρχονται είτε από τον αρχικό ναό του 13ου αι. είτε από γειτονικές περιοχές (Εικ. 41). Αξιόλογος επίσης είναι ο τοιχογραφικός διάκοσμος της υστεροβυζαντινής περιόδου που αποκαλύφθηκε τα τελευταία χρόνια στην κόγχη του Ιερού Βήματος.

21. Μνημείο: Ναός Αγίου Νικολάου στα Κανάλια⁴⁹

Τοποθεσία: Κανάλια Βόλου

Χρονολογία: 12^{ος} – 13^{ος} αιώνας

⁴⁸ http://efamagvolos.culture.gr/Agios_Lavrentios.html

⁴⁹ http://efamagvolos.culture.gr/Agios_Nikolaos_Kanalia.html

Λίγα λόγια: Ο ναός του Αγίου Νικολάου βρίσκεται νότια του οικισμού Κανάλια, στην ανατολική όχθη της άλλοτε λίμνης Κάρλας ή Βοιβηίδας, η επαναδημιουργία της οποίας άρχισε το 1999. Είναι κτισμένος πάνω σε τεχνητό έξαρμα με ίχνη κατοίκησης της νεότερης νεολιθικής. Αξιοσημείωτη είναι η χρήση λιθοπλίνθων και αρχιτεκτονικών μελών από παλαιοχριστιανική βασιλική στους τοίχους του ναού. Έρευνα στα θεμέλια έδειξε την ύπαρξη βυζαντινού νεκροταφείου. Δεν αποκλείεται να αποτελούσε καθολικό μονής, πιθανόν της μονής του Αγίου Γεωργίου, που σύμφωνα με γραπτές μαρτυρίες υπήρχε στην περιοχή.

Ο ναός είναι μονόχωρος καμαροσκέπαστος με τρίπλευρη αψίδα Ιερού, ορθογώνιο καμαροσκεπή νάρθηκα και μεταγενέστερο εξωνάρθηκα. Η είσοδος βρίσκεται στον δυτικό τοίχο, ενώ δύο δευτερεύουσες ανοίγονται ανά μία στον βόρειο και νότιο. Η τελευταία οδηγεί απευθείας στον κυρίως ναό, ενώ του βορείου τοίχου, που οδηγούσε στο νάρθηκα, είναι φραγμένη. Το εσωτερικό φωτιζόταν από τρία δίλοβα παράθυρα, ένα μεγάλο και σύνθετο στην αψίδα και δύο μικρότερα στη νότια πλευρά. Το δυτικό, που αντιστοιχεί στο νάρθηκα, είναι πλήρως φραγμένο. Η τοιχοποιία ακολουθεί το ελεύθερο πλινθοπερίκλειστο σύστημα με πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο (Εικ. 42 – 48). Η ανέγερση του ναού χρονολογείται στα τέλη του 12ου ή στις αρχές του 13ου αι., ενώ επισκευές έγιναν κατά τον 17ο και 18ο αι. Η ερείπωση του κτιρίου πιθανόν οφείλεται σε σεισμό κατά τη διάρκεια του 20ου αι.

Το εσωτερικό καλύπτεται από τρία επάλληλα ζωγραφικά στρώματα. Το αρχικό στρώμα χρονολογείται στο β' μισό του 13ου αι. και διατηρείται μόνο στο χώρο του Ιερού Βήματος (Εικ. 49). Στην αψίδα κυριαρχεί η παράσταση της Παναγίας Βλαχερνίτισσας (Εικ. 50), στο κάτω μέρος απεικονίζονται τέσσερις ιεράρχες, στην κόγχη της πρόθεσης ο Άγιος Στέφανος, και αριστερά, στο ανατολικό άκρο του βορείου τοίχου, η παράσταση του Μελισμού.

Η δεύτερη φάση τοιχογράφησης ανάγεται στις αρχές του 17ου αι. και διατηρείται στον νάρθηκα. Στον ανατολικό τοίχο παρατίθενται ως εικόνες τέμπλου οι μορφές του Χριστού, του Ιωάννη του Προδρόμου, της Παναγίας και του Αγίου Νικολάου. Στον δυτικό τοίχο απεικονίζονται η Αγία Παρασκευή, η Αγία Αναστασία, αδιάγνωστη αγία και η Αγία Αικατερίνη. Στα ανώτερα μέρη των τοίχων εκτυλίσσεται η παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας.

Η τρίτη και τελευταία φάση της τοιχογράφησης διακοσμεί τον κυρίως ναό και ανάγεται στον 18ο αι., πιθανόν το 1744, σύμφωνα με επιγραφή πάνω από τη νότια είσοδο. Ο διάκοσμος διατάσσεται σε τέσσερις ζώνες. Στην κατώτερη ζώνη απεικονίζονται ολόσωμοι άγιοι, στην επόμενη μέταλλα με μορφές αγίων και στις δύο ανώτερες ζώνες σκηνές από τον βίο του Χριστού και του Αγίου Νικολάου.

Το μνημείο για πολλά χρόνια διατηρούνταν σε κακή κατάσταση, χωρίς στέγη, παρουσιάζοντας σοβαρά στατικά προβλήματα. Οι τοίχοι διατηρούνταν μέχρι το ύψος της γένεσης των καμαρών, ενώ ο βόρειος παρουσίαζε σημαντική απόκλιση και κινδύνευε με κατάρρευση. Το 1967 αντιστηρίχτηκε από τη Διεύθυνση Αναστήλωσης ο βόρειος τοίχος και ο ναός καλύφθηκε με πρόχειρη στέγη. Μέτρα για την προστασία του έλαβε και η 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κατά τη δεκαετία του 1990, με την τοποθέτηση στεγάστρου και την στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας με γάζες, ενώ το 2005 συντάχτηκε μελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών.

22. Μνημείο: Επισκοπή Άνω Βόλου⁵⁰

Τοποθεσία: Άνω Βόλος

Χρονολογία: 12^{ος} αιώνας

Λίγα λόγια: Ο λόφος της Επισκοπής είναι ένα επιβλητικό βραχώδες ύψωμα στον Άνω Βόλο σε δεσπόζουσα θέση (Εικ. 51). Η ονομασία Επισκοπή ανάγεται χρονικά στον ύστερο Μεσαίωνα και οφείλεται στην εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και το κτίριο που χρησίμευαν ως έδρα και κατοικία αντίστοιχα του Επισκόπου Δημητριάδος, μετά την κατάληψη της περιοχής από τους Τούρκους (1423), την ερήμωση της Δημητριάδας και την εκδίωξη των χριστιανών από το κάστρο των Αγ. Θεοδώρων. Το Επισκοπείο δεν σώζεται σήμερα παρά μόνο κάποια ερείπια. Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή στη βόρεια. είσοδο του ναού, ως κτήτορας αναφέρεται ο επίσκοπος της Δημητριάδας, Κάλλιστος το έτος 1639, περίοδος που έγιναν στο ναό κάποιες επεμβάσεις. Η εκκλησία είναι όμως παλιότερη, πιθανόν των τελών του 12ου αι. Στο λόφο σώζονται ερείπια αρχαίων και βυζαντινών τειχών, λείψανα κινστέρνας (δεξαμενή) βυζαντινού στρογγυλού πύργου, καθώς και άλλων κτισμάτων, που

---

⁵⁰ http://efamagvolos.culture.gr/Episkopi_Ano_Volou.html

φανερώνουν μια συνεχή εγκατοίκηση του χώρου κατά τους αρχαίους χρόνους και τη βυζαντινή περίοδο, με τη μορφή οικισμού, φρουρίου ή βυζαντινής μονής. Ο ναός της Κοίμησης (Εικ. 52) είναι μια τρίκλιτη βασιλική χωρίς τρούλο, ενώ έχει υποστεί διάφορες επεμβάσεις κατά την Τουρκοκρατία, όταν προστέθηκε στη δυτική πλευρά διώροφος εξωνάρθηκας με 3 καμάρες και στη νότια ο σημερινός μονόροφος ξυλεπίστεγος εξωνάρθηκας. Η τοιχογραφία στο νάρθηκα πιθανότατα χρονολογείται επί επισκόπου Καλλίστου, ο οποίος έχτισε και το Επισκοπείο που δεν σώζεται. Τα ενσωματωμένα στους τοίχους γλυπτά (σύμβολα, γράμματα, πτηνά, ανάγλυφες παραστάσεις), προέρχονται πιθανόν από παλιότερη μονή που προϋπήρχε στο χώρο. Ανάμεσα σ' αυτά ξεχωρίζουν τα τμήματα της σαρκοφάγου της Άννας Μελισσηνής (1274-76), συζύγου του Δεσπότη Δημητριάδας, Νικολάου Μελισσηνού. Στο ναό φυλάσσεται και βυζαντινό ανάγλυφο, προερχόμενο από τη μονή της Παναγίας Μακρυνίτισσας, με παράσταση της Παναγίας που οδηγεί το μικρό Χριστό στον μοναχό Λεόντιο. Οι εξωτερικές τοιχογραφίες χρονολογούνται στο 18ο αιώνα. Αριστερά, καθώς ανεβαίνουμε το λόφο και πριν φτάσουμε στο ναό της Κοίμησης, συναντάμε και το παρεκκλήσι της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα.

23. Μνημείο: Παναγία Πορταρέα⁵¹

Τοποθεσία: Πορταριά Πηλίου

Χρονολογία: 16^{ος} αιώνας

Λίγα λόγια: Ο ναός της Παναγίας "Πορταρέας" στην Πορταριά κτίστηκε τον 16ο αι. πάνω στο βυζαντινό μονύδριο της Παναγίας "Πορταρέας". Σύμφωνα με τις πηγές η μικρή αυτή μονή ήταν αρχαιότερη από την μονή Προφήτου Προδρόμου Νέας Πέτρας, στην οποία και ανήκε μετά την ίδρυσή της (1272). Ο ναός του 16ου αι. είναι ένας μικρός, μονόχωρος, ξυλόστεγος ναός με ξύλινη στοά (χαγιάτι) στη δυτική του πλευρά. Από τον αρχικό ναό, που βάσει αρχιτεκτονικών στοιχείων και αρχαιολογικών ευρημάτων χρονολογείται στο α' μισό του 13ου αι., και ο οποίος είχε τις ίδιες διαστάσεις με τον ναό του 16ου αι., διασώζεται το χαμηλότερο τμήμα της τοιχοποιίας στη βόρεια, νότια και ανατολική πλευρά. Ο ζωγραφικός διάκοσμος του ναού που χρονολογείται στα

⁵¹ http://efamagvolos.culture.gr/Panagia_Portarea.html

1581, είναι έργο του ζωγράφου Δανιήλ, μοναχού στο γειτονικό μοναστήρι της Αγίας Τριάδος Σουρβιάς.

24. Μνημείο: Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Άνω Ξενιά)⁵²

Τοποθεσία: Άνω Ξενιά

Χρονολογία: πριν το 10^ο αιώνα

Λίγα λόγια: Η μονή βρίσκεται στους πρόποδες της Όρθρυος, στην περιοχή μεταξύ των χωριών Κοκκωτοί και Βρύναϊνα. Πρόκειται για την παλαιά μονή της Πανάγνου Θεοτόκου, γνωστή σήμερα ως Παναγία Άνω Ξενιά. Η ίδρυση της Μονής τοποθετείται πριν από τον 10ο αι.. Το καθολικό αποτελεί το μοναδικό παλαιό κτίριο της Μονής, καθώς τα υπόλοιπα καταστράφηκαν κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ανήκει στον τύπο του σύνθετου τετρακλόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο, ο οποίος έχει καταρρεύσει (Εικ. 53 - 55). Ο βυζαντινός ναός διέθετε περίτεχνο μαρμάρινο τέμπλο, από το οποίο σώζονται σήμερα θωράκια και κιονίσκοι. Η Μονή της Πανάγνου Θεοτόκου καταστράφηκε από έναν Καρδινάλιο Πελάγιο το 1204. Από τον 16ο αι. η μονή υφίσταται ξανά και καθίσταται γνωστή στη μοναστική κοινωνία. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού χρονολογείται το 1663 και είναι έργο του ζωγράφου Ιωάννη. Κατά την οθωμανική περίοδο ο ναός λειτουργούσε ως κρυφό σχολειό και η μονή έφερε τότε το όνομα «Παναγία η Κισσιώτισσα».

Η ονομασία «Ξενιά» προέρχεται πιθανόν από τη θαυματουργή εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσας, η οποία μεταφέρθηκε εδώ από άλλη βυζαντινή μονή στον κόλπο του Πτελεού, που καταστράφηκε από επιδρομές πειρατών. Μια άλλη εκδοχή, θέλει την ονομασία να ταυτίζεται με την έννοια της φιλοξενίας της Παναγίας που δέχεται φιλόστοργα τον κάθε πιστό που ζητά τη χάρη και προστασία Της.

25. Μνημείο: Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου (Κάτω Ξενιά)⁵³

Τοποθεσία: Κάτω Ξενιά

Χρονολογία: άγνωστη

Λίγα λόγια: Είναι άγνωστη η χρονολογία ίδρυσης του μοναστηριού αυτού, στις ανατολικές κλιτύες της Όρθρυος, που αποτελούσε μετόχι της Μονής Άνω

⁵² http://efamagvolos.culture.gr/Koimisi_Theotokou_Ano_Ksenia.html

⁵³ http://efamagvolos.culture.gr/Agios_Nikolaos_Kato_Ksenia.html

Ξενιάς. Κατά την παράδοση, τοποθετείται χρονικά στους χρόνους του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου (τέλη 13ου αι.). Σωζόμενες επιγραφές, αναφέρονται σε ανακαινίσεις της Μονής ή του Καθολικού από το 17ο αι. κ.ε. Το μοναστηριακό συγκρότημα υπέστη μεγάλες καταστροφές από τους Οθωμανούς στην επανάσταση του 1878, ενώ οικοδομική δραστηριότητα παρατηρήθηκε ξανά τον 20 αι. Το καθολικό αρχικά ήταν μικρός μονόχωρος ναός, στον οποίο προστέθηκαν αργότερα δύο παρεκκλήσια. Δεν υπάρχει τοιχογραφικός διάκοσμος, παρά μόνο σε ένα τεταρτοσφαίριο της κεντρικής κόγχης (Εικ. 56 – 61).

26. Μνημείο: Ιερά Μονή Φλαμουρίου (Κερασιά)⁵⁴

Τοποθεσία: Κερασιά

Χρονολογία: 1583

Λίγα λόγια: Ανδρώα μονή στο βορειοανατολικό άκρο των ορεινών όγκων του Πηλίου, μεταξύ του Βενέτου και της Κερασιάς. Ιδρύθηκε το 1583 από τον όσιο Συμεών που καταγόταν από το Βαθύρεμα της Αγιάς. Το σημερινό καθολικό κτίστηκε από τους διαδόχους του μετά το 1595.

Το μοναστηριακό συγκρότημα περιλαμβάνει ισχυρό οχυρωματικό περίβολο, ο οποίος αποτελείται από τα συνεχόμενα διώροφα κτίρια των κελιών, της τράπεζας, των εργαστηρίων κ.ά. βοηθητικών χώρων. Η ανατολική πτέρυγα είναι η παλιότερη της μονής. Στο μέσο του περιβόλου βρίσκεται το καθολικό, η ανέγερση του οποίου, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή, διήρκεσε επτά χρόνια, από το 1595 ως το 1602.

Το καθολικό ανήκει στον αθωνίτικο τύπο, δηλαδή στον σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό με πλάγιες κόγχες (Εικ. 62 – 65). Το εσωτερικό του ναού είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες, οι οποίες χρονολογούνται στο α΄ μισό του 17ου αι. Το εντυπωσιακό ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού έχει έντονα δυτικότροπα στοιχεία και είναι έργο πιθανώς επτανησιακού εργαστηρίου.

27. Μνημείο: Ιερά Μονή Ταξιαρχών Αγίου Γεωργίου Νηλείας⁵⁵

Τοποθεσία: Άγιος Γεώργιος Νηλείας

Χρονολογία: 1833

⁵⁴ http://efamagvolos.culture.gr/Flamouri_Kerasia.html

⁵⁵ http://efamagvolos.culture.gr/Taksiarxon_Agiou_Georgiou_Nilias.html

Λίγα λόγια: Η μονή βρίσκεται στα αριστερά του δρόμου που οδηγεί από το χωριό Άγ. Βλάσιος στο χωριό Άγ. Γεώργιος και σε απόσταση 4 χλμ. από το δεύτερο.

Το καθολικό της που χρονολογείται στο α' τέταρτο του 18ου αι. βρίσκεται στο μέσο τετράπλευρου οχυρωματικού περιβόλου, του οποίου οι πτέρυγες - κελιά με ανοιχτές στοές - χρονολογούνται βάσει επιγραφής στα 1833. Το καθολικό της μονής από αρχιτεκτονικής απόψεως είναι ένας μονόχωρος ναός με τρούλο που έχει υποστεί αλλοιώσεις και μεταγενέστερες επισκευές, η τελευταία από τις οποίες έγινε το 1955. Στις μεταγενέστερες αυτές επισκευές ανήκει και ο πολύ νεότερος (1903) πρόναος και το παρεκκλήσι που φαίνεται σαν προέκταση της νότιας πτέρυγας του πρόναου. Από τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά του στοιχεία συνάγεται ότι ο ναός αρχικά (στην αρχική οικοδομική φάση του ναού ανήκουν η ανατολική πλευρά, ο νότιος και ο δυτικός τοίχος) είχε τη μορφή του συνεπτυγμένου μονοχώρου σταυροειδούς τύπου με χαμηλό τρούλο. Ο ζωγραφικός διάκοσμος του ναού, το ξυλόγλυπτο τέμπλο του και οι προσαρμοσμένες σε αυτό εικόνες χρονολογούνται στον 18ο αι.

28. Μνημείο: Ιερά Μονή Παναγίας Λαμπηδόνας Πηλίου⁵⁶

Τοποθεσία: Λαμπινού (Πήλιο)

Χρονολογία: 1796

Λίγα λόγια: Η μονή βρίσκεται λίγο χαμηλότερα από το χωριό Λαμπινού (Εικ. 66 – 68). Απαρτίζεται από δύο πτέρυγες κελιών, με ξύλινο προστώο, στη δυτική και νότια πλευρά, και το καθολικό της που κτίστηκε το 1796 από τον γνωστό στην περιοχή του Πηλίου λαϊκό αρχιτέκτονα Δήμο Ζουπανιώτη. Πρόκειται για μονόκλιτη βασιλική, με χαμηλό τρούλο-ασπίδα. Τη δυτική και νότια πλευρά του ναού περιβάλλει, η τυπική για τους ναούς του Πηλίου, ξυλόστεγη στοά. Το υπέρθυρο και ο αξιόλογος λιθανάγλυφος διάκοσμος, με τη μία από τις δύο στο Πήλιο λιθανάγλυφες προσωπογραφίες κτήτορος, είναι έργα του γλύπτη Μίλιου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού.

29. Μνημείο: Ναός Αγίου Αθανασίου στη Δράκεια⁵⁷

⁵⁶ http://efamagvolos.culture.gr/Panagias_Lampidonas_Piliou.html

Τοποθεσία: Δράκεια Πηλίου

Χρονολογία: 1766

Λίγα λόγια: Ο ναός του Αγίου Αθανασίου κτίστηκε το 1766 από Ζουπανιώτες μαστόρους, πρωτοστατούντος του έκπτωτου οικουμενικού Πατριάρχη Καλλίνικου (1713-1791). Αποτελεί τυπικό δείγμα πηλιορείτικης αρχιτεκτονικής του 18ου-19ου αι. Πρόκειται για τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με τρεις εξέχουσες ημικυκλικές αψίδες στην ανατολική πλευρά, υπερώα και στοά κατά μήκος της νότιας και δυτικής πλευράς (Εικ. 69 – 71). Στο ανατολικό άκρο της νότιας στοάς βρίσκεται το παρεκκλήσι του Αγίου Χαραλάμπους.

Ο ναός διαιρείται σε τρία κλίτη με τρία ζεύγη κιόνων και ένα ζεύγος πεσσών, στα ανατολικά, όπου στηρίζεται το τέμπλο. Ως προς την τοιχοποιία συνίσταται σε αργολιθοδομή με πηλοκονιάματα και ασβεστοπυλίσματα που ενισχύεται από ξυλοδεσιές. Εξαίρεση αποτελούν οι τρεις αψίδες του Ιερού που είναι κτισμένες με λαξευτούς λίθους. Οι οροφές είναι επίπεδες με θολίσκους. Η οροφή του κεντρικού κλίτους διατηρεί αξιόλογο τοιχογραφικό διάκοσμο του σημαντικού λαϊκού ζωγράφου Παγώνη (Εικ. 72 – 73). Τοιχογραφίες διατηρούνται επίσης στο Ιερό Βήμα και στο παρεκκλήσι του Αγίου Χαραλάμπους. Αξιόλογος επίσης είναι ο λιθανάγλυφος διάκοσμος του ναού.

30. Μνημείο: Κάστρο Παλαιά Βόλου⁵⁸

Τοποθεσία: Παλαιά Βόλου

Χρονολογία: 16^{ος}-15^{ος} αι π.Χ

Λίγα λόγια: Ο μυκηναϊκός οικισμός στα Παλιά ιδρύεται και ακμάζει κατά το 16ο-15ο αιώνα π.Χ. στη λεγόμενη θέση «Κάστρο» του Βόλου και κατοικείται συνεχώς καθόλη τη διάρκεια της μυκηναϊκής περιόδου. Οι ανασκαφές του Δ. Θεοχάρη στη δεκαετία του '50 έφεραν στο φως ένα κτιριακό συγκρότημα που ταυτίστηκε με το παλάτι της μυθικής Ιωλκού. Αποκαλύφθηκαν επίσης εργαστήρια κατασκευής χάλκινων αντικειμένων και ένα σημαντικό νεκροταφείο. Ένας μεγάλος θολωτός μυκηναϊκός τάφος του 15ου-14ου αιώνα π.Χ., που βρίσκεται κοντά στον περίβολο της σημερινής εκκλησίας των Αγίων Αναργύρων στη θέση Καπακλί, ανασκάφηκε το 1906 από τον Κουρουνιώτη.

⁵⁷ http://efamagvolos.culture.gr/Agios_Athanasios_Drakeia.html

⁵⁸ <http://www.pedthessalias.gr/2012-01-12-13-29-02/politismos-tourismos/2014-04-02-09-22-25/dimos-volou.html?tmpl=component&print=1>

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο οικισμός κατοικείται συνέχεια, ήδη από την Πρώιμη και Μέση Εποχή του Χαλκού και μετά την ερήμωση των γειτονικών οικισμών στο Διμήνι και τα Πευκάκια στο 12ο αι. π.Χ. και αναδεικνύεται ως ο κυρίαρχος οικισμός στην πεδιάδα του Βόλου και τον Παγασητικό κόλπο. Φαίνεται μάλιστα πολύ πιθανό ότι στο τέλος του 13ου αι. μέρος του πληθυσμού από τους γειτονικούς οικισμούς Διμήνι και Πευκάκια, μετακινείται στα Παλιά. Τη μυκηναϊκή κατοίκηση διαδέχθηκαν οικιστικές εγκαταστάσεις των γεωμετρικών, αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, όπως αποκαλύπτουν τα αρχιτεκτονικά ερείπια και τα κινητά ευρήματα.

31. Μνημείο: Προϊστορικός Οικισμός Πετρομαγούλα⁵⁹

Τοποθεσία: Ανάμεσα Διμήνι και Πευκάκια

Χρονολογία: Νεολιθική Εποχή

Λίγα λόγια: ανάμεσα στους οικισμούς Διμηνίου και Πευκακίων, που ανήκουν στο μεγάλο ανακτορικό κέντρο της Ιωλκού, στα ριζά του λόφου με το όνομα «Παλάτια» βρίσκεται ακόμα ένας προϊστορικός οικισμός στη θέση Πετρομαγούλα, με κατοίκηση της Μέσης, Νεότερης και Τελικής Νεολιθικής, της Χαλκολιθικής, Μεσοελλαδικής και Μυκηναϊκής περιόδου.

32. Μνημείο: Ναός Απόλλωνα Σωρού⁶⁰

Τοποθεσία: Σωρός (Αλυκές)

Χρονολογία: 5^{ος} αι π.Χ

Λίγα λόγια: Σωρός, ανάμεσα στις Παγασές και το Ακρωτήρι Πύρρα (σημερινό Αγκίστρι). Η πόλη ονομάστηκε έτσι από το επίθετο «αμφίφανος», που φαίνεται δηλαδή και από τις δύο πλευρές, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τη φυσική θέση της πόλης. Αποκαλύφθηκε η Ακρόπολη με την οχύρωσή της, που περικλείει ένα μεγάλο κτίριο που πιθανότατα σχετίζεται με την οικία του ηγεμόνα. Έξω από την Ακρόπολη υπάρχει ναός, ο οποίος αποδίδεται -σύμφωνα με τα επιγραφικά ευρήματα- στον Απόλλωνα. Στα ΒΔ. της πόλης εκτεινόταν το νεκροταφείο της, όπου ανασκάφηκε σημαντικός αριθμός τάφων με πλούσια

⁵⁹<http://www.pedthessalias.gr/2012-01-12-13-29-02/politismos-tourismos/2014-04-02-09-22-25/dimos-volou.html?tmpl=component&print=1>

⁶⁰<http://www.pedthessalias.gr/2012-01-12-13-29-02/politismos-tourismos/2014-04-02-09-22-25/dimos-volou.html?tmpl=component&print=1>

κτηρίσματα των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Τα ευρήματα αυτά αποδεικνύουν ότι υπήρξε διακοπή κατοίκησης στις αρχές του 3ου αιώνα π.Χ.

33. Μνημείο: Αρχαιολογικό χώρος λόφου Γορίτσας⁶¹

Τοποθεσία: λόφος Γορίτσας

Χρονολογία: 4^{ος} αι π.Χ

Λίγα λόγια: ο αρχαιολογικός χώρος στο λόφο Γορίτσα παρουσιάζει ένα καλά διατηρημένο πόλισμα της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου. Η αρχαία πόλη ήταν κτισμένη στην νοτιανατολική κλιτύ του λόφου και καταλαμβάνει έκταση 400 στρεμμάτων. Ήταν μια ισχυρή πόλη που πιθανά χτίσθηκε από τον Φίλιππο τον Β΄, όταν οχύρωνε στρατηγικές θέσεις στη Μαγνησία. Το όνομα της πόλης μένει ακόμη και σήμερα άγνωστο, αν και κατά καιρούς διάφοροι μελετητές προσπάθησαν να την ταυτίσουν με την Ιωλκό, τη Νήλεια, το Ορμίνιο, τη Δημητριάδα. Τα τείχη της πόλης κτίστηκαν πιθανότατα από τον Κάσσανδρο στα χρόνια ανάμεσα στο 316 και 298 π.Χ. Ο παλμός της ζωής στην πόλη αυτή σταμάτησε σύντομα και οι κάτοικοί της συνοικίστηκαν περί το 294 π.Χ. στην πόλη της αρχαίας Δημητριάδας, σε ένα λόφο στην απέναντι ακτή του Παγασητικού κόλπου. Έτσι η πόλη της Γορίτσας εγκαταλείφτηκε σιγά - σιγά ως το 250 π.Χ. και έκτοτε δεν ξανακατοικήθηκε.

34. Μνημείο: Αρχαιολογικός χώρος Σπαρτιά-Λατομείου⁶²

Τοποθεσία: Λατομείο (Εθνική οδό Λαρίσης)

Χρονολογία: 7^{ος} αι π.Χ

Λίγα λόγια: είναι γνωστός από τις έρευνες του Αρβανιτόπουλου από το 1911, ο οποίος αποκάλυψε ερείπια προϊστορικού οικισμού και κατοίκηση γεωμετρικών, αρχαϊκών, κλασικών και βυζαντινών χρόνων. Πρόσφατα αποκάλυψαν ιερό αρχαϊκής εποχής κάτω από το λόφο Σπαρτιά δίπλα από τις γραμμές του τραίνου. Χάλκινα και πήλινα αγγεία, μολύβδινα αντικείμενα, όπλα, σιδερένια εργαλεία και πήλινα ειδώλια είναι ορισμένα από τα δεκάδες ευρήματα που βρέθηκαν στο ιερό.

⁶¹<http://www.pedthessalias.gr/2012-01-12-13-29-02/politismos-tourismos/2014-04-02-09-22-25/dimos-volou.html?tmpl=component&print=1>

⁶²<http://www.pedthessalias.gr/2012-01-12-13-29-02/politismos-tourismos/2014-04-02-09-22-25/dimos-volou.html?tmpl=component&print=1>

35. Μνημείο: Γλαφυρές⁶³**Τοποθεσία:** λόφος Προφήτη Ηλία**Χρονολογία:** Ελληνιστική εποχή⁶⁴

Λίγα λόγια: στο λόφο του Προφήτη Ηλία είναι ορατά τα λείψανα μιας αρχαίας τειχισμένης κώμης, ίσως της Γλαφύρας. Η πόλη αναφέρεται στον Ομηρικό «Κατάλογο των Νηών» ότι έλαβε μέρος στην Τρωική Εκστρατεία με 11 πλοία υπό την ηγεμονία των Φερών. Σύμφωνα με το μύθο ιδρύθηκε από το Μάγνητα Γλαφυρό. Εντός του σημερινού οικισμού έχουν ερευνηθεί πέντε μαρμάρيني κιβωτιόσχημοι τάφοι ελληνιστικών χρόνων. Επίσης διατηρείται σε καλή κατάσταση το πολυγωνικό τείχος το οποίο περιβάλλει την ακρόπολη της αρχαίας πόλης.

36. Μνημείο: Αρχαία Πόλη Άνω Λεχωνίων-Μεθώνης**Τοποθεσία:** Άνω Λεχώνια**Χρονολογία:** Παλαιοχριστιανικά χρόνια

Λίγα λόγια: Αρχαία πόλη των αρχαϊκών χρόνων με οχύρωση, που βρίσκεται στο ύψωμα Νεβεστίκι, στα Άνω Λεχώνια. Κατά τα παλαιοχριστιανικά χρόνια, παρατηρείται μετακίνηση του πληθυσμού της στην παραλία των Πλατανιδίων.

Χώροι Πολιτισμού⁶⁵**Κλασικά Μνημεία στο Δήμο Βόλου**

Α/Α	ΜΝΗΜΕΙΟ	ΠΟΛΗ Ή ΧΩΡΙΟ
1	Νεολιθικός οικισμός	ΔΙΜΗΝΙ
2	Μυκηναϊκός οικισμός	ΔΙΜΗΝΙ
3	Νεολιθικός οικισμός	ΣΕΣΚΛΟ
4	Προϊστορικός οικισμός	ΒΟΛΟΣ (ΠΕΥΚΑΚΙΑ)
5	Θέατρο αρχαίας Δημητριάδας	ΒΟΛΟΣ
6	Προϊστορικός οικισμός	ΒΟΛΟΣ (ΠΕΤΡΟΜΑΓΟΥΛΑ)
7	Ανάκτορο αρχαίας Δημητριάδας	ΒΟΛΟΣ

⁶³ <http://www.pedthessalias.gr/2012-01-12-13-29-02/politismos-tourismos/2014-04-02-09-22-25/dimos-volou.html?tmpl=component&print=1>

⁶⁴ <http://atlasthessalias.culture.gr/-----2.html>

⁶⁵ <http://www.pedthessalias.gr/2012-01-12-13-29-02/politismos-tourismos/2014-04-02-09-22-25/dimos-volou.html>

8	Τείχη αρχαίας Δημητριάδας	ΒΟΛΟΣ
9	Ιερό Κυβέλης	ΒΟΛΟΣ
10	Ελληνιστικές και ρωμαϊκές οικίες	ΒΟΛΟΣ
11	Ναός του Απόλλωνα	ΒΟΛΟΣ (ΣΩΡΟΣ)
12	Πόλη 4ου αι. π.Χ.	ΒΟΛΟΣ (ΓΟΡΙΤΣΑ)
13	Αρχαία τείχη	ΓΛΑΦΥΡΕΣ
14	Ναός Θαύλιου Δία	ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ
15	Αρχαία τείχη	ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ
16	Μυκηναϊκοί τάφοι	ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ
17	Ελληνιστική οικία	ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ
18	Θολωτοί τάφοι	ΧΛΟΗ
19	Αρχαίο Θέατρο Φθ. Θηβών	ΜΙΚΡΟΘΗΒΕΣ
20	Ναός Ασκληπιού Φθ. Θηβών	ΜΙΚΡΟΘΗΒΕΣ
21	Αρχαία τείχη Φθ. Θηβών	ΜΙΚΡΟΘΗΒΕΣ

Βυζαντινά Μνημεία στο Δήμο Βόλου

A/A	ΜΝΗΜΕΙΟ	ΠΟΛΗ Ή ΧΩΡΙΟ
1	Παλαιόκαστρο	ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΣ
2	Γέφυρα	ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΣ
3	Μιναρές	ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΣ
4	Ι.Μ. Αγ. Λαυρεντίου	ΑΓ. ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ
5	Επισκοπή Άνω Βόλου	ΑΝΩ ΒΟΛΟΣ
6	Πύργος Σουλειϊμάν	ΑΝΩ ΛΕΧΩΝΙΑ
7	Πύργος Κοκοσλή	ΑΝΩ ΛΕΧΩΝΙΑ
8	Πύργος Ολύμπιου	ΑΝΩ ΛΕΧΩΝΙΑ
9	Λείψανα παλαιοχριστιανικής βασιλικής	ΠΛΑΤΑΝΙΔΙΑ
10	Βασιλική Β' και τετράκογχος ναός	ΠΛΑΤΑΝΙΔΙΑ
11	Αρχαιολογικός Χώρος Δημητριάδος - Παγασών - Νηλείας	ΠΑΓΑΣΕΣ
12	Παλαιοχριστιανική Βασιλική στα "Παλαιά"	ΒΟΛΟΣ
13	Λουτρό τουρκοκρατίας (χαμάμ) στα "Παλαιά "	ΒΟΛΟΣ

14	Βυζαντινός Ναός Ταξιαρχών	ΒΟΛΟΣ
15	Κωδωνοστάσιο Αγ. Νικολάου	ΒΟΛΟΣ
16	Αγία Τριάδα	ΒΟΛΟΣ
17	Ναός Υπαπαντής	ΔΙΜΗΝΙ
18	Πυργόσπιτο ιδιοκτ. Καντόλα	ΔΙΜΗΝΙ
19	Ι.Ν. Παναγίας Μεγαλογένης	ΚΑΤΗΧΩΡΙ – ΔΡΑΚΕΙΑ
20	Ι.Ν. Αγ. Αθανασίου	ΚΑΤΗΧΩΡΙ
21	Ι.Ν. Αγ. Ιωάννου	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
22	Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
23	Παρεκκλήσιο Αγ. Νικολάου	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
24	Παρεκκλήσιο Αγ. Μαγδαληνής	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
25	Παρεκκλήσιο Αγ. Πάντων	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
26	Πύργος Σκοτεινότη	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
27	Αρχαιολογικός Χώρος	Ν. ΑΓΧΙΑΛΟΣ
28	Ι.Μ. Αγ. Κωνσταντίνου	ΠΟΡΤΑΡΙΑ
29	Ι.Ν. Παναγίας Πορταρέας	ΠΟΡΤΑΡΙΑ
30	Ι.Ν. Παναγίτσας & Αγ. Συμεώνος	ΠΟΡΤΑΡΙΑ

Νεότερα Μνημεία στο Νομό Μαγνησίας

Α/Α	ΜΝΗΜΕΙΟ	ΠΟΛΗ Ή ΧΩΡΙΟ
1	Οικία Χ. Κοντού	ΑΝΑΚΑΣΙΑ
2	Φούρνος Βελέντζα	ΑΛΛΗ ΜΕΡΙΑ
3	"ΘΕΟΞΕΝΕΙΑ"	ΠΟΡΤΑΡΙΑ
4	Αρχοντικό Α. Στέλλου	ΑΓ. ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ
5	Αρχοντικό Κανταρτζή	ΑΓ. ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ
6	Κρήνη Κεντρικής Πλατείας	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
7	Τραινάκι Πηλίου	ΠΗΛΙΟ
8	Παλιό Ξενοδοχείο Λιάντζουρα	ΑΓ. ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ
9	Αρχοντικό Γ. Ζαφειρίου	ΑΓ. ΟΝΟΥΦΡΙΟΣ
10	Βίλλα Κοντού	ΑΝΩ ΛΕΧΩΝΙΑ
11	Αρχοντικό Τοπάλη	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
12	Αρχοντικό Τζοάνου	ΑΝΑΚΑΣΙΑ
13	Αρχοντικό Γουργιώτη	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ

14	Αρχοντικό Γ. Ζούλια	ΠΟΡΤΑΡΙΑ
15	Βίλα Χατζηκυριαζή	ΑΝΩ ΛΕΧΩΝΙΑ
16	Αρχοντικό Γκλαβάνη	ΑΓ. ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ
17	Αρχοντικό Τριανταφύλλου	ΔΡΑΚΕΙΑ
18	Αρχοντικό Καραβέργου	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
19	Αρχοντικό Τσιμώνου	ΠΟΡΤΑΡΙΑ
20	Αρχοντικό Βατσαρέα	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
21	Πυργόσπιτο Μαργαρίτη	ΑΝΩ ΒΟΛΟΣ
22	Λύκειο Ελληνίδων	ΒΟΛΟΣ
23	Αρχοντικό Βλαχλή	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
24	Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου	ΒΟΛΟΣ
25	Αρχοντικό Χατζηκώστα	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
26	Αρχοντικό Χατζηαργύρη	ΑΛΛΗ ΜΕΡΙΑ
27	Αρχοντικό Κανταρτζή	ΠΟΡΤΑΡΙΑ
28	Κινηματοθέατρο "Αχίλλειον"	ΒΟΛΟΣ
29	Αρχοντικό Αξέλου - Σιτσιλιάνου	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
30	Αρχοντικό Ξηραδάκη	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
31	Αρχοντικό Μουσλή	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
32	Αρχοντικό Τσιμπούκη	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
33	Κτήριο "Κίτρινης Αποθήκης"	ΒΟΛΟΣ
34	Τσιτσιλιάνειο Νοσοκομείο	ΚΑΛΑ ΝΕΡΑ
35	Εργατικό Κέντρο Βόλου	ΒΟΛΟΣ
36	Κτήριο Μαυράκη – Βατσαρέα	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
37	Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα	ΒΟΛΟΣ
38	Μέγαρο Σαφαροπούλου	ΒΟΛΟΣ
39	Νεκροταφείο Ταξιαρχών Βόλου - Ν. Ιωνίας	ΒΟΛΟΣ
40	Αρχοντικό Μαύρου	ΜΑΚΡΥΝΙΤΣΑ
41	Αρχοντικό Ζησάκη	ΠΟΡΤΑΡΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ανάπτυξη

Προτού γίνει προσπάθεια σύνδεσης των αρχαιολογικών αποθεμάτων με τον τουρισμό, και ως επέκταση γίνει αναφορά για την ενδεχόμενη συμβολή του στην τοπική οικονομική ανάπτυξη, γίνεται ανάλυση των εννοιών της ανάπτυξης και της οικονομικής ανάπτυξης αντίστοιχα.

Ο Σκούντζος Θ. στο βιβλίο του *Οικονομική Ανάπτυξη* θεωρεί γενική ανάπτυξη τη συνεχή άνοδο της ποιότητας ζωής μιας κοινωνίας. Βασικές επιδιώξεις⁶⁶ αποτελούν:

- i. Η αύξηση των βασικών αγαθών ζωής για όλα τα μέλη της κοινωνίας (τροφή, υγεία, παιδεία, κατοικία, προστασία).
- ii. Η άνοδος του επιπέδου διαβίωσης, η οποία περιλαμβάνει υψηλό εισόδημα, αύξηση απασχόλησης, βελτίωση εκπαίδευσης, άνοδο πολιτιστικών και ανθρωπιστικών αξιών.
- iii. Η διεύρυνση των οικονομικών και κοινωνικών επιλογών των ατόμων και των χωρών.

Θεωρώντας τη γενική ανάπτυξη ως το ολικό στοιχείο, λαμβάνεται υπόψη η τοπική ανάπτυξη ως το μερικό. Γιατί; Διότι η τοπική ανάπτυξη είναι αυτή που θα προσπαθήσει και πρέπει να δώσει λύσεις και απαντήσεις στις αδυναμίες και στα προβλήματα ενός κεντρικού προγραμματισμού μίας χώρας.

Σύμφωνα με το Gerald Meier⁶⁷ ανάπτυξη είναι «η διαδικασία με την οποία το πραγματικό κατά κεφαλήν εισόδημα⁶⁸ μιας χώρας αυξάνεται για μεγάλη χρονική περίοδο, υπό τον όρο ότι ο αριθμός των ατόμων που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας⁶⁹ δεν αυξάνεται, ενώ παράλληλα η κατανομή του εισοδήματος δεν γίνεται ακόμα πιο άνιση».

Στον ορισμό αυτό υπάρχει σαφής υπαινιγμός της διαφοροποίησης των εννοιών ανάπτυξης και μεγέθυνσης, εννοώντας ότι η ανάπτυξη αποτελεί και μεγέθυνση εφόσον προσδίδεται ουσιώδη ποιοτική διάσταση στη διαδικασία της ανάπτυξης.

---

⁶⁶ Σκούντζος Θ., *Οικονομική Ανάπτυξη*, Τόμος Α, Εκδόσεις Σταμούλη, 2006, σελ 40

⁶⁷ Meier, G., 1995. *Leading Issues in Economic Development*, New York: Oxford University Press.

⁶⁸ Πρόκειται για το Εθνικό Εισόδημα μιας χώρας ως προς τον πληθυσμό της. Αποτυπώνεται σε σταθερές τιμές ενός έτους που λαμβάνεται ως βάση υπολογισμού χωρίς την επίδραση του πληθωρισμού. Επομένως, εκφράζεται η πραγματική μεταβολή του εισοδήματος.

⁶⁹ Αφορά το κατώτατο όριο του εισοδήματος υπό το οποίο οι συνθήκες διαβίωσης είναι τόσο υποβαθμισμένες που χαρακτηρίζονται ως συνθήκες απόλυτης φτώχειας.

Ο Michael Todaro⁷⁰ θεωρεί ότι η ανάπτυξη για όλες τις κοινωνίες πρέπει να στοχεύει στα ακόλουθα τρία δεδομένα⁷¹: i) την αύξηση της διαθεσιμότητας και τη διεύρυνση της κατανομής των αγαθών της ζωής (όπως τροφή, διαμονή, υγεία, ασφάλεια), ii) την προαγωγή των επιπέδων ποιότητας ζωής (όπως αύξηση εισοδήματος, αρτιότερη εκπαίδευση, διατήρηση πολιτιστικών και ανθρωπιστικών αξιών, περισσότερες θέσεις εργασίας) και iii) τη διεύρυνση των οικονομικών και κοινωνικών ευκαιριών.

Συνεπώς, τρεις τομείς –ανεργία, φτώχεια και ανισότητα– μιας κοινωνίας θα πρέπει να παρουσιάζουν μία εμφανή μείωση, προκειμένου να θεωρηθεί ότι η κοινωνία αυτή βιώνει περίοδο ανάπτυξης. Εάν ένας από αυτούς δεν σημειώνει σημάδια βελτίωσης, τότε θεωρείται οξύμωρο να μιλήσουμε για ανάπτυξη της κοινωνίας αυτής, ακόμα κι αν έχει καταφέρει να αυξήσει το κατά κεφαλήν εισόδημά της. Η επίτευξη μιας ουσιαστικής ανάπτυξης, επομένως, εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, και κυρίως από την πολιτική και οικονομική ανεξαρτησία⁷² μιας χώρας.

Συνοπτικά, η ανάπτυξη για μία χώρα προσδιορίζεται και περιλαμβάνει πολυποίκιλα δεδομένα, όπως αύξηση του κατά κεφαλήν Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ως μέτρο βιοτικού επιπέδου), διεύρυνση και προστασία πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, βελτίωση των συνθηκών παροχής δημόσια υγείας, εξασφάλιση ποιότητας ζωής, πρόσβαση σε εκπαίδευση / υγεία / δημόσιες υποδομές / δημόσια αγαθά, εξασφάλιση ποιότητας των θεσμών της, προστασία του περιβάλλοντός της, άμβλυνση των ανισοτήτων της, κατανομή του εισοδήματος, αποτελεσματική αξιοποίηση των πόρων της.

3.1 Οικονομική Ανάπτυξη

Η ενότητα αυτή προσανατολίζεται στην απόδοση της έννοιας της ανάπτυξης στην οικονομία. Αν και όταν ακούει ή διαβάσει κανείς τον όρο ανάπτυξη, αυτομάτως,

---

⁷⁰ Todaro, M., 1994, *Economic Development*, New York: Longman.

⁷¹ Ουσιαστικά η θεωρία του Σκούντζου που προαναφέρθηκε συνηγορεί στην προγενέστερη θεωρία του Todaro.

⁷² Δηλαδή η κυβέρνηση της εκάστοτε χώρας, να μην επηρεάζεται (αρνητικά) από αποφάσεις άλλων χωρών.

συνειρμικά προσδίδει μπροστά της τον προσδιορισμό «οικονομική». Παρόλα αυτά, ο όρος οικονομική ανάπτυξη διαθέτει μια πιο συγκεκριμένη ερμηνεία.

Η οικονομική ανάπτυξη συνιστά τον πολυπόθητο στόχο κάθε σύγχρονης χώρας ανεξάρτητα από το πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται. Κύριο μέλημά της αποτελεί η αύξηση των παραγωγικών δυνατοτήτων της οικονομίας της, με σκοπό τη διαχρονική μεταβολή στο εγχώριο προϊόν της ή το εισόδημα της. Η υγιής οικονομία κάθε χώρας οφείλει – πέραν της κάλυψης των τρεχουσών αναγκών της - να είναι σε θέση να καλύψει οποιαδήποτε νέα ανάγκη προκύψει στη χώρα της. Κι αναφέρεται ως υγιής αυτού του είδους η οικονομία, καθώς προϋποθέτει γνώση, μελέτη και περιορισμούς, και φυσικά δεν εφαρμόζει ανεξέλεγκτα κανονισμούς ορμώμενη από μία ενδεχόμενη υπερβολική προσήλωση στην επίτευξη της ανάπτυξής της.

Εδώ παρατηρείται η εξής ιδιομορφία: ο ελληνικός όρος «οικονομική ανάπτυξη» δίδεται ταυτόχρονα σε δύο αγγλικούς όρους, τον όρο “economic growth” και τον όρο “development economics”. Όταν επομένως, αναφέρεται ο όρος οικονομική ανάπτυξη εννοείται ο αγγλικός όρος development economics, ενώ με τον όρο economic growth εννοείται η οικονομική μεγέθυνση.

Η οικονομική μεγέθυνση μιας χώρας υπολογίζεται με την ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) της, το οποίο παρέχεται από τους Εθνικούς Λογαριασμούς και ενδιαφέρει όχι μόνο ως απόλυτη τιμή (μέγεθος δηλ οικονομικής μεγέθυνσης) αλλά και ως προς τη διαχρονική εξέλιξή του (δηλ ως προς την ποσοστιαία μεταβολή του ανά περίοδο), ενώ αντίθετα η οικονομική ανάπτυξη της συνιστά μία πιο διευρυμένη έννοια η οποία υπολογίζεται με ένα μείγμα από δείκτες. Σύμφωνα με τους Βαϊτσος Κ. και Μπαρτζώκα Α.⁷³, η κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη ανάγεται στον πυρήνα της στη i) δημιουργία ικανοτήτων και ii) στην πραγμάτωση δυνατοτήτων.

Οι παράγοντες που θα συντελέσουν στην επίτευξη της οικονομικής μεγέθυνσης είναι οι επενδυτικές δαπάνες (δημόσιες και ιδιωτικές, διεθνείς επενδύσεις και δανεισμός), η εκπαίδευση, οι υποδομές (συμβατικές και ψηφιακές), η έρευνα και η τεχνολογική ανάπτυξη, η διαχείριση κρατικών προμηθειών, η ποιότητα των θεσμών, η καινοτομία και επιχειρηματικότητα και φυσικά το σταθερό οικονομικό περιβάλλον της χώρας.

---

⁷³ Βαϊτσος Κ., Μπαρτζώκας Α., *Αναπτυξιακή Οικονομική, Κείμενα Οικονομικής σκέψης και κοινωνικού προβληματισμού*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2004.

Η οικονομική ανάπτυξη από την άλλη κατά τον ΟΟΣΑ⁷⁴ είναι μία πιο ολιστική έννοια από την οικονομική μεγέθυνση, καθώς περιέχει και την έννοια της ευημερίας μίας χώρας. Αυτό σημαίνει πως πέραν των ποσοτικών δεδομένων συνεκτιμώνται και ποιοτικά δεδομένα για την οικονομική ανάπτυξη. Δεδομένα όπως το περιβάλλον, η κατανομή εισοδήματος, η ευτυχία, η κοινωνική συνοχή, ο ελεύθερος χρόνος κοκ.

Βέβαια, τα τελευταία έτη στο ακαδημαϊκό αλλά και πολιτικό προσκήνιο έχει εισαχθεί ο όρος της αειφόρου ανάπτυξης, όρος με το οποίο εκφράζεται η ανάπτυξη αυτή που όχι απλά είναι σε θέση να καλύψει τις τρέχουσες ανάγκες μίας χώρας, αλλά και να διασφαλίσει την ικανότητα και στις μελλοντικές γενεές να καλύψουν τις δικές τους. Για το λόγο αυτό, έχει προταθεί ως δείκτης ο κατά κεφαλήν πλούτος μιας χώρας που θα περιλαμβάνει το φυσικό, το ανθρώπινο, το ενεργητικό, το περιβαλλοντικό κεφάλαιο, καθώς και τους θεσμούς. Η μείωση αυτού του δείκτη αυτομάτως θα υποδηλώνει και την αφαίμαξη των πόρων της, αλλά και τον περιορισμό της δυνατότητας των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους.

3.2 Αρχαιολογικός Τουρισμός και επιπτώσεις στην τοπική ανάπτυξη

Η διοικητική διάρθρωση της Ελλάδας⁷⁵, σύμφωνα με το Πρόγραμμα Καλλικράτη⁷⁶, διαιρείται σε εννέα (9) αποκεντρωμένες διοικήσεις⁷⁷, δεκατρείς (13) περιφέρειες⁷⁸ και τριακόσιους εικοσιπέντε (325) δήμους. Οι αρχές των περιφερειών και των δήμων εκλέγονται από τους δημότες των περιοχών. Επίσης, οι περιφέρειες και οι δήμοι είναι αυτοδιοικούμενα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Αναλυτικότερα, υπάρχει: i) ο Πρωτοβάθμιος Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) που είναι ο Δήμος, και ο οποίος διαιρείται σε δημοτικές ενότητες, και αυτές με τη σειρά τους σε κοινότητες, ii) ο

⁷⁴ Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης.

⁷⁵ <http://www.ypes.gr/el/Regions/programa/>

⁷⁶ Συγκεκριμένα, η Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτη (Ν. 3825/2010), η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου του 2011.

⁷⁷ i. Αποκεντρωμένη Διοίκηση Αττικής, ii. Αποκεντρωμένη Διοίκηση Θεσσαλίας - Στερεάς Ελλάδας, iii. Αποκεντρωμένη Διοίκηση Ηπείρου - Δυτικής Μακεδονίας, iv. Αποκεντρωμένη Διοίκηση Πελοποννήσου, Δυτικής Ελλάδας και Ιονίου, v. Αποκεντρωμένη Διοίκηση Αιγαίου, η οποία εκτείνεται στα όρια των περιφερειών Βορείου Αιγαίου και Νοτίου Αιγαίου, vi. Αποκεντρωμένη Διοίκηση Κρήτης, vii. Αποκεντρωμένη Διοίκηση Μακεδονίας – Θράκης.

⁷⁸ Περιφέρειες: Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης, Κεντρικής Μακεδονίας, Δυτικής Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας, Ιονίων Νήσων, Δυτικής Ελλάδας, Στερεάς Ελλάδας, Αττικής Πελοποννήσου, Βορείου Αιγαίου, Νοτίου Αιγαίου, Κρήτης.

Δευτεροβάθμιος Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ) που είναι η Περιφέρεια και η οποία διαιρείται σε περιφερειακές ενότητες και iii) η Αποκεντρωμένη Διοίκηση, η οποία δεν συνιστά θεσμό αυτοδιοίκησης αλλά διοικητική αποκέντρωση της χώρας. Εξαίρεση των ανωτέρων αποτελεί το Άγιο Όρος, το οποίο αυτοδιοικείται με τους δικούς του θεσμούς σύμφωνα με το Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους του 1924.

Οι τοπικές αυτοδιοικήσεις διαχειρίζονται σημαντικό μέρος των γενικών κεφαλαιουχικών δαπανών της κεντρικής κυβέρνησης της Ελλάδας. Οι δαπάνες αυτές είναι στενά συνδεδεμένες με το επίπεδο της δημοσιονομικής αποκέντρωσης. Σε επίπεδο δήμων, καταβάλλονται κι εκεί προσπάθειες να διατηρηθούν επενδύσεις σε ένα απαιτούμενο επίπεδο⁷⁹. Οι στρατηγικές τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης ενδυναμώνουν την τοπική κοινωνία και ενεργοποιούν έτσι έναν τοπικό διάλογο, ενώ παράλληλα μπορούν να τη βοηθήσουν να αναπτύξει ως ένα βαθμό αυτονομία, υιοθετώντας μια πιο προορατική στάση όσον αφορά την αειφόρο ανάπτυξη, αλλά και το δικό της κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό μέλλον⁸⁰.

Η αгаστή συνεργασία μεταξύ των τοπικών αυτοδιοικήσεων είναι αυτή που αποτελεί καθοριστικό παράγοντα της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης. Σε οριζόντιο επίπεδο, οι δήμοι οφείλουν να συνεργάζονται με δήμους που γειτνιάζουν, με εταιρίες κοινής ωφέλειας και με οικονομικούς φορείς, ενώ σε κάθετο επίπεδο με φορείς της κεντρικής διοίκησης, καθώς και με άλλα αιρετά επίπεδα της διοίκησης (περιφέρειες, αστικές περιοχές). Πρέπει οι τοπικές αυτοδιοικήσεις να ανταποκρίνονται περισσότερο στους πολεοδομικούς κανονισμούς, στα προγράμματα εκπαίδευσης και επιμόρφωσης, στις στρατηγικές ανάπτυξης κοκ, καθώς έτσι θα επιτύχουν να συμμετέχουν ενεργά στην οικονομική ανάπτυξη.

Η ανάπτυξη τουριστικής δραστηριότητας μιας περιοχής αποτελεί τομέα που αδιαμφισβήτητα μπορεί να συμβάλει στην τοπική (οικονομική) ανάπτυξη της. Δημιουργεί θέσεις εργασίας (πλήρους ή μερικής απασχόλησης), δίνει δυνατότητες αυτοαπασχόλησης⁸¹ / εποχικής ή και παράλληλης⁸² απασχόλησης, διευρύνει την

---

⁷⁹ Σε ορισμένες χώρες υπάρχουν εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης επενδύσεων κεφαλαίου μέσω τοπικών εταιριών κοινής ωφέλειας, καθώς και μέσω δημοτικών θυγατρικών εταιριών (πχ φορείς διαχείρισης περιουσιακών δεδομένων).

⁸⁰ Andy Pike, Andrés Rodríguez – Pose and John Tomaney, *Local and Regional Development*, Routledge Taylor & Francis Group, Great Britain, Abingdon Oxon 2006, p. 19.

⁸¹ Εμπορικά καταστήματα, τοπικές τουριστικές επιχειρήσεις.

παραγωγική βάση της τοπικής κοινωνίας⁸³, ενισχύει την ανάπτυξη ορισμένων περιφερειών⁸⁴, μειώνει την ανεργία, αυξάνει τις επενδύσεις και τα εισοδήματα. Επιπροσθέτως, ο τουρισμός, μέσω των φόρων και των τελών, συνιστά σημαντική πηγή εισόδων για την τοπική αυτοδιοίκηση. Όλα αυτά βέβαια επιτυγχάνονται όταν ο τουρισμός αναπτύσσεται εναρμονισμένος με τις αρχές της περιφερειακής ανάπτυξης, αλλιώς μακροπρόθεσμα θα πλήξει τομείς όπως η γεωργία και η βιομηχανία, κι αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα τη μετατροπή της οικονομία της σε οικονομία παροχής υπηρεσιών.

Δεδομένων των θετικών επιδράσεων της αρμονικής και ισόρροπης τουριστικής δραστηριότητας στην τοπική ανάπτυξη, δόκιμο είναι η μελέτη και ανάπτυξη διάφορων μορφών τουρισμού που κάθε περιοχή είναι σε θέση να υποστηρίξει. Μία τέτοια μορφή τουρισμού, για την οποία και γίνεται λόγος στην παρούσα εργασία, είναι αυτή του αρχαιολογικού τουρισμού⁸⁵.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Αρχαιολογικός Τουρισμός και Τοπική Ανάπτυξη Μαγνησίας

---

⁸² Μπορεί κάποιος να είναι γεωργός αλλά να απασχολείται παράλληλα και στον τομέα του τουρισμού.

⁸³ Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη βελτίωση της ποιότητας και του επιπέδου ζωής, που ως συνέπεια έχει και τη μείωση της μετανάστευσης.

⁸⁴ Αποβιομηχανοποιημένες, ορεινές και απομονωμένες δημογραφικά περιοχές.

⁸⁵ Το είδος αυτού του τουρισμού παρουσιάστηκε στο δεύτερο κεφάλαιο.

Στο πλαίσιο της προσπάθειας αυτής, της ανάδειξης δηλαδή του αρχαιολογικού τουρισμού στην περιοχή της Μαγνησίας και τη συμβολή που δυνητικά μπορεί να παρέχει στην ανάπτυξη αυτού του τόπου, δημιουργήθηκε ένας ενδεικτικός αριθμός ερωτηματολογίου⁸⁶ που δόθηκε⁸⁷ και συμπληρώθηκε σε άτομα γεννημένα και μεγαλωμένα στην περιοχή του Βόλου, ασχέτως του τόπου τρέχουσας κατοικίας τους⁸⁸.

Το ερωτηματολόγιο διαμορφώθηκε σύμφωνα με την κλίμακα Likert⁸⁹, τις ερωτήσεις δηλαδή ακολουθούν κλειστές απαντήσεις, οι οποίες δίνονται με τη μορφή κλίμακας από 0 ως 7 βαθμίδες⁹⁰, ενώ δηλώνουν διαφορετικό βαθμό συμφωνίας-διαφωνίας ή άγνοιας-γνώσης. Στη διαβάθμιση της κλίμακας συνήθως δίνονται οι παρακάτω ομάδες επιλογών: 0. Καθόλου καλά, 1. Δεν γνωρίζω, 2. Μάλλον δεν γνωρίζω, 3. Δεν γνωρίζω αρκετά, 4. Ούτε αγνωώ ούτε γνωρίζω, 5. Γνωρίζω, 6. Γνωρίζω αρκετά καλά. 7. Έχω πλήρη γνώση.

Πέραν του ερωτηματολογίου, το οποίο έχει ως σκοπό μία μικρή εκτίμηση της κατάστασης και της γνώσης του αρχαιολογικού αποθέματος της περιοχής από τους κατοίκους της, αντίστοιχη προσπάθεια έγινε και με μία μικρή συνέντευξη με ενδεικτικό αριθμό ατόμων⁹¹ που σχετίζονται ή γνωρίζουν το κομμάτι του τουρισμού στην περιοχή της Μαγνησίας και τρόπους που μπορούν να προτείνουν για την ανάδειξή του.

Αρχικά, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου, με τις ερωτήσεις και τις απαντήσεις, όπως ακριβώς διαμορφώθηκαν:

1. Πόσο καλά γνωρίζετε το είδος του αρχαιολογικού τουρισμού;

---

⁸⁶ Δημιουργήθηκε ηλεκτρονικά μέσω google, με σκοπό να διαμορφωθούν και οι απαντήσεις αυτόματα

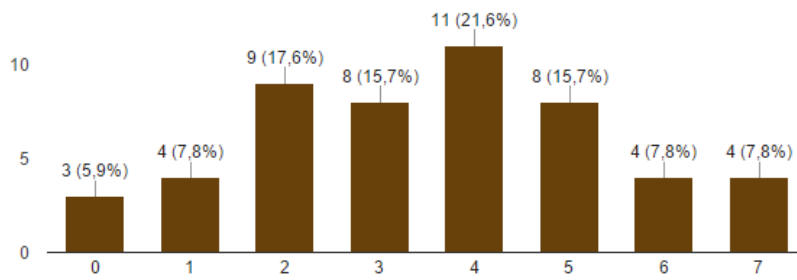
⁸⁷ 51 άτομα συμμετείχαν στη συμπλήρωσή του

⁸⁸ Διευκρινίζεται αυτό, καθώς στα στατιστικά φαίνονται άτομα με τόπο κατοικίας διαφορετικό από του Βόλου και κάποιος πολύ εύλογα να αναρωτηθεί το λόγο συγκέντρωσης τέτοιου είδους ερώτησης.

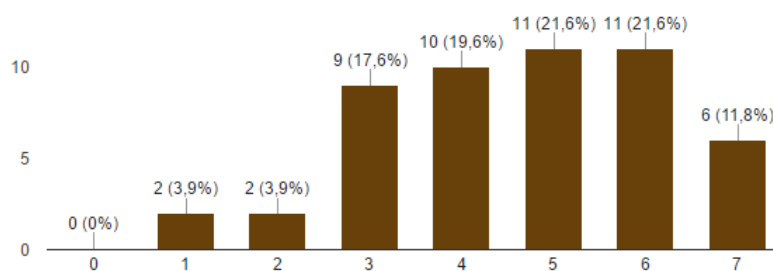
⁸⁹ Το όνομά της το έχει πάρει από το Rensis Likert (1903-1981), ο οποίος ήταν μεθοδολόγος, στατιστικός, κοινωνικός ψυχολόγος, συνιδρυτής του Institute of Social Research του Πανεπιστημίου του Michigan, του σημαντικότερου παγκοσμίως στο είδος του.

⁹⁰ Arnold W. E., McCroskey J. C., Prichard S. V. O. (1967), 'The Likert-type scale', Today's Speech, 15/2: 31-33.

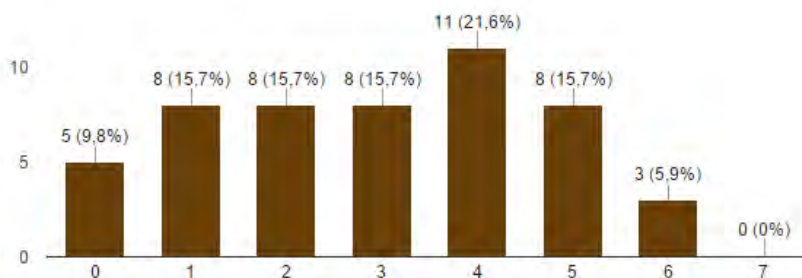
⁹¹ 3 άτομα ανταποκρίθηκαν στην πραγματοποίηση της συνέντευξης

2. Θεωρείτε ότι η περιοχή της Μαγνησίας ενδείκνυται για την ανάπτυξη αρχαιολογικού τουρισμού;

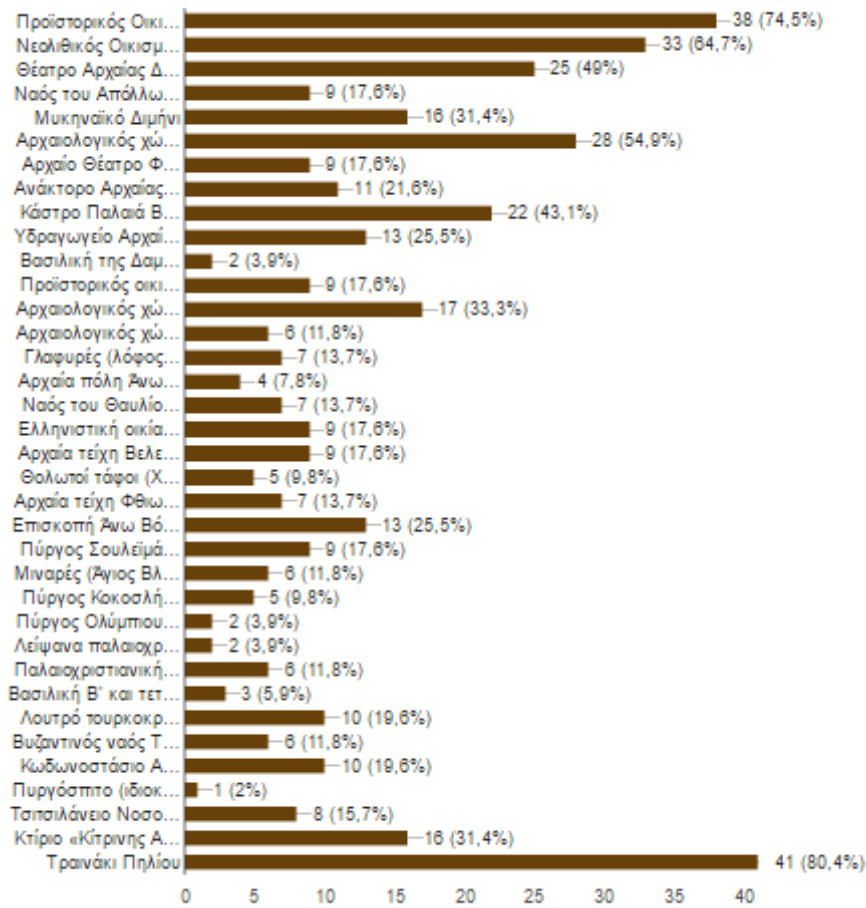
3. Πόσο καλά γνωρίζετε τα αρχαιολογικά μνημεία της Μαγνησίας;

4. Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένα. Ποια από αυτά γνωρίζετε;

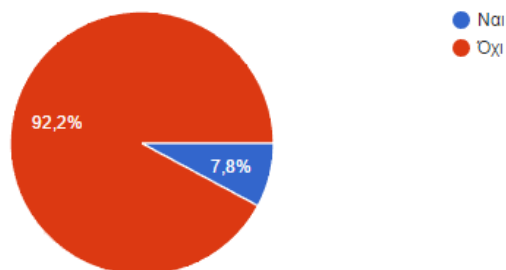
- Προϊστορικός οικισμός Σέσκλου
- Νεολιθικός οικισμός Διμηνίου
- Θέατρο αρχαίας Δημητριάδος
- Ναός του Απόλλωνα Σωρού
- Μυκηναϊκό Διμήνι
- Αρχαιολογικός χώρος Νέας Αγχιάλου
- Αρχαίο Θέατρο Φθιωτίδων Θηβών
- Ανάκτορο Αρχαίας Δημητριάδας
- Κάστρο Παλαιά Βόλου
- Υδραγωγείο Αρχαίας Δημητριάδας

- ο Βασιλική της Δαμοκράτειας
- ο Προϊστορικός οικισμός Πετρομαγούλα
- ο Αρχαιολογικός χώρος λόφου Γορίτσας
- ο Αρχαιολογικός χώρος Σπαρτιά – Λατομείου
- ο Γλαφυρές (λόφος Προφήτη Ηλία)
- ο Αρχαία πόλη Άνω Λεχωνίων – Μεθώνης
- ο Ναός του Θαυλίου Διός (Βελεστίνο)
- ο Ελληνιστική οικία Βελεστίνου
- ο Αρχαία τείχη Βελεστίνου
- ο Θολωτοί τάφοι (Χλόη)
- ο Αρχαία τείχη Φθιώτιδων Θηβών (Μικροθήβες)
- ο Επισκοπή Άνω Βόλου
- ο Πύργος Σουλειϊμάν (Άνω Λεχώνια)
- ο Μιναρές (Άγιος Βλάσιος)
- ο Πύργος Κοκοσλή (Άνω Λεχώνια)
- ο Πύργος Ολύμπιου (Άνω Λεχώνια)
- ο Λείψανα παλαιοχριστιανικής βασιλικής (Πλατανίδια)
- ο Παλαιοχριστιανική βασιλική στα «Παληά»
- ο Βασιλική Β΄ και τετράκογχος ναός (Πλατανίδια)
- ο Λουτρό τουρκοκρατίας (χαμάμ) στα «Παληά»
- ο Βυζαντινός ναός Ταξιαρχών
- ο Κωδωνοστάσιο Αγίου Νικολάου
- ο Πυργόσπιτο (ιδιοκτησία Καντόλα) Διμηνίου
- ο Τσιτσιλάνειο Νοσοκομείο (Καλά Νερά)
- ο Κτίριο «Κίτρινης Αποθήκης»
- ο Τραινάκι Πηλίου

5. Γνωρίζετε κάποιες δράσεις τις οποίες ενδεχομένως να έχει αναλάβει ο Δήμος Βόλου ή η Περιφέρεια Θεσσαλίας για την προαγωγή του αρχαιολογικού τουρισμού και την ανάδειξη των αρχαιολογικών μνημείων της περιοχής;

- ☐ Ναι
- ☐ Όχι
- ☐ Σε περίπτωση ναι, μπορείτε να ονομάσετε κάποιες από αυτές;

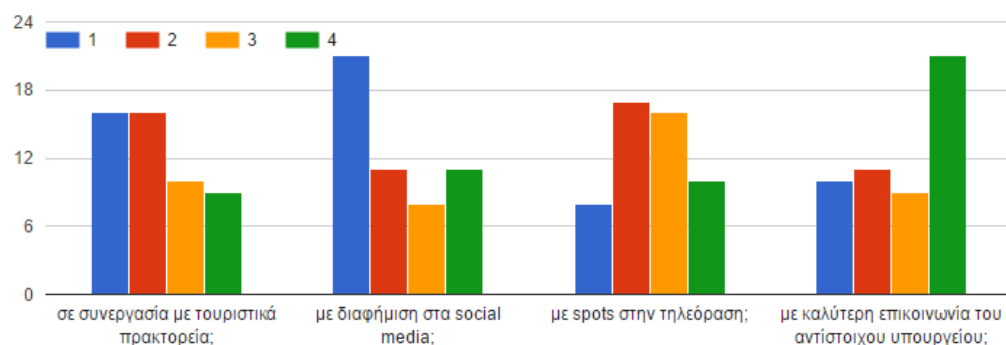

ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΑΡΧΑΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ (ΔΟΝΤΙΑ)

Μεταφορά ενός μέρους "δοντι" απι τον ορειγυρο του αρχαίου θεάτρου δημητριαδας και συντηρηση του

6. Πώς θεωρείτε ότι μπορεί να αναπτυχθεί ο αρχαιολογικός τουρισμός της περιοχής; Αξιολογείστε από το 1 έως το 4, με το 1 να θεωρείται το σημαντικότερο.

- ☐ σε συνεργασία με τουριστικά πρακτορεία;
- ☐ με διαφήμιση στα social media;
- ☐ με spots στην τηλεόραση;
- ☐ με καλύτερη επικοινωνία του αντίστοιχου υπουργείου;
- ☐ Έχετε να προτείνετε κάποιον άλλον τρόπο πέραν από τα προαναφερθέντα;

Κίνητρα για επίσκεψη (μικρές εκδηλώσεις και συγκεντρώσεις), Ευκολότερη πρόσβαση με αστικές συγκοινωνίες

Όχι

ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ ΓΙΑ ΠΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟ Ν.ΑΓΧΙΑΛΟΥ

Σε συνεργασία με τους εθνοτοπικούς πολιτισμικούς συλλόγους της περιοχής

Περισσότερες σχολικές εκδρομές κ μεγαλύτερη έκπτωση εισιτηρίων στους μαθητές

Πολιτιστικές Εκδηλώσεις στους αρχαιολογικούς χώρους.

Στελεχωση ανθρωπινου δυναμικού, περισσότερη κινητοποίηση του των αρμοδίων του ΔΗΜΟΥ.

Πρωώθηση κ βελτίωση αρχαιολογικών χώρων από τους ίδιους τους πολίτες μέσω εθελοντικών δράσεων

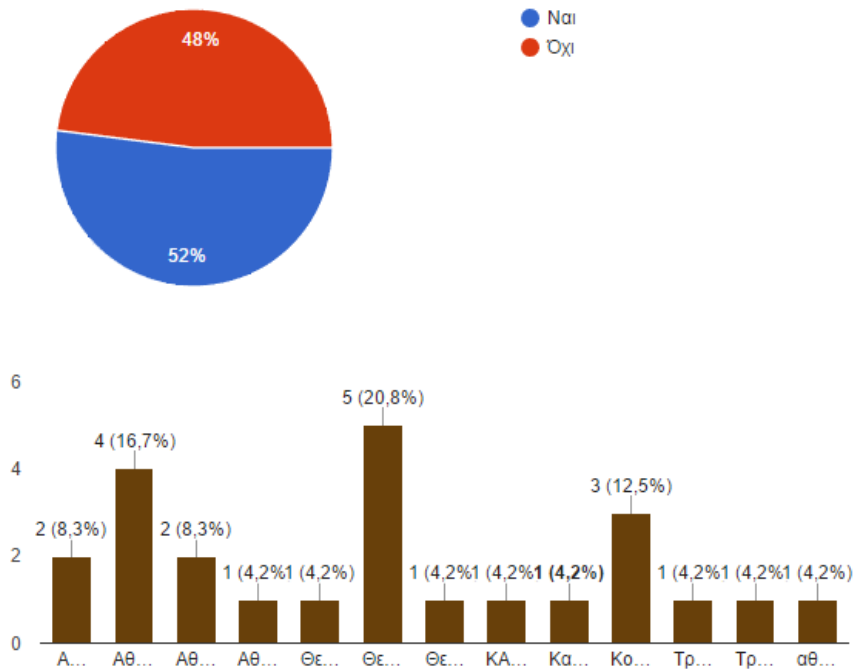
Ενημέρωση-πληροφόρηση μέσω αντίστοιχων προγραμμάτων

Μέσω της διαφήμισης στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς

Επιμορφωτικές εκδρομές

7. Είστε κάτοικος Βόλου;

- ☐ Ναι
- ☐ Όχι
- ☐ Αν όχι, ποιος είναι ο τόπος κατοικίας σας;

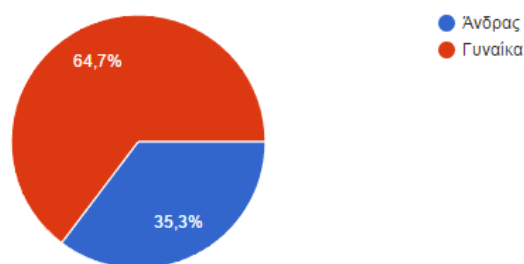

24 σύνολο:

11 Αθήνα 7 Θεσσαλονίκη 3 Κοζάνη 2 Τρίκαλα 1 Καλά
Νερά Ν. Πηλίου

8. Φύλο

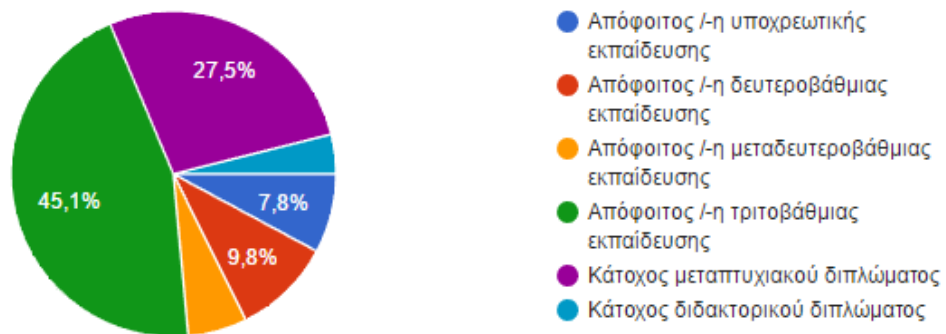
- ☐ Άνδρας
☐ Γυναίκα

9. Ποιο είναι το επίπεδο της εκπαίδευσής σας;

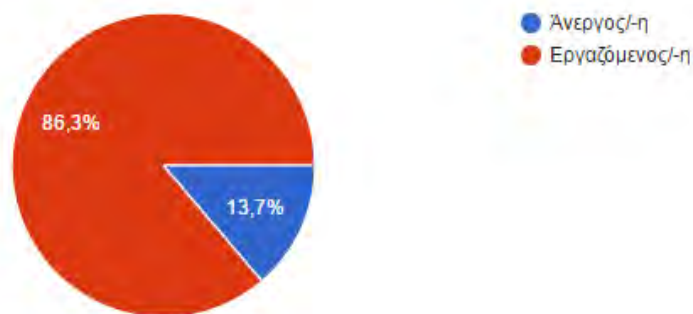
- ☐ Απόφοιτος /-η υποχρεωτικής εκπαίδευσης
☐ Απόφοιτος /-η δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης
☐ Απόφοιτος /-η μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης
☐ Απόφοιτος /-η τριτοβάθμιας εκπαίδευσης
☐ Κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος

- ☐ Κάτοχος διδακτορικού διπλώματος

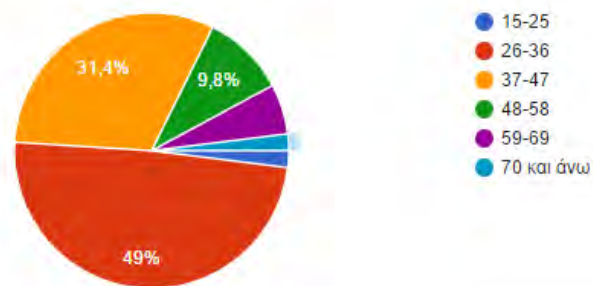
10. Είστε:

- ☐ Άνεργος/-η
- ☐ Εργαζόμενος/-η

11. Σε ποια ηλικιακή ομάδα ανήκετε;

- ☐ 15-25
- ☐ 26-36
- ☐ 37-47
- ☐ 48-58
- ☐ 59-69
- ☐ 70 και άνω

Όσον αφορά το περιεχόμενο των συνεντεύξεων, κινήθηκε στο ίδιο πεδίο θεμάτων και οι ερωτήσεις με τις απαντήσεις⁹² έχουν ως εξής:

1. Αποτελεί τμήμα του τουρισμού της Περιφέρειας Θεσσαλίας ο αρχαιολογικός τουρισμός;
  - *Ναι, σαφώς κι αποτελεί. Κάθε μορφή εναλλακτικού τουρισμού αποτελεί τμήμα του τουρισμού. (Υπεύθυνος τουριστικής προβολής στο Info center Βόλου)*
  - *Καταρχάς, δεν υπάρχει αναγνώριση ούτε των πόρων σχεδόν από το σύνολο του πληθυσμού και δεν γνωρίζω γιατί η όλη αυτή δυναμική, η οποία θα πρέπει να γίνει γνωστή, δεν υποστηρίζεται από κανέναν. Λείπει οργάνωση, σχεδιασμός, η ανάλυση αυτής της εξειδικευμένης κατάστασης γύρω από τον αρχαιολογικό τουρισμό. Λείπει το οργανωτικό πλαίσιο. Έχουμε μάθει να υποστηρίζουμε το Βόρειο Πήλιο, τη Σκιάθο. Δεν ασχολείται κανείς σοβαρά, λόγω άγνοιας, λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος και λόγω έλλειψης τεχνογνωσίας γύρω από την τοπική ιδιαιτερότητα της εκάστοτε περιοχής. (Διδάσκων στο ΤΟΕ ΠΘ, στο γνωστικό αντικείμενο της Οικονομικής Ανάπτυξης)*
  - *Αναμφισβήτητα ναι. Ωστόσο, δεν συνιστά αυτόνομο πόλο έλξης. Οι επισκέπτες διοχετεύονται κυρίως προς Διμήνι (ή και Σέσκλο), και το Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου. Συστηματικές επισκέψεις-ξεναγήσεις δεν γίνονται πιθανώς σε άλλους χώρους, όπως π.χ. το ανάκτορο της Δημητριάδας, άλλα μνημεία και μουσεία της περιοχής. Η κρουαζιέρα –όταν έρχεται- στοχεύει πρωτίστως στα Μετέωρα, ή και στο Δίον, χώρους δηλαδή ανεπτυγμένους και με υποδομές για υποδοχή μεγάλων ομάδων. Αρχαιολογικός τουρισμός –σκέτο- στη Μαγνησία είναι δύσκολο να αναπτυχθεί, χωρίς άλλες επικουρικές θεματικές, διότι δεν υπάρχει πόλος έλξης μεγάλης μνημειακότητας και αναγνωρισιμότητας. Είναι θέμα ανάδειξης και προβολής, να δοθεί και προστιθέμενη αξία σε άλλους χώρους, επιστημονικά ίσως σημαντικούς, αλλά χωρίς έλξη για μεγάλο αριθμό επισκεπτών. (ΕΛΙΠ ΠΘ, Αρχαιολόγος, Διπλωματούχος Ξεναγός)*

⁹² Τα πλήρη στοιχεία των συνεντευξαζόμενων δε δίνονται για λόγους εμπιστευτικότητας.

2. Προσωπικά θεωρείτε ότι η περιοχή της Μαγνησίας ενδείκνυται για την ανάπτυξη αρχαιολογικού τουρισμού;
- *Σαφώς κι ενδείκνυται γιατί έχει αρχαιολογικούς χώρους για επίσκεψη. (Υπεύθυνος τουριστικής προβολής στο Info center Βόλου)*
  - *Θα πρέπει να προσδιοριστεί η αρχαιολογική δυναμική πρώτα. Θα πρέπει να δει κανείς ό,τι υπάρχει, ό,τι έχει αρχαιολογική δυναμική που δεν είναι γνωστή, και μετά να πει κανείς αν μπορεί να αναπτυχθεί. Να επενδύσει στα σωστά Αυτή τη στιγμή όχι, ως τμήμα κάποιου άλλου τουριστικού σχεδίου ενδεχομένως ναι. (Διδάσκων στο ΤΟΕ ΠΘ, στο γνωστικό αντικείμενο της Οικονομικής Ανάπτυξης)*
  - *Ναι, υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Δεν πιστεύω ότι ο «αρχαιολογικός τουρισμός» μπορεί να σταθεί απομονωμένος και αποκλειστικά. (ΕΔΙΠ ΠΘ, Αρχαιολόγος, Διπλωματούχος Ξεναγός)*
3. Ποια αρχαιολογικά μνημεία θεωρούνται προτεραιότητα για την περιοχή της Μαγνησίας;
- *i) Αρχαιολογικό Μουσείο, ii) Διμήνι – Σέσκλο, iii) Νέα Αγχίαλος, iv) Θέατρο Δημητριάδας, v) Θέατρο Θήβας. (Υπεύθυνος τουριστικής προβολής στο Info center Βόλου)*
  - *Σέσκλο, Διμήνι. Δεν έχω επισκεφθεί, δε γνωρίζω τι δυναμική έχουν. (Διδάσκων στο ΤΟΕ ΠΘ, στο γνωστικό αντικείμενο της Οικονομικής Ανάπτυξης)*
  - *Διμήνι, Σέσκλο, Δημητριάδα (ανάκτορο, ελληνιστική πόλη, θέατρο), Νέα Αγχίαλος, ιερό Θαυλίου Διός και Εννοδίας, Παλαιά Βόλου (Ιωλκός), Αρχαιολογικό Μουσείο και περιβάλλον χώρος. Βυζαντινά μνημεία της περιοχής. (ΕΔΙΠ ΠΘ, Αρχαιολόγος, Διπλωματούχος Ξεναγός)*
4. Υπάρχουν δράσεις τις οποίες ενδεχομένως να έχει αναλάβει ο Δήμος Βόλου ή η Περιφέρεια Θεσσαλίας για την προαγωγή του αρχαιολογικού τουρισμού και την ανάδειξη των αρχαιολογικών μνημείων της περιοχής;
- *Κάτι ξεχωριστό όχι, μόνο στα έντυπα που διαθέτουμε πάντα υπάρχει χώρος που αναφέρεται στα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους. Αλλά γενικά συναντάμε δυσκολίες γιατί το Υπουργείο Πολιτισμού και τα Μουσεία είναι «δύσκολοι» φορείς. Δεν επιτρέπουν φωτογραφίες,*

οπότε είναι δύσκολο να συμπεριλάβουμε πολύ υλικό στα δικά μας. Εδώ και δύο χρόνια που έχουμε στείλει έγκριση από το Υπουργείο Πολιτισμού για έναν «ιντερνετικό» ξεναγό που θέλουμε να φτιάξουμε ακόμη δεν έχουμε πάρει απάντηση. . (Υπεύθυνος τουριστικής προβολής στο Info center Βόλου)

- Δε γνωρίζω, μπορεί να υπάρχουν, μπορεί κι όχι. Και πρέπει να δω και τι αποτελέσματα έχουν. (Διδάσκων στο ΤΟΕ ΠΘ, στο γνωστικό αντικείμενο της Οικονομικής Ανάπτυξης)
- Δεν τις γνωρίζω, ίσως ναι. Οι δράσεις αυτές θα έπρεπε να είναι συντονισμένες, να αφορούν τον σχολικό τουρισμό, τις θεματικές διαδρομές και την κρουαζιέρα. Τα υπαρκτά μνημεία δεν μπορούν από μόνα τους να προσελκύσουν επισκέπτες, στερούνται μνημειακότητας και αναγνωρισιμότητας. Το πλέον σημαντικό, το ανάκτορο της Δημητριάδας, χρήζει ανάδειξης. Είναι κομβικής σημασίας μνημείο, αλλά ελάχιστοι το γνωρίζουν και το επισκέπτονται. Η «Αργώ» είναι γραφικό εγχείρημα, δεν πείθει κάποιον να επιλέξει τον Βόλο ως προορισμό. (ΕΔΙΠ ΠΘ, Αρχαιολόγος, Διπλωματούχος Ξεναγός)

5. Πώς θεωρείτε ότι μπορεί να αναπτυχθεί ο αρχαιολογικός τουρισμός της περιοχής;

- Να εκσυγχρονιστεί! Να γίνει βιωματικός και διαδραστικός. Μια «ξερή» επίσκεψη δεν αρκεί. Δεν μένει τίποτα στον επισκέπτη. Να γίνουν δράσεις σε συνεργασία με ιδιωτικούς φορείς (ξενοδόχοι – πράκτορες), με φορείς του τόπου και των αρχαιολογικών χώρων. Να γίνει, ας πούμε, στον αρχαιολογικό χώρο του Σέσκλου ή του Διμηνίου, δίπλα από τον αρχαιολογικό χώρο, μία απομίμηση αυτού, όπου τα παιδιά ή οι επισκέπτες θα μπορούσαν να σκάψουν, να ανακαλύψουν. Ή να ζουν την ιστορία, το μύθο μέσα στην πόλη. Οι δρόμοι μας, τα αγάλματα, τα μνημεία, τα τσιπουράδικα, τα ξενοδοχεία, βιωματικά να ανακαλύπτουν με ξενάγηση την ιστορία. . (Υπεύθυνος τουριστικής προβολής στο Info center Βόλου)
- Για να αναπτυχθεί οποιαδήποτε μορφή τουρισμού θα πρέπει να καταγραφεί το αρχαιολογικό απόθεμα, να οριστεί η σημαντικότητα (με την επιθυμία να επισκεφθεί κάποιος κι εκεί φαίνεται η δυναμική του).

Εδώ είναι άγνωστα τα αρχαιολογικά μνημεία. Θα πρέπει να γίνει διαγνωστική ανάλυση, ο τρόπος πρόσβασης, η ανάλυση της παρούσας κατάστασης, κι εφόσον οριστεί η αξία του να πάει σε ένα οργανωμένο σχέδιο προώθησης. Δεν πιστεύω ότι άμεσα μπορεί, αλλά ως άλλο τμήμα κάποιου άλλου τουριστικού πακέτου. (Διδάσκων στο ΤΟΕ ΠΘ, στο γνωστικό αντικείμενο της Οικονομικής Ανάπτυξης)

- *Να υπάρχουν θεματικές πεζοπορίες ή ποδηλατάδες ή και βαρκάδες με προορισμούς ανάλογους, σε θεματικές εκδρομές. Δεν πιστεύω ότι αυτός ο τύπος τουρισμού μπορεί να έχει κυρίαρχο ρόλο στη Μαγνησία. Τα αξιοθέατα υπάρχουν ως επιλογές επίσκεψης, και αυτό είναι θετικό και αξίζει να γίνει πιο δυναμικό. Αλλά, μην κοροϊδευόμαστε, κανείς δεν θα πει «όνειρό μου είναι να ταξιδέψω στη Μαγνησία, για να δω το Σέσκλο...»... . Μπορεί να ονειρεύεται να δει τον Όλυμπο και το Δίον, το Πήλιο, τη Βεργίνα, και παρεμπιπτόντως να δει και μερικά αξιοθέατα της περιοχής αυτής. Αλλά, για να φτιάξει κανείς ένα σενάριο, πρέπει πρώτα να γνωρίζει καλά την δυναμική των συστατικών του στοιχείων. Να μην υπερεκτιμά τις δυνατότητες. Χρειάζεται συνδυασμός με ευχάριστες εμπειρίες, καλή ταβέρνα στην περιοχή, εναλλακτικές ασχολίες και δράσεις (πεζοπορία...), σύνθεση με θεματικές εκθέσεις στο Μουσείο. (ΕΔΙΠ ΠΘ, Αρχαιολόγος, Διπλωματούχος Ξεναγός)*

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας, λοιπόν, το κομμάτι των ερωτηματολογίων και των συνεντεύξεων, θέτονται ως βάση κάποια αρχικά στοιχεία εξέτασης της δεδομένης κατάστασης της παροχής και αξιοποίησης του αρχαιολογικού τουρισμού στην περιοχή της Μαγνησίας από αρμόδιους του αντικειμένου, καθώς και μία πρώτη εκτίμηση της γνώσης των υπαρχόντων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων της εξεταζόμενης περιοχής, με σκοπό να διαπιστωθούν οι «αδυναμίες», αλλά και να προταθούν τρόποι προβολής και αξιοποίησης των αρχαιοτήτων, για να επιτευχθεί με αυτό τον τρόπο η συμβολή του στην τοπική οικονομική ανάπτυξη του τόπου.

Από τα ερωτηματολόγια διαπιστώνεται ότι οι κάτοικοι της περιοχής σε μεγάλο βαθμό θεωρούν ότι η Μαγνησία ενδείκνυται για την ανάπτυξη αρχαιολογικού τουρισμού, ενώ φαίνεται να γνωρίζουν, ως επί το πλείστον, όλους σχεδόν τους αρχαιολογικούς χώρους και τα αρχαιολογικά μνημεία της περιοχής. Αντιθέτως, άτομο από τον αρμόδιο φορέα τουριστικής προβολής της περιοχής, φαίνεται να αναφέρει απλά επιγραμματικά τους δύο νεολιθικούς οικισμούς της περιοχής χωρίς περαιτέρω ανάλυση της σημαντικότητάς τους.

Στην ερώτηση μάλιστα εάν υφίσταντο δράσεις του Δήμου Βόλου ή της Περιφέρειας για την προαγωγή του αρχαιολογικού τουρισμού, η απάντηση ήταν ότι αναφέρονται πάντα στα μουσεία και στους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής μέσω των φυλλαδίων χωρίς να προσφέρεται κάτι ξεχωριστό. Από την άλλη, η αρχαιολόγος ξεναγός, η οποία δεν γνωρίζει εάν υπάρχει κάποια τέτοια δράση, προτείνει να υπάρξουν συντονισμένες δράσεις, ενώ θεωρεί πως τα υπαρκτά μνημεία από μόνα τους – ελλείψει μνημειακότητας και αναγνωρισιμότητας - δεν είναι ικανά να προσελκύσουν τουρίστες. Μάλιστα, προτείνει να αναδειχθεί το ανάκτορο της Δημητριάδος, καθώς δεν του έχει δοθεί ηρέπεια σημασία και αξιοποίηση, από τη στιγμή κιόλας που είναι το σημαντικότερο της περιοχής για την ίδια. Από τα ερωτηματολόγια διαπιστώνεται πως και οι κάτοικοι δε γνωρίζουν εάν όντως υπάρχουν κάποιες δράσεις από τις τοπικές αρχές. Ενώ θεωρούν πως η προβολή μπορεί να επιτευχθεί κυρίως μέσα από τα κοινωνικά μέσα δικτύωσης και την καλύτερη επικοινωνία με το αρμόδιο υπουργείο, μέσα από τη συνεργασία με τα τουριστικά γραφεία της περιοχής και τέλος με σχετικά διαφημιστικά spots προβολής στην τηλεόραση.

Αυτό που συμπεραίνεται, επομένως, είναι πως το κοινό γνωρίζει λίγο-πολύ το αρχαιολογικό απόθεμα της περιοχής, παρόλη τη μηδαμινή στοχευμένη προβολή του, και θεωρεί πως η αξιοποίησή του μέσω του αρχαιολογικού τουρισμού δύναται να συμβάλει στην τοπική οικονομική ανάπτυξη. Ο τρόπος που κάτι τέτοιο μπορεί να επιτευχθεί σίγουρα δεν είναι κάτι απλό και μονόπλευρο, αλλά αποτελεί θέμα ουσιαστικής μελέτης πολλών παραμέτρων της περιοχής και ουσιαστικής συνεργασίας με τους τοπικούς φορείς. Η δημιουργία ενός θεματικού πάρκου με αναπαράσταση – προσομοίωση της ιστορίας της περιοχής σε όλα τα στάδιά της (από τους νεολιθικούς οικισμούς στο ανάκτορο της Δημητριάδας μέχρι και τους ύστερους βυζαντινούς ναούς), με ταυτόχρονη μετακίνηση στα αντίστοιχα μνημεία για όποιον επιθυμεί επίσκεψη και ξενάγηση (in situ) στα πρωτότυπα μνημεία και τους χώρους (αυτό βέβαια απαιτεί και καλύτερη αξιοποίηση των μνημείων και των χώρων ώστε να καταστούν άξια επισκεψιμότητας προσφέροντας ξεναγήσεις και παρουσιάσεις), θα ήταν μία πολύ καλή πρόταση μελέτης και υλοποίησης από το Δήμο Βόλου και την Περιφέρεια Θεσσαλίας. Παράλληλες δράσεις μπορούν να αναπτυχθούν και να υλοποιηθούν, όπως αυτή που θα λάβει χώρα στις 18.06.2017 στον αρχαιολογικό χώρο του Σέσκλου⁹³ κι αποτελεί μία εκπαιδευτική – βιωματική δράση «Φυτεύουμε – αλέθουμε – ζυμώνουμε – μαγειρεύουμε – τρώμε: Η διατροφή στη Νεολιθική Εποχή». Η συγκεκριμένη δράση απευθύνεται σε οικογένειες, παιδιά κι ενήλικες με θέμα τη νεολιθική κουζίνα, και θα περιλαμβάνει μία θεματική περιήγηση στο χώρο του οικισμού, μέσα από την οποία οι συμμετέχοντες θα ενημερωθούν για τους χώρους και τις συνθήκες μαγειρέματος, τη διατροφή, τα εργαλεία και τα σκεύη που χρησιμοποιούσαν τότε. Ενώ, στη συνέχεια, θα κληθούν να συμμετάσχουν σε βιωματικές δραστηριότητες που σχετίζονται με τροφοπαρασκευαστικές διαδικασίες, όπως το φύτεμα δημητριακών και οσπρίων, το άλεσμα σιταριού σε λίθινες μυλόπετρες, το ζύμωμα και η παρασκευή πιτών που στη συνέχεια θα ψηθούν σε πήλινα σκεύη σε μία αναπαράσταση νεολιθικής εστίας, και το μαγείρεμα φακών σε πήλινη χύτρα. Τέλος, θα έχουν τη δυνατότητα να δοκιμάσουν από τα φαγητά που ετοίμασαν, καθώς και αποξηραμένα φρούτα και καρπούς (σύκα, σταφίδες, αμύγδαλα), ακολουθώντας ένα τυπικό «νεολιθικό γεύμα». Αντίστοιχες και πολυθεματικές δράσεις μπορούν να αναπτυχθούν και να προσφερθούν για όλα σχεδόν τα μνημεία της περιοχής, είτε ενταχθούν ως αναπαράσταση ενός θεματικού πάρκου, είτε ως αυτόνομα πραγματικά μνημεία in situ.

⁹³<http://www.ert.gr/fytevoume-alethoume-zymonoume-magirevoume-trome-diatrofi-sti-neolithiki-epochi-ston-archeologiko-choro-sesklou/>

Φυσικά, όμως, πάντα όλο αυτό θα πρέπει να διαφημιστεί και να υποστηριχθεί σωστά ώστε να καταφέρει να αποτελέσει έναν ακόμη λόγο επιλογής των τουριστών να επισκεφθούν την περιοχή της Μαγνησίας. Κι αφού αυτό επιτευχθεί ως εγχείρημα και υλοποιηθεί, και καταφέρει να προσελκύσει τους πρώτους επισκέπτες του, η δράση δεν θα πρέπει να τελματώσει και να αδρανήσει. Θα πρέπει να εδραιωθεί στη συνείδηση του κοινού και αποτελέσει διαχρονικό κίνητρο επίσκεψης στην περιοχή. Αυτό θα επιτευχθεί μέσω σωστής συντήρησης και διαρκούς ανανέωσης των προσφερόμενων δραστηριοτήτων και δράσεων εντός του θεματικού πάρκου αλλά και των πραγματικών μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων, αντίστοιχα. Έτσι, η περιοχή, ως πολιτιστικό θέρετρο, μπορεί να αποκτήσει και ένα αρχαιολογικό και πολιτιστικό brand name, το οποίο θα μπορούσε μελλοντικά να επεκταθεί ως εγχείρημα για όλη την περιοχή της Θεσσαλίας. Η «εκμετάλλευση» του αρχαιολογικού αποθέματος της περιοχής οδηγεί στην ανάπτυξη του αρχαιολογικού τουρισμού, τα οφέλη του οποίου είναι σημαντικά (προβολή τόπου, νέες θέσεις εργασίας κλπ)

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ. 1 Κάτοψη αρχαιολογικής περιοχής Σέσκλου

Εικ. 2 Οικία του Κεραμέα (Σέσκλο)

Εικ. 3 Μέγαρο Νεότερης Νεολιθικής (Σέσκλο)

Εικ. 4 Αεροφωτογραφία του λόφου με τα ερείπια των νεολιθικών χρόνων (Διμήνι)

Εικ. 5 Μέγαρο Κεντρικής Αυλής (Διμήνι)

Εικ. 6 Θολωτός τάφος «Λαμιόσπιτο» (Διμήνι)

Εικ. 7 Θολωτός τάφος «Τούμπα» (Διμήνι)

Εικ. 8 Τείχος (Φθιώτιδες Θήβες)

Εικ. 9 Αρχαίο Θέατρο (Φθ. Θήβες)

Εικ. 10 Νότιο Νεκροταφείο (Φθ. Θήβες)

Εικ. 11 Γενικό Τοπογραφικό (Αρχ. Δημητριάδα)

Εικ. 12 Κάτοψη (Αρχαία Δημητριάδα)

Εικ. 13 Κάστρο Παλαιά (Παλαιά Βόλου)

Εικ. 14 Το Κτιριακό σύνολο στη θέση
«Θερμοκήπια»

Εικ. 15 Ο μυκηναϊκός θολωτός τάφος
στο εσωτερικό οικίας της Μέσης
Εποχής του Χαλκού

Εικ. 16 Το κτίριο Α του οικισμού της
Μέσης Εποχής του Χαλκού

Εικ. 17 Το κτιριακό σύνολο Ζ-Θ

Εικ. 18 Γενικό Τοπογραφικό των

ερείπια της αρχαίας πόλης

Εικ. 19 Ταφικό Μνημείο (Γορίτσα)

Εικ. 20 Γορίτσα, Προμαχώνας 14

Εικ. 21 Τμήμα Αποχετευτικού Αγωγού
(Γορίτσα)

Εικ. 22 Αεροφωτογραφία οδικού
άξονα Π.Α.Θ.Ε (Αερινό)

Εικ. 23 Μυκηναϊκός θολωτός τάφος και
τάφοι βυζαντινού νεκροταφείου (Αερινό)

Εικ. 24 Οικισμός Μέσης Εποχής
Χαλκού (Αερινό)

Εικ. 25 Γεωμετρική οικία (Αρχαία Άλος)

Εικ. 26 Ελληνιστική οικία (Αρχαία Άλος)

Εικ. 27 Η ΝΑ πύλη της οχύρωσης
(Αρχαία Άλος)

Εικ. 28 Άποψη του δυτικού και νοτίου
σκέλους της οχύρωσης (Αρχαία Άλος)

Εικ. 29 Σωρός (Αρχαίες Αμφανές)

Εικ. 30 Ευρήματα που βρέθηκαν στο
Ναό του Απόλλωνα και φυλάσσονται
στο Αθανασάκειο Αρχαιολογικό
Μουσείο Βόλου (Αρχαίες Αμφανές)

Εικ. 31 Παναθηναϊκός αμφορέας από
το Ναό του Απόλλωνα στο Σωρό
(Αρχαίες Αμφανές)

Εικ. 32 Αεροφωτογραφία Ανακτόρου
Δημητριάδος

Εικ. 33 Λεπτομέρεια Ανακτόρου Δημητριάδος

Εικ. 34 Αρχαίο Θέατρο Δημητριάδος

Εικ. 35 Τα μέρη του Αρχαίου Θεάτρου
Δημητριάδος

Εικ. 36 Οικία Ν Δημινίου

Εικ. 37 Κάτοψη Βασιλική Δαμοκρατίας
ή παλαιοχριστιανικής Βασιλικής Α'
(σχέδιο P. Marzolff)

Εικ. 38 Ψηφιδωτή επιγραφή της
δωρήτριας Δαμοκρατίας στη
Βασιλική της Δαμοκρατίας)

Εικ 39 Ανατολική άποψη Καθολικού
(Ιερά Μονή Αγ. Λαυρεντίου)

Εικ. 40 Βορειανατολική άποψη
Καθολικού (Ι.Μ Αγ. Λαυρεντίου)

Εκ. 41 Ηλιακό ρολόι Ιεράς Μονής
Αγ. Λαυρεντίου

Εικ. 42 Ανατολική όψη Ναού
Αγίου Νικολάου (Κανάλια)

Εικ. 43 Βορειοανατολική άποψη Ναού
Αγίου Νικολάου (Κανάλια)

Εικ. 44 Βορειοδυτική άποψη Ναού
Αγίου Νικολάου (Κανάλια)

Εικ. 45 Νοτιοανατολική άποψη Ναού
Αγίου Νικολάου (Κανάλια)

Εικ. 46 Νοτιοδυτική άποψη Ναού
Αγίου Νικολάου (Κανάλια)

Εικ. 47 Δυτική όψη Ναού Αγίου
Νικολάου (Κανάλια)

Εικ. 48 Νότια όψη Ναού Αγίου
Νικολάου (Κανάλια)

Εικ. 49 Ιερό Βήμα Ναού Αγίου

Εικ. 50 Εσωτερικό Ναού Αγ. Νικολάου

Νικολάου (Κανάλια)

Εικ. 51 Λόφος Επισκοπής Άνω Βόλου

στην αψίδα η παράσταση της Παναγίας
Βλαχερνίτισσας (Κανάλια)

Εικ. 52 Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου
Άνω Βόλου

Εικ. 53 Μονή της Θεοτόκου (Άνω Ξενιά)

Εικ. 54 Νοτιοανατολική άποψη της
Μονής της Θεοτόκου (Άνω Ξενιά)

Εικ. 55 Είσοδος Μονής της
Θεοτόκου (Άνω Ξενιά)

Εικ. 56 Μονή Αγίου Νικολάου
(Κάτω Ξενιά)

Εικ. 57 Νοτιοανατολική άποψη Μονής

Εικ. 58 Λεπτομέρεια κεντρικής κόγχης

Αγίου Νικολάου (Κάτω Ξενιά)

Εικ. 59 Λεπτομέρεια κεντρικής κόγχης Ιερού Βήματος της Μονής Αγίου Νικολάου (Κάτω Ξενιά)

Εικ. 61 Λεπτομέρεια κιονόκρανου Μονής Αγίου Νικολάου (Κάτω Ξενιά)

Εικ. 63 Ιερά Μονή Φλαμουρίου (Κερασιά)

Ιερού Βήματος της Μονής Αγίου Νικολάου (Κάτω Ξενιά)

Εικ. 60 Εσωτερικό Μονής Αγίου Νικολάου (Κάτω Ξενιά)

Εικ. 62 Ιερά Μονή Φλαμουρίου (Κερασιά)

Εικ. 64 Ιερά Μονή Φλαμουρίου (Κερασιά)

Εικ. 65 Ιερά Μονή Φλαμουρίου (Κερασιά)

Εικ. 67 Εσωτερικό του ναού της Ι. Μ. Παναγίας Λαμπηδόνας (Πήλιο)

Εικ. 69 Ναός Αγίου Αθανασίου στη Δράκεια (Πήλιο)

Εικ. 71 Ναός Αγίου Αθανασίου στη Δράκεια (Πήλιο)

Εικ. 66 Άποψη Καθολικού, βόρειας & νότιας νότιας πτέρυγας κελιών Ιεράς Μονής Παναγίας Λαμπηδόνας (Πήλιο)

Εικ. 68 Κρήνη Ι.Μ Παναγίας Λαμπηδόνας (Πήλιο)

Εικ. 70 Ναός Αγίου Αθανασίου στη Δράκεια (Πήλιο)

Εικ. 72 Τοιχογραφικός διάκοσμος Ναού Αγίου Αθανασίου στη Δράκεια (Πήλιο)

Εικ. 73 Τοιχογραφικός διάκοσμος Ναού Αγίου
Αθανασίου στη Δράκεια (Πήλιο)

*Πηγή όλων των φωτογραφιών είναι η ηλεκτρονική σελίδα της Εφορείας Αρχαιοτήτων
Μαγνησίας*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Βαΐτσος Κ., Μπαρτζώκας Α., *Αναπτυξιακή Οικονομική, Κείμενα Οικονομικής Σκέψης και Κοινωνικού Προβληματισμού*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2004

Βύρων, Λόρδος, 'Τα Άπαντα του Βύρωνα', τόμοι 3, μτφ. Γ. Πολίτης, Κωνσταντινίδης 1895

Γιαλαμά, Ζ., 'Η Διεθνής Οικονομική Κρίση του 2008. Η περίπτωση του Τουριστικού Κλάδου', (Πτυχιακή Εργασία) ΤΕΙ Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης, Καβάλα 2012.

Γκουρνέλλου, Μ., Γουργουρίνη, Μ.Η., Παπαδόπουλος, Β., 'Η διαχείριση του τουρισμού στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και η συνεισφορά του τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα', Πτυχιακή Εργασία ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας, Πάτρα 2015.

Ενημερωτικό Δελτίο Τ.Ε.Ε., Τεύχος 2193, 1 Απριλίου 2002

- Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών, Danchev S, Παρατσιώκας Ν., 'Η επίδραση του Τουρισμού στην Ελληνική Οικονομία', Σεπτέμβριος 2012.
- Ίγκος, Α., 'Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2014 – συνοπτική απεικόνιση βασικών μεγεθών', SETE INTELLIGENCE, Φεβρουάριος 2015.
- Καρίκης, Δ., Τσαμαντάνης, Χ., 'Πολιτιστική κληρονομιά και τουριστικό προϊόν: Μελέτη προσέγγισης της επιρροής του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών και του Μουσείου στην Π.Ε Φωκίδας
- Κόκκου, Α., *Η Μέριμνα για τις Αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα Πρώτα Μουσεία*, Εκδόσεις. Καπόν, Αθήνα 2009
- Μητσοπούλου, Χ., *Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα του Σήμερα, Μνημεία και Άνθρωποι στην Κρίση*, Πρακτικά Διεπιστημονικού Συνεδρίου 19-20 Μαρτίου 2015, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηνών, Αθήνα 2016
- Ομήρου Ιλιάδα, Β' ῥαψωδία (Βιβλίο 2), Τα όνειρα του Αγαμέμνονα και ο κατάλογος των πλοίων, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Β' Γυμνασίου, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα
- Σκούντζος, Θ., *Οικονομική Ανάπτυξη*, Τόμος Α, Εκδόσεις Σταμούλη, 2006.
- Χουρμουζιάδης, Γ., Ασημακόπουλου – Ατζάκα, Π. Μακρής, Κ.Α, *Μαγνησία: Το χρονικό ενός Πολιτισμού*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 1982

Ξενογλώσση

- Arnold W. E., McCroskey J. C., Prichard S. V. O. (1967). 'The Likert-type scale'. Today's Speech, published online 21 May 2009
- Meier, G., *Leading Issues in Economic Development*, Oxford University Press, New York 1995
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A., and Tomaney, J., *Local and Regional Development*, Routledge Taylor & Francis Group, Great Britain, Abingdon Oxon 2006
- Todaro, M., *Economic Development*, Longman, New York 1994

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

<http://www2.aueb.gr/users/kalyvitis/ch1.pdf>

<https://ocw.aoc.ntua.gr/modules/document/file.php/CHEMENG129/Economic%20growth%20and%20development.pdf>

<http://hellanicus.lib.aegean.gr/bitstream/handle/11610/11469/file0.pdf?sequence=2>

<http://old.eis.pspa.uoa.gr/econ/growth.htm>

<http://www.pedthessalias.gr/2012-01-12-13-29-02/politismos-tourismos/2014-04-02-09-22-25/dimos-volou.html>

<http://efamagvolos.culture.gr/Index.html>

<http://www.diazoma.gr/250-SocialSchool/Social-School-Catalogue.pdf>

http://listedmonuments.culture.gr/search_declarations.php

<http://www.archaiologia.gr>

<http://www.aegeussociety.org/images/uploads/lectures/2017/Public-Archaeology-programme-2017.pdf>

<http://www.themata-archaiologias.gr/?p=3901>

http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2017/05/%CE%94%CE%97%CE%9C%CE%9F%CE%A3%CE%99%CE%91-%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%91%CE%99%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%99%CE%91_%CE%A0%CE%95%CE%A1%CE%99%CE%9B%CE%97%CE%A8%CE%95%CE%99%CE%A3.pdf

<http://www.pedthessalias.gr/2012-01-12-13-29-02/politismos-tourismos/2014-04-02-09-22-25/dimos-volou.html?tmpl=component&print=1>

http://www.taxydromos.gr/m/m_article.php?id=261234

<http://www.diazoma.gr/theaters/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%AF%CE%BF-%CE%B8%CE%AD%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%BF-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B7%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82/>

<http://atlasthessalias.culture.gr/-----2.html>

<http://www.ypes.gr/el/Regions/programma/>

<http://www.ert.gr/fytevoume-alethoume-zymonoume-magirevoume-trome-diatrofi-sti-neolithiki-epochi-ston-archeologiko-choro-sesklou/>

<http://users.uoa.gr/~nektar/arts/tributes/omhros/il02.htm>

http://grsa.prd.uth.gr/conf2013/46_karikis_tsamantanis_ersagr13.pdf